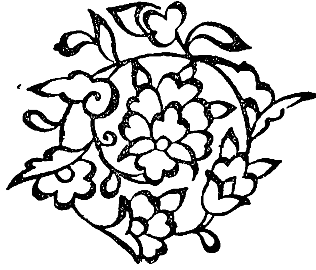
MAHİR İZ
Yüksek İslâm Enstitüsü Öğretim Üyesi

TASAVVUF

Beyazsaray Zemin Kat Nu : 8
Beyazıt/İSTANBUL

Rahle Yayınları Nu :	*Bir*
Dizgi ve Baskı	*Garanti Matbaası*
Kapak kompozisyonu	*Gürbüz Azak*
Ebrû (kapak)	*Üstad Necmüddin Okyay*
Hüsnü Hatlar	*M. Bekir Pekten (Nesîh)* *M. Uğur Derman (Ta'lîk)*

İSTANBUL

1969

İTHAF :

Yüksek İslâm Enstitüsünün, istikbalin mânevî mimarı, değerli talebelerine...

BİRİNCİ BASIM

TAKDİM

Bütün cihana karşı nev'i şahsına münhasır bir dünya görüşü olan İslâm'ı temsîl ile, maddî ve manevî yapısı itibariyle büyük ve azametli imparatorluklar kurmuş bulunan milletimiz, ikiyüz yılı aşan çeşitli ihmal ve ihanetlerle, bu kudret ve şahsiyetli mevkiinden adeta tard edilerek, kendi ırkî ve millî şahsiyet ve hatta istîdâdından şüphe eder hale getirilmiştir.

Bu şüphenin âmili, fiilî sahada, Avrupa'nın ortaya koyduğu sanayi inkılâbına zamanında ve gereği şekilde ayak uyduramamanın neticesi olan mütevalî mağlubiyetlerimiz, fikrî sahada ise, ustaca telkîn ve takdim edilmiş bulunan menfî fikir ve edebiyat mahsulleridir. Bunlar o derece müessir olmuşlardır ki; Müslüman Türk Milleti'nin içine düştüğü maddî ve manevî buhran, nesilden nesile katmerleşerek, millî şahsiyet ve müesseselerden uzaklaşmayı, diğer bir tabirle «kendinden kaçma» yı, bu buhranın izâlesi için tabiî ve zarûrî zannettirmiştir.

Bir gün gelmiştir ki, bu zanla zihnî muhtevaları sakatlandırılmış bulunan vatan çocukları, idareci zümre içindeki ekseriyeti teşkil edecek kadar çoğalmıştır.

Bunların elinde, şahsiyetsiz bir Batı taklîdçiliği ile ikiyüz senesi harcanan ve buna mukabilde hiçbir derdine deva bulunamayan milletimiz, artık, yakın tarihimizi dolduran bütün davranışların ciddî bir muhasebesini yaparak, aslî şahsiyet ve fikriyâtına dönüş mevsimine gelmiş bulunmaktadır.

Böyle bir tarihî devreyi idrâk eden milletimizin, kendisini tekrar büyük ve kudretli kılacak yolu ta'yin ve tesbit edebilmesi, varlığının ana unsuru olan din ve tarih kültürüne ait ciddî eserlerle takviye edilmesine bağlıdır.

Bu ana görüşü rehber ittihaz eden yayınevimiz, «Türk» ün «İslâm» ile en mükemmel muhtevaya ulaşan şahsiyet ve kudretini yeniden ortaya koyabilmesini temin edecek kuvvette, rehber eserler yayınlayacaktır.

Bu eserleri, zengin ve değerli muhtevaları kadar, en iyi şekil şartları ile de takdim etmeyi gaye edinen yayınevimiz, ilim ve fikir hayatımızın an'anevî vasıtalarından biri olan «RAHLE» yi ünvan olarak bilhassa almıştır.

Türkiyenin aslî mecra'ına dönüşünü temin meselesinde çok önemli bir mevkii olan Yüksek İslâm Enstitüsünün değerli hocalarından MAHİR İZ beyin, şekil ve muhteva itibariyle en mükemmel bir surette takdim edilen bu kıymetli eserini «RAHLE» mize yerleştirmekle, yayın hayatımıza başlamayı uygun görmüş bulunuyoruz. Çünkü İslâm'ın mü'minleri vecde garkederek, büyük şahlanışlara sevk eden metafizik derinliği, İslâm tasavvufunun engin muhtevasında saklıdır. Onun böylesine selâhiyetli bir kalemle tesbit ve teşhisi, içinde bulunduğumuz ictimâî buhranların iradeye tutukluk veren hercümercini aşmak için şarttır. Bu itibarla yayınevimiz bu ilk eseriyle, hadiselerin akla dönük katı neticeleri yerine his ve gönle dönük hikmetlerine nazar imkânını veren tasavvufî vecd ve istiğrakı, Türk milletinin silkinişinde ilk merhale kabul etmektedir. O vecd ve istiğrakın coşkun heyecanını yaşıyarak, müstakbel Türkiye'yi yeniden «Rab» bin ulvî iradesine tabî kılmaya azmedecek îman gençliğine selâm olsun.

RAHLE Yayınevi

İÇİNDEKİLER

BİBLİYOĞRAFYA

1 Kur'ân-ı Kerîm
2 Kütüb-i Sitte
3 Ahmed Münib (Bandırmalı zâde) Mir'âtu't-Turuk, İst, 1306 h.
4 Ahmed Rıfâî, Burhânü'l-Müeyyed
5 Ahmed Rıf'at Efendi, Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, İst. 1291 h.
6 Aziz Mahmud Hüdâî, Keşfü'l-Kına' an Vechi's-Semâ
7 Aziz Mahmud Hüdâî, Külliyât-ı Hazreti Hüdâî, İst, 1338-1340 h.
8 Ceride-i İlmiyye, Sayı: 72
9 Devletşah, Tezkiretü'ş-Şuarâ
10 Ebu Abdurrahman es-Sülemî, Tabakâtu's-Sôfiyye, Mısır, 1953
11 Ebu'l-A'lâ el-Hafifî, Fi't-Tasavvufi'l-İslâm ve Tarihihi, Kahire, 1956
12 Ebu Bekr Muhammed b. İshak el-Buhari, Et-Taaruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, Mısır, 1352/1933.
13 Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Cevzî, Telbis İblis
14 Ebu Nuaym Ahmed b. el-Isfahâni, Hilyetü'l-Evliyâ
15 Encyclopedie de L'İslâm
16 Feridüddin Attar, Tezkiretü'l-Evliyâ
17 Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,
18 Gıyâsü'l-Hindî, Gıyâsü'l-Lüga,
19 Hariri Zâde Muhammed Kemâlettin, Tıbyânü'l-Vesâil... Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi: 430-432
21 Hoca Zâde Ahmed Hilmi, Hadikâtü'l-Evliyâ, İst, 1318 h.
22 İbn Haldun, Şifâu's-Sâil Li Tehzîbi'l-Mesâil,
24 İmam Kuşeyrî, Risâle-i Kuşeyrî, Mısır, 1949 m.
25 İmam Rabbanî, Mektubat
26 İsmail Hakkı Bursevî, Kenz-i Mahfî, İst.
27 İsmail Hakkı Bursevî, Şerhu Usûli'l-Aşere, İst. 1256 h.
28 İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevi, I-II. c. İst. 1287 h.
29 El-Kâşifî Hüseyin b. Ali el-Vâiz Reşehat, İst. 1277 h.

30 Ken'an Rıfâi, Ahmed R·fâi, İst. 1340 h.
31 Lamiî Çelebi Busrevî, Nefehât Tercemesi,
32 Prof. Mehmed Ali Aynî, Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâli,
33 Prof. Mehmed Ali Aynî, Türk Azizleri İsmail Hakkı, İst. 1944 m.
34 Prof. Mehmed Ali Aynî, Türk Ahlâkçıları,
35 Mehmed Tahir Bursalı, Osmanlı Müellifleri, İst. 1342 h.
36 Muhyiddin İbnü'l-Arabi, Fusûsü'l-Hikem,
37 Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Fütühât-ı Mekkiyye,
38 Doç. Dr. Nihat Keklik, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Çevresi, İst. 1966 m.
39 Ömer Ferid Kam, Vahdet-i Vücût,
40 Ömer Rıza Doğrul, Yeryüzünde Dinler Tarihi,
41 Rıza Tevfik, Kâmus-ı Felsefe
42 Sadık Vicdanî, Tasavvuf, İst. 1338-1341 h.
43 Sadık Vicdanî, Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye, İst. 1338-1341 h.
44 Sadık Vicdanî, Turuk-ı Aliyyeden Kadiriyye, İst. 1338-1341 h.
45 Selâhaddin b. Mubarek, Enisü't-Tâlibîn ve Uddetü's-Salikîn, İst. 1328 h.
46 Şemseddin Sâmi, Kâmûs-i Türkî,
47 Şemseddin Sâmi, Kâmûsu'l-A'lâm, İst. 1306 h.
48 Şıhâbüddin es-Sühreverdi, Avârifu'l-Meârif,
49 Türk İslâm Ansiklopedisi,
50 Hakây·k anıt-Tasavvuf Üsta'd Abdülkâdir İsa Halib.

ÖNSÖZ

Tasavvuf Tarihi dersinin Yüksek İslâm Enstitüleri programına konması çok isabetli bir karar olmuştur. Herhangi ilmî bir müessesede veya İlahiyât Fakültesi'nde, bu dersin okutulması ancak ilmî bir araştırma değerini taşır. Fakat Enstitülerimizde bu ders, meslek dersleri kadar mühimdir. Henüz bu ehemmiyet herkes tarafından lâyıkı veçhile takdir görmemiştir. Sebebi de, tasavvufun telâkki tarzının hatalı bir görüşe bağlı olmasındandır.

Tasavvuf, rûhî ve vicdanî bir duyuşun mahsulüdür. Bin yıldır, yani Türkün İslâmiyeti kabulünden itibaren kurulmuş olan Müslüman - Türk devletlerinde ve Türkün gayri bütün İslâm memleketlerinde hemen her şehirde cami ile beraber bir tekkenin, bir zaviyenin kuruluşuna şahit oluyoruz.

O halde bu zaruret neden doğmuştur? Bu, imânla eş bir Hak sevgisidir. Şöyle bir cümle ile maksadı ifade edebiliriz : Şeriat bir fetva, tarikat ise bir takva yoludur ve hiçbir zaman birbirinden ayrı şeyler değildir. Temel inançları bir, gayeleri aynıdır.

Tasavvufun tarihi seyrini tetkik edince görürüz ki, zaman zaman ilmiyye sınıfı ile tarikat mensupları arasın-

da münakaşa ve mücadele zuhûr etmiş ve bu ikisinin ayrı ayrı olduğu zehabına kapılarak ülemâ ile meşâyihin arası açılmak ve münaferet husûle getirilmek istenmiştir. İhtilâfın iç yüzü incelenecek olursa, hakikat meydana çıkar ve işin bir müsamahasızlıktan ileri geldiği anlaşılır.

Bazı tarikatların kendisine mahsus zikir ve âyinleri vardır. Bunları toptan ret ve inkâr birinci ihtilâf sebebi olmuştur. Halbuki imânı Ehl-i Sünnet Mezhebi'ne uygun ve kıblesi bir olan ve müslümanım diyen bir zümrenin Hakk'ı zikir ve tevhid hususunda içinden gelen bir şevk ve heyecanla, bazı ef'âl ve harekâtı iltizam etmesi, kırıcı bir tenkit yapmak için kâfi sebep değildir. Dinin en büyük düstûru Peygamber Efendimizin amellerin temeli sayılan hadis-i şerifi : «Ameller niyete bağlıdır, herkes niyetinden mesuldür» meâlindedir ki ef'âl-i mükellefîn ancak bu suretle sıhhat ve kemâlini bulur. Binaenaleyh şekle taalluk eden ve heyecan mahsulü olan kıyam ve devir zikirleri erbab-ı insafça hoş görülmek lâzımdır. «Bu ahvâl sünnete muhaliftir» ve benzeri sözler, sünnetin mahiyyeti tetkik edilmeden ve sîret-i nebi tafsili ile görülmeden sathî bir nazarın ifadesi sayılır. İşi ta'mik eden ülemamız, yerinde senetlerini göstermiştir. İleride görüleceği gibi mezheb sahibi İmam Şafii bu zevatın başında gelir.

Herşeyden evvel şu nokta daha çok gözönünde bulundurulmak iktiza eder. Her müslüman kardeştir ve kardeşlerin arasını ıslah ile memurdur[2]. Bu ıslah her hususta yumuşak sözlerle ve iyi telkinlerle yapılmak lâzımdır[3]. Yoksa, katı, sert ve hodgâm ifadelerle zındıklığa ve küfre nisbet edecek, insafsız ve hiç de ilmî olmayan yolları seçmek

---

2) Hucurat 10
3) Nahl 125

ilim adamına yakışmaz.

Bir de tefrikaya ve fitneye sebep olmak en büyük vebaldir. Abesle uğraşmaktan, kahvede oturup oyun seyretmekten veya afâki sohbetten, bir toplulukta iki hak söz dinlemek elbette evlâdır ve bir amel-i sâlihtir.

Büzel bir ses veya saz işitince «her şey Hakk'ı tesbih eder»[4] meâlindeki âyet-i kerimeyi düşünen, zikir mertebesine yükselmiş olur, hevesât-ı nefsaniyyeyi düşünenler ise o terekede kalır.

İhtilâf sebeblerinden biri de, Kur'ân-ı Kerîm'deki mücmelâtın tefsîri meselesidir. Tasavvuf erbabından olan müfessirlerin bazı âyat-ı kerimeyi, yine ayât-ı kerime ve ehâdise istinaden tefsirleri, ülemâca muteber tefsirlere uymaması bakımından yer yer ihtilafa düşmüşlerdir.

(İbn Abbas'dan itibaren, bugüne kadar İslâm âleminde beş yüzü mütecâviz tefsir yazılmıştır, halâ yazılmaktadır ve yazılmakta devam edecektir.) Bunlar dirayet tefsirleridir. Sarih nassa müstenid rivayet tefsirleri hepsinde aynıdır. Rivayet tefsirleri arasında ülemâca en muteber ve en meşhur bir tefsir olan «Tefsîr-i Kebîr» sahibi Fahrü'd - Din Râzi bazı âyetlerde cumhûr-ı müfessirine uymayıp, kendi reyini öne alarak tefsirde bulunmuştur.

Tantavî, Alûsî gibi büyük tefsirlerde de bu husus göze çarpar. Tefsirle meşgul ulemâmız bu hususları daha iyi ve daha etraflı bilirler.

Binaenaleyh dirayet tefsirlerinde bir reye saplanıp, diğerlerini ihmal veya inkâr etmek ilmî bir tutum değildir. Bu itibarla büyük mutasavvıf ulemadan tefsir sahiplerinin müttefekun aleyh sarâhatin aleyhinde olmayan mücmelâta müteallık te'vil ve tefsirleri hürmetle karşılanmalıdır.

---

4) İsra 44

Bu ihtilaf ihtisas erbabını bîtarafane dinlemekle halledilir.

En büyük ve en müzmin mücadele konusu tasavvufa dört asır sonra giren vahdet-i vücut meselesidir. Bu fikir, büyük mutasavvıflar tarafından yine Kur'ân-ı Kerîm'den alınmıştır. Bu fikrin en meşhur önderleri Muhyiddin İbnü'l-Arabi ve Hz. Mevlâna'dır. Çok ince ve etraflı tetkike ihtiyaç gösteren bu derin görüşün zâhiri akisleri büyük münakaşalara, mücadelelere ve birliği bozacak neticelere yol açmıştır ki, bunu bahsinde inceliyeceğiz.

Yüzlerce büyük mutasavvıflar birçok eserleriyle bu bahsi kendi görüşlerine göre açıklamışlardır. Keza İslâm âleminde arapça, farsça ve türkçe yüzlerce divan sahibi zevât ilmen veya zevkan bu konuyu işlemişlerdir.

Şimdi Yüksek İslâm Enstitüsü ve İlâhiyat Fakültesi mezunlarından va'z ve hitabet vazifesi alanlar yukarıda zikredilen hususları gözönünde bulundurarak, temkinli olmaları, cemaatın arasında birçok tarik mensubu bulunacağını da düşünerek herhangi bir gücenikliğe veya tefrikaya sebep olmamaları vazifeleri iktizasıdır. Onların bîtaraf birer otorite olmaları iktiza eder. Çok ve etraflı okuyup, ehl-i kıbleyi birbirine düşürmenin vebalinden sakınmalıdırlar.

Bir de halk arasında pek şâyi' olan âl-i Rasul muhabbeti vardır ki, erbab-ı fesat bunu istismar ederler. Âl-i Rasule ihtiram her mü'minin vecibe-i zimmetidir. Ancak dikkat edilecek şey, kimse hakkında kötü bir söz söylememek ve hiç kimseyi telîn etmemektir. Asırlar boyu şer ve melânetleri devam eden binlerce yezîdi bırakıp, bin üç yüz sene evvelki Yezid ile uğraşmak ve ona gayz ve buğzu hasretmek pek hissî bir dar görüştür. Bizim yezîdî şenâ-

atlere mütemayil evimizin içinden, yakınlarımızdan, muhitimizden kimseleri görüp gözetmemiz, onların fesadına mâni' olmamız ve ıslahlarına çalışmamız daha makbul bir amel-i sâlih olur.

Bir de ülemâdan veya ürefâdan ermiş zevat vardır ki, bunlar keramet sahipleridir. Bunlar hakkında birçok menâkıb vardır. Bu zevâtı hürmetle yâdetmek adâb-ı islâmiyyedendir. Fakat kerameti zâhir olmayan nice ehl-i hal vardır, bunların kim olduğunu ve dereçelerini Allah'dan başka kimse bilmez, bize ancak takvalarıyla tezahür ederler. Bunlar da tevkîre lâyık zevât-ı âliyyedir.

Bunların dışında bir de hak yolundaki meczuplar vardır ki, halk bunlarla da ilgilidir. Nasıl kerâmeti zâhir olan evliyanın kerâmâtı ancak kendilerini ilgilendirir ve başkalarına senet olmazsa, meczupların kendi hallerine terk edilmeleri ve onların sözlerinden manâ çıkarıp amel etmemekğimizi Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde beyan buyurmuştur[5]*.*

İşte bunları gözönünde bulundurması lâzım gelen vâiz ve hatiplerimiz konularını seçerken kanâatlarla ihtilât yapmıyacak şekilde ihtiyatlı davranmaları, yukarıda teyid ettiğimiz gibi, dikkatlerini bu noktada teksif etmeleri lâzımdır.

Bu küçük ve iddiasız eserin hazırlanmasında bana çok kıymetli yardımları dokunan değerl asistanımız Selçuk Eraydın'a burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Derslerde not tutmak, kütüphanelerde yazmalardan istinsahta bulunmak ve nüshaları karşılaştırarak farkları-

---

5) El - Hatib Hz. Ali (K.V.) den. ذروا العارفين المحدثين من أمتي

nı göstermek, daktilo etmek, talebeye tevzi ve rehberlik etmek ve onların müşkillerini bana tekrara hacet bırakmadan halletmek gibi pekçok hizmetleri şükranla yadedilmeye lâyıktır. Eğer bu gayretle vazife yapmamış olsaydı, kitabın bu ders yılı da çıkmasına imkân yoktu. Feyzine ve başarısına duacıyım.

Enstitü talebelerimize ve tasavvufa meraklı kimselere küçük bir hizmette bulunabildimse kendimi bahtiyar addederim. Elbette kusurlarımız bulunacaktır. Erbab-ı kemâlin tashih buyurmasını da hassaten rica ederim.

2/Haziran/1968
MAHİR İZ

GİRİŞ

İslâm dini Kur'ân-ı Kerîm'in beyanına göre, beşeriyetin son semâvi dinidir[1]. Dünya ve ahiret saadetinin yollarını beyan buyurmuştur. Hz. Âdem'den itibaren, Hz. Muhammed (S.A.V.) e gelinceye kadar bütün peygamberler Allah'ın emirlerini, memur oldukları milletlere tebliğ ederken — tarih seyrine göre — tedrîcî bir tekâmül göze çarpmaktadır. Bundan anlaşıldığına göre beşeriyette ve tabiatte kemâl yani olgunluk, tedricidir. Hayatı en mazbut ve mevsuk bir şekilde zamanımıza kadar gelen hatemu'l-enbiyâ efendimizin peygamberliğini tebliğ ve ilânı esnâsında geçirdiği safhalar bize gösteriyor ki, peygamberler dahil, herkesin bu tedrîc kânununa boyun eğmesi, onu kabul ve hazmetmesi, kemâle ulaşmak için şart-ı tabiidir.

Cenab-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'inde Hz. Peygamber efendimiz için «âlemlere rahmet ve en güzel örnek olarak» gönderildiğini tasrih buyurmuştur[2]. Binaenaleyh, kendisini takibeden ashâb-ı kirâmı, onlara uyan tâbiin ve ardı sıra gelen asırlarda yetişmiş olgun şahsiyetler o üsve-i haseneyi, o güzel hüviyyeti örnek ittihaz ederek, Allah'a yak-

---

1) El - Câsiye; 23
2) El - Enbiyâ : 107

laşmayı ve ancak O'na gönül vermeyi, hakikatları öğrenmek için en doğru ve kestirme yol olarak kabul ve tatbik etmişlerdir.

Tasavvuf Tarihi tetkik edildiği zaman bu husus açıkça meydana çıkar.

Tasavvuf, İslâmiyetin intişarının hemen akabinde, hicrî ikinci asırda başlayıp, müteâkib asırlarda gittikçe gelişmiştir.

Acaba böyle bir çığırın açılmasına sebeb nedir? Peygamber Efendimizin getirdiği Kur'ân-ı Kerîm sarâhat, delâlet ve işaretle insanların doğrudan doğruya yahut düşünerek ve çalışarak öğrenmesi lâzım gelen bütün hakikatleri beyan buyurduğu gibi, Peygamber Efendimiz de bizzat, kavlen, fiilen, takriren hadislerle Kur'ân-ı Kerîm'in ahkâmını tafsil buyurmuşlardır.

Bütün bunlara rağmen Hakk'ın rızasını daha başka yollar seçerek tahsil etmeye çalışmak ve zühd yolunu tutarak, Hakk'a yaklaşıp, hakikatları öğrenmeye çabalamak hususunda ne gibi âmiller müessir olmuştur?

İslâm Tarihi bu bakımından tetkik edilecek olursa görülür ki; Peygamber Efendimizin irtihallerini müteâkib başlayan fikir ve kanaat ihtilâfları gittikçe artmıştır. **Hz. Ebubekr**'in, Efendimiz tarafından takdir buyurulan yüksek faziletleri,[3] **Hz. Ömer**'in ilmî değerine inzimam eden fikrî cesaret ve celâdeti, daha İslâma girerken beliren otoritesi ve hakkında yine Efendimizin büyük iltifatları[4], İs-

---

3) Tirmizi, Hakîm — وَاللهِ مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ وَلَا غَرُبَتْ عَلَى اَحَدٍ اَفْضَلَ مِنْ اَبِي بَكْرٍ بَعْدَ الْاَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ

4) İmam - ı Ahmed — لَوْ كَانَ نَبِيًّا بَعْدِي لَكَانَ عُمَرُ

lâm Tarihinde «Şeyhayn» ünvanını alan ve aşare-i mübeşşirenin ön safında bulunan bu iki büyük varlığın hilâfetleri esnasında, halkın beşerî za'fı bir tecelli yapmamış ise de, **Hz. Osman**'ın şahâdeti ile insan oğlunun fıtratında merkuz olan ihtiras baş göstermiş, kanlar dökülmüştür. Fakat taraflar hak üzerinde olduklarına inandıkları için, — müctehidin kanaatı yanlış da olsa Hakk'ın rızasını istemekten başka bir emeli olmadığı için, — din hükmü kendilerini mazur görmüştür.

Otuz seneyi dolduran hilâfet müddeti[5] ve Emevi devletinin teessüsünden sonra İslâmın yer yer gelişmesi, tedrîcen servet ve refahın artması, halkın saltanat ve dünya menfaatleri etrafında toplanmasını intac etmiştir. Bu suretle sadr-ı İslâmdaki safvet, sadelik ve tabiîlik gittikçe zâil olmaya başlamıştır. Abbasi devletinin kanlı ihtilâllerle kuruluşundan sonradır ki bu münzevi zühd erbabı arasında hâl ehli zevât yetişmeye başlamış ve bunların etrafında toplanan kimselerle dergâhlar kurulmuştur. Bu suretle İslâmın henüz i'tilâ devrinin başlangıcında tasavvufun temelleri atılmıştır.

Zühd ile, yani tedrîcen fesada uğrayan cemiyete yüz çevirip Hakk'a yönelmeye başlayan tasavvuf erbabı arasında görülen ilim, irfan, keşf ve kerâmet ashâbı çevresinde toplanan ve bütün varlığıyla onlara bağlananlara «sôfi» ıtlak edilmiştir.

Her biri kendi telâkkisine göre ruhları tehzîb ve terbiye yolu tutan meşhur büyük tarikat pîrleri, mürid ve sâliklerinin seviye ve kabiliyetlerine göre, onları maddeten ve mânen sevk ve idare etmişlerdir.

---

5) Tirmizî, İbn. Mace, İmam Ahmed

الخلافة بعدي في أمتي ثلاثون سنة ثم ملك بعد ذلك

Tarikat pîrlerinde husûle gelen haller, rü'yadan, Kur'ân-ı Kerîm ve ehâdis-i şerifeden alınan ilhamdan, doğrudan doğruya kalplere doğan vâridattan ve Furkân-ı Hakim'in gösterdiği tefekkürî zikirden meydana gelir. Bu zevattan bazıları böyle halleri ızhâra memurdurlar ki, o zaman bu hâl **kerâmet** nâmını alır. İşte müslüman halk arasında ilim tarikıyle yol almayıp, erbâb-ı kemâlden sadırdan sadıra irfan telâkki etmek isteyenler, tarikat sâliklerini vücuda getirmiştir.

Bir de aşk-ı ilâhi yolu vardır ki, zâhir ve bâtın herhangi bir hadiseden aldığı zâhirî ilim, ne de mürşidinden edindiği irfan hayatında müessirdir. O, mâsivâya bigânedir. Her şeyde Hakk'ı arar ve yer yer hakikatı gördükçe ateşi alevlenir. Bunlar da çoğunlukla tarik erbabı arasında zuhûr ederler. Fakat bu yol şahsîdir, ferdîdir, dilemekle, istemekle mutlak tahakkuk etmediği gibi, imtisâle kalkışmakla da elde edilemez. O bir mevhibedir. Bunları kendi hallerine bırakmakla memûruz[6]. Bunlar birer meczûb-i saadet, karin-i ilâhidir.

Şimdi hülâsa edecek olursa görürüz ki, tasavvuf, zikir ve fikirden ibarettir. **Zikir; Hakk'ın kâinattaki binbir tecellisini görüp onu tesbih ve takdis etmektir. Yani Hakk'ı asârını, ayâtını, hilkatı tetkik ile düşünmekten ibarettir.** Evrâd, ezkâr, Kurân-ı Kerîm tilâveti hep buna birer vesiledir. Her türlü ibadet birer zikirdir; namaz ise etemm-i zikirdir.

Fikre gelince; Kur'ân-ı Kerîm, hemen her sûrede, her vesile ile insanı tefekküre[7], tezekküre[8], taakkule[9] sevk ediyor. Binaenaleyh kâinâtı, illet-i eşyayı, Hakk'ın bütün mazharlarını, hikmet-i teşri'ini, Furkân-ı Hakim'in zâhir

---

6) El - Hatib, Hz. Ali (K.V.) den

ve ledünnî manâlarını, mahlukâttaki kudret ve celâlin bitmez, tükenmez tecellilerini, çalışan insanların her gün bir hakikata ulaşmalarının neticesi menât-ı teklif olan akıl ve idrâkin ehemmiyetini, hülâsa zâhir ve bâtın sonsuz nimetleri düşünerek zaman zaman beşerin nasıl bir acz-i mutlak içinde pûyân olduğunu anlayıp, Rabbü'l-Falâk'ın azametini tefekkür etmek de bir zikirdir.

Cenab-ı Hakk'ın kudret ve azametini hiçbir zaman hatırdan çıkarmamak lâzım geldiğini unutmamak için, her vesile ile hatırlanmasını, ayakta dolaşırken, oturup dinlenirken, yatıp uykuya hazırlanırken, hülâsa her hâl-ü kârda akıldan çıkarılmaması lüzûmunu Kurân-ı Kerîm beyan buyurmuştur[10].

İntişar-ı islâm tarihi tetkik edildiği zaman görülüyor ki, dinin, ilmin neşri için bir taraftan medreseler kurulurken, diğer taraftan irfan yoluyla hakâyık-ı ilâhiyyeyi öğrenmek ve Hakk yolunda bulunmak için dergâhlar, han-

---

7) Sebe' 46 - Bakara: 219, 266 - En'âm : 50 El - A'râf : 184, 176 Er - Rûm : 8 Ali İmrân: 191, Yûnus: 24 - Er - Râd: 3, en - Nahl 11, 44, 69. ez-Zümer : 42, el - Câsiye : 13, el - Haşr : 21.

8) el - En'am : 80, 152 es - Secde: 4, Gâfir : 58, el - A'râf : 3, 57, Yûnus: 3, Hûd: 24, 30, en - Nahl: 19, 90, el - Mü'minûn: 85, en - Nûr: 1, 27, en - Neml: 62, es - Saffât: 155, el - Câsiye: 23, ez - Zâriyat: 49, el - Vâkıa: 62, el - Hâkka: 42, er - Ra'd: 19, Tâhâ: 44, Fâtır: 37, Sâd: 29, ez - Zümer: 9, Gâfir: 12, en - Naziât: 35 - el - fecr: 23, el - Bakara: 221, İbrâhim: 25, el - Kasas: 43, 46, 51, ez - Zümer : 27, ed - Duhan: 58, el - Bakara: 269, Âli İmrân : 7, İbrahim: 52, el - Fürkan: 62, Abese: 4, el - İsrâ: 41, el - Fürkân: 50, el - En'âm: 26, 130, el - Enfâl: 57, et - Tevbe: 126, en - Nahl: 13.

9) El - Bakara: 164, 170, 171 el - Mâide: 58, 103, el - Enfâl: 22 Yûnus: 42, 100, er - Ra'd, en - Nahl: 12, 67 el - Hac: 46 el - Fürkan: 44, el - Ankebût: 35, 63, er - Rûm: 24, 28, Yâsîn: 68 ez - Zümer: 43 el - Câsiye: 5 el - Hicr: 4 el - Haşr: 14.

10) Âli İmran: 191.

kâhlar, çile hâneler de birlikte teessüs etmiştir. Bir şehirde ne kadar câmi' varsa, bir o kadar da veya yarısı kadar tekke mevcuttur. Ancak bu tekkeler gün geçtikçe aslî hüviyetlerini kaybetmiş, ashâb ve tâbiin devrinden gelen zühd ve takva erbabı arasında ehl-i sünnet dışında dalâlet neşreden ve sûret-i hakdan görünen bir takım topluluklar da karışmış, onlar da birer tekke ittihaz ederek, din usûl ve erkânı dışında telkinler ve âyinlerle, asırlarca Kur'ân ve hadis ahkâmı hâricinde te'viller ve tahriflerle faaliyet icra etmişlerdir. Muhitin cehâletinden istifade ederek varlıklı kimselerin mal ve mülkünden dergâha vakıflar yaptırarak birer yığıntı merkezi haline getirmişlerdir.
gayeden uzaklaşması, birer şekil ve resim haline gelmesi

Büyük ve köklü tarikatların yavaş yavaş bozulup, sebebleri de hakiki âlim, ârif ve müttakî mürşidlerin yerine geçen hülefâsının aynı faziletleri hâiz olmamasından ve çok kere geldik usûlü, evlâdı varsa gereken meziyeti bulunmadığı halde o makâmı işgal etmesinden ileri gelmiştir. Ehl-i sünnet dışında kalan bütün tarikatlar, bizim bahsimiz harici bulunduğundan, hiçbiri söz konusu edilmemiştir. Onlar, Mezhebler Tarihi çerçevesi içinde mütâlaa edilebilir.

Medrese-tekke mücadeleleri : İslâm Tarihi bize, muhtelif devirlerde böyle münakaşa ve mücadelenin zaman zaman zuhur ettiğini göstermektedir. Bu mücadeleler daha ziyade şekil ve resme aittir. Kısmen de hülefâ-i râşidin ve ashabdan bir kısmının, diğerlerine takdim ve tafdil meseleleri ihtilâfların esasını teşkil etmektedir. Bunlar, tarihi seyrine bakılırsa pek eski devirlerden beri sürüp gelmiştir.

Zikir ve takva hâricinde bazı tarihî vak'aların müverrihler tarafından gelişi güzel nakli, bu fikrî ihtilâfı doğurmuştur. Tarihî ve ilmî metotla hareket eden vakanüvisler hadisâtı kuvvetli isnadlara bağlamışlardır. Onun

içindir ki bu hususta, mutlak müverrihlerle, üdebânın yazdığı tarihler ilmî vesika olmak kuvvetini gereği gibi hâiz olmadıkları için ulemâ, muhaddislerin tarihini sened ittihaz etmişlerdir. Zira hadis metodu, tarih metodunun üssü'l-esâsını teşkil eder. Bu babda ilmî vesâiki bir tarafa bırakıp, hislerle hareket edilecek olursa, hakikatı elde etmeğe imkân kalmaz. Bir Bektaşi dervişinin dediği gibi :

«Kim ne derse söylesin sevdim Ali'yi kâr zarar» mısrâı ile Hz. Ali (R. A.) a olan kayıtsız şartsız muhabbetini ızhâr suretiyle zümre-i muhibbâna katılır.

Bahsi geldikçe mümkün olan tafsil yapılacağından, burada bu kadarla iktifa edelim. Tasavvufa sonradan giren ve Kurân-ı Kerîm ile keşfe istinâd ettirilen ve hakkında çok söz söylenip eserler yazılmış, bilâhare felâsife ve hükemânın akvâliyle karıştırılmış «Vahdet-i vücut» meselesini ayrıca mütalâa edeceğiz.

Şimdi sırasıyla maruf ve pek meşhur tarikat pirleriyle, birtakım büyük mutasavvıfların tasavvuf hakkındaki tariflerini birer birer görüp, müşterek ve münferid noktalarını ayrı ayrı inceliyeceğiz.

BÖLÜM

I

TASAVVUF :

- Tarifi
- Mevzuu
- Gayesi
- Menşei
- İştikakı

TASAVVUFUN TARİFİ

Ma'rûfu'l-Kerhî : (v.200 h.)

«Tasavvuf, gerçekleri almak, mahlukâtın elinde olan şeylere gönül bağlamamaktır.»[1]

Gerçekleri almak, hak ve hakikat olmayan, yani doğru olmayan her şeyi bırakıp, ancak ilahi hakikatları edinmeye çalışmaktır.

«Tsavvuf, eşyanın hakikatma bakıp, halkın bildiğini terketmektir.»

Eşyanın hakikatına bakmak, mahiyyetini tetkik etmek, sebeb-i hilkatini düşünmek, neye yaradığını araştırmak, nasıl istifade edileceğini öğrenmek demektir. Zira halk, yalnız görünen evsaftan bazılarını görür geçer; ârif tetkik ile mükelleftir.

Seriyyi Sakati : (v. 257 h.)

«Tasavvuf üç manâyı içine alan bir isimdir :

a) Mârifetin nûru vera'ın nûrunu söndürmez,

b) Kitap ve sünnetin zâhirine muhalif olacak şekilde ilm-i bâtından bir söz ile konuşmaz,

c) Kerâmetleri kendisini Allah'ın mahrem olan sırlarını belirtmeğe teşvik etmez.»[2]

a) İlim ve takva : Meşhur büyük mürşidlerin hemen hepsi, tarikat younda ilmi öne almışlardır. Çünkü ilimsiz

---

1) Risâle-i Kuşeyrî

2) Kuşeyrî, s. 12, Tezkire, I. c, s. 282.

yola çıkılmaz, yolu sapıtabilir. İlim, öncünün elindeki en kuvvetli ışıktır. İlimsiz amel hederdir. Ümmi olan ürefânın bilgileri de ilimdir.

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلِيًّا جَاهِلًا قَطُّ

buyrulmuştur.

Ancak bu ilmin amel ile tezyini icabeder. Hatta mutlak amel değil, takvaya mukarin olan amel,amel-i sâlihdir. Cenab-ı Hakk nazm-ı celîlinde :

إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

buyurmuştur ki, «kulları arasında ancak âlim ve ârif olanlar Allah'ı haşyetle ta'zim ederler[3].»

İrfan da ilmin bir koludur ki, tarîk erbabı arasında derecsi ilmin fevkindedir.(İlim yoluyla anlaşılamayan birtakım hakikatlar, seziş, ferâset, keşf ve kerâmet tarîkıyla anlaşılabilir.)

Büyük mutasavvif âlim, «Ruhu'l - Beyan» tefsirinin sahibi, kıymetli profesörlerimizden merhum **Necati Logal'** in dediği gibi, şarkın bu ikinci Mevlâna'sı, Bursalı **İsmail Hakkı** hazretleri «Kenz-i Mahfi» adıyla telif etmiş olduğu eserinin başında meşhur olan

« كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا »

vecizesi için :

---

3) Fâtır: 28

«...Hadis-i menkûl gerçi inde'l-huffâz sâbit değildir. Nitekim İmam Suyûti (v. 911 h.) «Düreri Münteşire» nâm kitâbında *«lâ asle lehu»* demiştir. Feemmâ inde'l-mükaşifîn hadis sahihdir. Zira huffâz sened ile naklederler; mükaşifûn ise fem-i nebeviden (S.A.V.) bizzat ahzedib söylerler ve bir nesnenin sened-i mâlumu olmamaktan fî nefsi'l-emr adem-i sübutu lâzım gelmez; belki keşf-i sahih ile olıcak esah olur. Zira kâşifte vehim ve hayâl olmaz, belki iyân-ı tam ve hakka'lyakîn olur; ve ilhamât ve vâridât mu'tekidlere göre hüccet olmak kâfidir. Gerekse zâhire göre bürhan olsun. Zira onlar huffâş gibidir ki âfitâb-ı rûşeni göremez ve ayne'l-yakîn nedir bilmez. Pes bizim muhabbetimiz o makûle ile değildir ve bazı kütüb-i mu'teberede belir ki: «Davud (A.S.) şöyle söyledi :

يَا رَبِّ لِمَ خَلَقْتَ الْخَلْقَ فَقَالَ تَعَالَى كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا

Yani Hz. Davud (A.S.) münacaatında sırr-ı halktan, yani icatdan sual edicek (edince) Cenab-ı Kibriyâ'dan kelâm-ı mezkûr vârid oldu. Pes bu kelâm fi'l-asl ehâdis-i kudsiyye-i Dâvudiyye'den olmuş olur.....»[4] deyip, vecizeyi tefsir ve izâh buyurarak küçük bir kitap haline getirmiştir.

b) Kitap ve sünnetten ayrılmamak: Bir mutasavvıfın Kitap ve sünnet dışı söz ve hareketi, kendisi hakkında şüphe uyandıracağı gibi, mensub olduğu tarîkı da zan altında bırakır. Her ne kadar kat'î naslar haricinde teferruat-ı mesailde, muhtelif ehl-i sünnet ictihadlarıyla amel eden erbâb-ı tasavvuf, zâhir ülemâsı gibi muhtardır. Sôfi, bu bir

---

4) Kenz-i Mahfî, İsmail Hakkı Bursevi, eserini tamamladığı tarih 1140 h., İstanbul, s. 2-3.

ilm-i bâtındır diyerek Kitap ve sünnetin zahirine muhalif bir söz söylemez.

c) Kendisine münkeşif olan hakâyıkı her zaman, herkese, her yerde açıklamaz; zamanını, yerini ve adamını bilir.

Ebu Hafs el-Haddâd : (v' 265 h.)

«Tasavvuf tamamen edebden ibarettir.»[5]

Tasavvuf edeb-i Muhammedidir ki, sîret-i nebeviyye ile tahallûk etmektir. Bu ef'âli de, ahvâli de câmi'dir.

ادب تاجیست از نور الهی
بنه بر سر برو هر جا که خواهی

Yani, edeb bir tacdır ki, onu başına geçirdikten sonra istediğin yere gidebilirsin.

Edebin gerek tarifi, gerek izâhı bâbında pek çok söz söylenmiştir; ileride okunacak âsarda tesadüf edilecektir.

Bu çok şumullü vasf-ı umûminin en yüksek mertebesi şu iki beyitte tecelli eder :

قوم دیگر میشناسم ز اولیا
که دهانشان بسته باشد از دعا
از رضا که هست رام آن کرام
جستن دفع قضاشان شد حرام

Bir kısım evliyâ tanırım ki, onlar duadan dahi teeddüb ederek ancak zikir ile meşguldurlar. O yüce şahsiyet-

---

5) Tezkire, I. c, s. 331.

ler rızaya boyun kestiklerinden, kazayı def' etmek için teşebbübse geçmeyi, kendilerine haram bilmişlerdir.)

Bu babda **Hâfız Şirazi** (v. 792 h.) nin beyti çok ârifânedir :

در باب حاجتیم و زبان سؤال نیست
در حضرت کریم تمنا چه حاجتست

(İhtiyaç içindeyiz ve birşey istemiyoruz. Kerîm-i müteâl huzurunda istemeğe ne lüzum var.

Hind'in meşhur şâiri **Feyzi Hindî** (1547 - 1595 m.) de:

چو بر حاجت ما خودست واقفست
چه حاجت دعا کردن الله اکبر

Mademki bizim ihtiyaçlarımızı kendisi biliyor, o halde duaya ne hâcetvar? Allah Allah! diyerek hayretini izhar ediyor. Zira kullar evâmir ve hikmet-i rabbâniyeyi idrâkten âcizdirler. Neden acaba :

ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ [6]

buyrulmuştur?

Bizde, **Ziya Paşa** (1825 - 1880) ile hemzebân olarak :

«İdrâk-i meâli bu küçük akla gerekmez.
Zira bu terazü o kadar sıkleti çekmez»

diyelim.

---

6) Gafir: 60

Bazıları bu ve emsâli beyitleri izâhda duaya ve ibadete hacet yoktur diye manâlandırırlar. Biz kimseyi dalâlete delâlet veya nisbet etmek istemeyiz. Ancak kendilerini vahdet-i vücut felsefesini benimsemiş zanneden vahdet-i mevcutcular, böyle beyitlere ve cümlelere yukarıdaki manâyı vererek, teklifi ıskât etmiş olurlar ki bu, umûmî manâda batınîlerin :

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

âyet-i kerimesindeki ölüm ile vuku' bulacak olan yekîni, hayatda idrâke karîn olacak yakîn ile tevil ederler. Yani «ölünceye kadar Rabbine ibadet et» manâsını, «Hakk'a yakîn peyda edinceye kadar ibadet et» yollu tevil ederler ki, bu hüküm daha hayatta iken tekâliften kurtulmak için kaçamak yoludur. Bunlar,

وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ [8]

âyet-i celilesindeki hükme müstahak olurlar.

Eb'ul-Huseyn en-Nuri :

«Tasavvuf ne şekil, ne de ilimdir; o sadece güzel ahlâktan ibarettir. Eğer şekil olsaydı, mücahede ile hasıl olurdu, ilim olsaydı öğrenmekle meydana gelirdi. Bu sebepden şekil ve ilim maksadı hâsıl etmez. Tasavvuf, Hakk'ın ahlâkıyla mütehallî olmaktır.»[9]

---

7) el - Hicr: 99
8) Ali İmran: 7
9) Tezkiretü'l - Evliyâ

Tasavvuf, şekil, kılık, kıyafet ve merasim değildir. Sadece ahlâktır ki,:

تَخَلَّقُوا بِاَخْلَاقِ اللّٰهِ وَبِاَخْلَاقِ رَسُولِ اللّٰهِ [10]

hadis-i şerifi mantûkunca Allah'ın ve rasûlünün sıfatları ile ittisâfa çalışmaktır.

«Dervişlik olaydı tâc ile hırka
Biz dâhi alırdık otuza kırka.»[11]

«Tasavvuf, hürriyet, kerem, merasimi terk ve cömertliktir.»[12]

Tasavvuf, kerem ve cömertliktir, yoksa kuyût ve merasim değildir. Sôfi, elinde bulunan nimetten başkasının istifadesini düşünen adamdır. Şeyh Sa'di : (1193 - 1291 m.)

شرف نفس بجود است و کرامت بسجود
هر که این هر دو ندارد عدمش به ز وجود

Y'ani, insanın şeref ve haysiyyeti, lûtuf ve keremi, ihsan ve atâsıyla, sehâsıyla ölçülür; insanlığı da Hakk'a şükretmesiyle, yani umumî manâda ibadetiyle anlaşılır. Kendisinde bu iki haslet olmayan kimsenin yokluğu, varlığına müreccahdır.

«Tasavvuf, nefsin nasibini terk ile, Hakk'dan nasibini istemektir.»

---

10) Hadîs-i Meşhur.

11) Yunus Emre

12) Tezkiretü'l - Evliyâ

Tasavvuf, kendi isteklerini bırakıp, Hakk'ın takdirine razı olmaktır. Çünkü insanın emellerinin sonu yoktur, birini elde etse, gönlü diğerine takılır. Bu sûretle de kalp Hakk'dan cüdâ kalır. Bundan dolayı emele, elem bozuntusu demişlerdir.

Her emel tahakkukuna kadar insana elem verir. Her emelin nihayeti, başka bir emelin bidayetidir. Bu suretle emel silsilesi ölünceye kadar devam eder. Emeller terkedilince Hakk'a bağlanmış olur. **Emelin terki dünyayı, işi gücü, matıyye-i nefsi, yani vücudunu, nefsini ihmal etmek demek değildir. Hayatın tabii icapları hiçbir zaman terk edilemez.** Eldeki nimete şükrü bırakıp, daha fazlasını istemek, emel peşinden koşmaktır. Eğer eldekine hakkıyla şükür edilse Cenab-ı Hakk nimetini artıracağını beyan buyuruyor :

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ [13]

Şükrün ne olduğunu iyi bilmek lâzımdır. Yemek yiyip, bittikten sonra «Ya Rabbi şükür el-Hamdülillah» demekle şükür ifâ edilmiş olmaz. «Şükür odur ki, her azâ niçin yaratılmış ise, ona sarfetmektir[14]» Her nimetin şükrü kendi cinsiyle edâ edilir. Nasıl ki zekât vermek, sadaka vermek, maddeten yardım yapılarak iyilik etmek sûretiyle servetin şükrü edâ edilirse, bir sofrada kendini ve aile efradını doyuracak bir kap yemeğin yerine, meselâ üç kap yemek

---

13) İbrâhim: 7

14) Prof. Mehmed Ali Aynî, Türk Ahlâkçıları, I. c, s. 39, İst. 1939.

yer ve bir kap yemeği bulamayan yakını, komşusu veya tanıdığını düşünmez, onları doyurmağa çalışmassa, gece sabahlara kadar ve iki yemek arasında yalnız ağzıyla «ya Rabbi şükür» dese, hiçbir zaman şükrünü eda etmiş olmaz. Her öğün etini, sebzesini, tatlısını Hakk'ın lûtfuyla temin etmiş olan kimse, eğer takva yolunda yaşamak ve bir amel-i salih icra etmek ve cemiyete karşı sorumluluğundan kurtulmak istiyorsa, birgün et, birgün sebze, birgün tatlı yiyerek, diğer iki nimeti münavebe ile ihtiyaç sahiblerine yedirecektir. Bunu, Hakk'ın rızası için yapmak en büyük sofuluktur.

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهٖ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَاَسِيرًا

âyet-i kerimesinin[15] sırrına mazhar olur;

16 لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

saffında bulunanlar arasma girer ki, işte evliyaullah bu zümreye dahil olanlardır.

Sehl b. Abdillah et-Tüsteri : (v. 283 H.)

«Tasavvuf, az yemek, Cenab-ı Hakk'ın huzurunda rahata kavuşmak ve insanlardan kalben uzaklaşmaktır.»[17]

---

15) el-İnsan: 8
16) Bakara: 262.
17) Tezkire, I, c, s. 164.

Çünkü tokluk insanı gaflete ve şehvete sevkettiği gibi, verdiği rehâvetten dolayı hakkıyla ibadet-i bedeniyyeye de mâni olur. Onun için kanâatkârlık ve perhizkârlık yapan, yani eline geçenle yetinen ve fazlasını muhtaca veren ancak Cenab-ı Hakk'ın huzurunda rahata kavuşabilir; bu hususta sorumluluğu kalmaz. Yani kendisine yetecek miktarda iaşesini ayıracak, helâlinden çok kazanmak için fazla çalışacak, yeteri kadarını kendisine ayırdıktan sonra, kalanım muhtaca verecektir. Bundan maksat, «*fakir ilallah*» dedikleri yalnız Hakk'a arz-ı ihtiyaç edip, halkın elindekilerden müstağni olmaktır. Müstağni olan sôfinin nazarında,

خوشه و خرمن به پیش چشم استغنا یکیست

— müstağni o kimsedir ki, ona göre bir başakla, bir harman arasında fark yoktur. — Elinde hangisi bulunursa fark etmez, başkalarmnı elindekini de öyle görür.

«Tasavvufun ,aslı Kitap ve sünnete yapışmak, hevâ heves ve bidatları terktir.»[18]

Tasavvuf ahkâm-ı dîne sünnet-i resûle sarılmaktan ibarettir.

Amr. b. Osman el-Mekkî (v. 291 h.)

Tasavvuf, zamanın en uygun vaktinde, kulun her an Hak ile meşgul olmasıdır.»[19]

Uyku ve hacâtın kazası gibi zamanlar haricinde, kalbin her an Hakk ile meşgul olmasını da tasavvufun tarifi içine almıştır ki, bu da bir zikirdir.

---

18) Sülemi, s. 21
19) Kuşeyri, s. 148.

Sümnûn el-Muhib : (v. 297 h:)

«Tasavvuf, hiçbir şeye mâlik olmamak ve bir malın da esiri bulunmamaktır.»

Hiçbir şeye mâlik olmamak, mal ve mülkünü nefsine mal etmemek, o malda başkalarının hakkı bulunduğunu, asıl sahibinin mâlikü'l-mülk olduğunu, onu yerliyerinde sarfedecek küçük bir haznedar olduğunu bilecek ve ona göre davranacak, sûret-i sarfı Kur'ândan öğrenecektir. Hiçbir zaman kendini mal ve menâl sevgisine kaptırmayacaktır. İşte o zaman mâsivâdan ilgisini kesmiş olur.

گر سر موئی تعلق هست محرومی بجاست
هر که این زنار دارد در حرم نا محرمست

«Kıl kadar kalsa vücudundan eser
Alamazsın kıl kadar andan haber.»

Eğer sende dünya ile kıl kadar iç rabıtası bulunursa, senin, Hakk'ın manevi nimetlerinden mahrum kalmaklığın tabiidir. O kıl kadar alâka bir zünnar, yani alamet-i küfürdür ki, insanı şirk-i hafiye götürür, harem-i İlâhide de nâmahremdir, yabancıdır. **Kelim Hemedanî** bir beytinde bu mazmûnu ne güzel beyan eder :

بی قطع تعلق عبث است این همه طاعت
سر تا نبریدست از و سجده روا نیست

Hakk'dan başkasına olan rabıtanı kesmedikçe, bütün ibadetlerin boşunadır. Bu alâkadan başını koparıp kurtarmadıkça, başını secdeye koymağa müstahak değilsin.

Yine Kelim başka bir beytinde şöyle tasvir yapar :

علائق لازم این نشئه آمد بلکه زینت هم
که بی زنجیر نبود رونق زندان شاهان را

Alâkalar, bu dünyanın levâzımındandır, yalnız neşesi değil, hem de zînetidir, süsüdür. Hükümdarların zındanlarında mahkûmlara vurulan zincir şakırtıları, hapishânenin ihtişâmını gösterir.

Yani, demek istiyor ki, alâkadan zâhiren kurtulmak mümkün değildir. Evlât muhabbeti, torun sevgisi, onları memnun etmek için sarfedilen gayretler ve amâl-i hayriyye, bu dünya neşesinin zaruretleridir. Nasıl olsa insan bunlara mahkûmdur. Bunlar ise birer esâret alâmeti olan zincirdir. İşte, zincire kıymet vermemek, zindan hayatının serbest, kayıtsız, zincirsiz hayattan farklı bir yaşayış olmadığını nefsine telkin edip, kabul ve hazm etmek, zincir vurandaki hizmeti düşünmek, eğer bu hal seni uzuyorsa,

إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا [20]

müekked tebşirât-ı sübhâniyyeyi düşünerek, bütün kayıtlardan ruhun selâmeti için sabra sarılmayı bilmek lâzımdır.

Cüneydü'l-Bağdâdi : (v. 298 h.)

«Tasavvuf, Hakk'ın seni senden gidermesi ve kendisiyle ihyâ etmesidir.»

---

20) Elem Neşrah: 6

«Tasavvuf, mâsivâ ile alâkayı keserek, Cenab-ı Hakk ile beraber olmaktır.»[21]

Mâsivâ ile alâkayı kesmek demek, Hakk'dan gayrı olan herşeyi terketmek demektir.

«Mâsivâ şâibesinden dili tathîre çalış
Pertev-i hikmet ü irfân ile tenvîre alış»

Evet, mâsivâ ilgisi kalpte bir lekedir; Hakk'ın kalbe tecellisine mânidir. Bu leke ancak hikmet ve irfân güneşiyle giderilebilir. Hikmet, ilmin mahiyyetini araştırmaktır; irfan ise bir nevi sezerek anlayıştır, ayrı bir mevhibedir.

Acaba bu mâsivâ nasıl terk edilecektir? Bunun için ashâb-ı tarîk birtakım yollar göstermiştir. Bunların arasında üzerinde en çok durulan zikir yoludur. Zikir yolu, en kestirme bir tarîk ise de, zikrin ne yolda yapılacağını iyi bilmek lâzımdır. Yoksa şâirin :

سبحه در کف توبه بر لب دل طلبکار گناه
معصیت را خنده می آید ز استغفار ما

Tesbih elde, dudaklar tevbe ile meşgul bulunurken, günaha girilecek bir iş düşünülecek olursa, bizzat günahın kendisi, yani onu bize telkin eden şeytan, bu tevbemize gülecektir. Nâbi (v. 1712 m.) de bu manâda şöyle söyler :

«Leb zikirde ammâ ki gönül fikr-i cihânda
Kaldı arada sübha-i mercan mütereddid»

Bizim dudaklarımız zikr-i Hakk'la meşgul iken, fikri-

21) Kuşeyrî, s. 148

miz dünya işleriyle alâkalı bulunursa, eldeki mercan tesbih zikir mi etsin, istiğfar mı etsin tereddütde kalır[22].

Şimdi sâlikin mâsivâdan kendisini nasıl sıyırabileceğini düşünelim :

İnsan, hayatı müddetince mâsivâ ile beraber yaşar. O halde bundan kurtulma yolu nedir? Tabii insan, yaşamak için yiyecek, içecek, giyecek, yatacak, yakacak, doyacak, sevecek, bütün hayatî ihtiyaçlara bağlanacağı gibi, mehâsine de gönül verecektir. İşte, tarikat dervişe zikir, fikir ve aşk yoluyla bunları gönülden nasıl çıkaracağını bildirir. **Mâsivâdan ilgiyi kesmek demek, maddeye gönül vermemek, ona bağlanmamak demektir; yoksa madde ile meşgul olmamak demek değildir. Sôfi, herkes gibi umûmi hayata karışacak, kendi işini ve başkalarının işlerini yapmaya çalışacak, mukadderse zengin olacak, hiçbir sûrette Hakk'dan ayrılmayacaktır. Fakat bütün bunlara gönlünü bağlamıyacak, mâlikü'l-mülkü düşünecek, bugün kendi elinde Hakk'ın emaneti ve atâsı olan her türlü nimetin, yarın başkasının eline geçmesinin tabii olduğunu teemmül edecek ve gaybından dolayı asla müteessir olmayacaktır.** Bir mutasavvıf şâirin :

«Ehl-i tevhid olmak istersen sivâya meyli kes
Aç gözün merdâne bak Allah bes bâki heves»

dediği gibi, Hakk'dan maadasına gönülde yer veren kimse,

---

22) Tesbihin mercandan olması şart değildir. Burada, mercandan yapılan tesbihin maddî kıymetine işarettir. Maamafih mercanın nazm-ı celilde bulunması düşünülürse, tesbihe mânevî bir kıymet izâfesi de mümkündür. يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ (er-Rahman: 22)

كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ (er-Rahman: 58)

muhabbet ve aşk ile şirk-i hafiye kadar gidebilr. Her ne kadar bazı tarîk erbabı «hakikate mecaz köprüsünden geçilerek varılır» demişlerse de, erbabı, bunun hududunu tayin eder.

«Tasavvuf, sulh ile değil, cenk ile hâsıl olur.»[23]

Tasavvuf, mücahede ile elde edilir. Cenab-ı Hakk'ın emri, önce mal ile, sonra nefisle mücahede etmektir. Mal ile mücahede, zaruriyyât-ı şer'iyye dışında kalan servetini, malını, mülkünü infak etmek sûretiyle yapılır. Zarûriyyât-ı şer'iyye, kendisinin ve ailesinin yiyeceği, giyeceği, yakacağı, yatacağı şeylerden ibarettir. Bunun dışındakini infak etmek Allah'ın emri muktezâsıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de:

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ

«Ya Muhammed! Sana ne vereceklerini sordukları zaman, sen onlara, fazlasını vereceklerini söyle[24]» buyrulmuştur. İnfak hakkındaki bütün âyet-i kerimeler bu esasa irca edilir.

Nefis ile mücahedeye gelince: nefsin meşru' olmayan bütün dileklerine karşı gelmektir. Nefsiyle mücahede, vatana saldıran düşmana karşı cihâd, sulh zamanında memleket içinde zulme karşı mücahede, hakkı korumak için yapılan çabalar, nefsinin hevesâtına kapılmamak için her türlü mehârim ve mekârihten ictinab, nefis ile mücahede medlûlünde mündemictir.

«Tasavvuf, toplulukla birlikte zikir, dinleyenlerle birlikte vecd ve işlenmek sûretiyle de ameldir.»[25]

---

23) Kuşeyrî, s. 149
24) Bakara: 219
25) Kuşeyrî, s. 149.

Toplum içinde, halk arasındaki derecât-ı mütefaviteyi, mahlukâtın tenevvu'-ı bî nihâyesini, sıbgatullahın renk renk tecellîlerini görüp zikretmek ve bunu görmeyenlere anlatarak onların kendisiyle birlikte vecidlerini husûle getirmek ve amâl-i sâliha ile örnek olmak tasavvuf ehlinin başlıca şıârıdır.

«Tasavvuf, kulun kendisiyle kaim olduğu bir vasıftır. **Cüneyd'e:** «O Hakk'ın sıfatı mıdır?» dediler, O da: sıfat olarak Hakk'ın, resim olarak halkındır, diye cevap verdi.»[26]

Hz. Cüneyd'e tasavvufun ne olduğunu sordukları zaman; «o bir haldir ki, daima kul ile beraberdir» buyurmuş. Bu hal Hakk'ın sıfatının tecellisi midir, yoksa halkın evsâfından mıdır? denilince; «sıfat olarak Hakk'ındır, merasim ve şekil olarak da halkındır» demiştir.

Peygamber Efendimiz :

تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللّٰهِ وَبِأَخْلَاقِ رَسُولِ اللّٰهِ

buyurmuş. Bu, Allah'ın ve rasûlünün evsâfıyla muttasıf olmak demektir. İmdi, bütün esmâ-i hüsna ve evâmir-i ilâhiyye Hakk'ın evsâfmm tecellisidir. Sîret-i nebeviyye ve sünnet-i rasul kezâ, Peygamber efendimizin evsâf-ı seniyyelerindendir. Bunlara uymayı nefsinde kabul eden kimse Hakk'ın sıfatını iktisab etmiş olur.

تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللّٰهِ

sırrı tecelli eder. Sîrete ittiba ile sünnetin ifâsı da yine ev-

---

26) Tezkire

sâf-ı peygamberi ile muttasıf olmaktır. Bununla da,

وَبِاَخْلاَقِ رَسُولِ اللهِ

hükmü zâhir olur.

Bunların, kabul ve imânı sıfat-ı Hak'la tahalli etmektir; icrası da merasimdir, halka aittir.

Erbab-ı tasavvuftan biri bu hususu ne güzel hülâsa etmiştir :

چنان بزی که اگر خاک ره شوی کسرا
غبار خاطری از رهگذار ما نرسد

Yani hayatın öyle geçsin ki, öldükten sonra bir yol toprağı olursan, senin üstünden geçenlerin yolun tozundan bile müteessir olduklarını işitmeyesin, yani yolun tozu onları incitmesin, **Pertev Paşa** (v. 1837 m.) bu manâyı şu şekilde tafsil ve izâh eder :

Ne şemmet bülbülün verdin, ne de hârdan incin
Ne gayrın yârına meyl et, ne sen ağyârdan incin
Ne sen bir kimseden âh al, ne âh u zardan incin
Ne sen bir kimseden incin, ne senden kimse incinsin.

«**Cüneyd'e** gelerek tasavvufun ne olduğunu sordular, O da : zâhir ile amel et, sakın onun hakikatlarından bir şey sorma, onu ifsâd edersin, diye cevap verdi.»[27]

---

27) **Tezkire**

Hz. Cüneyd'e tasavvufun ne olduğu sorulduğu zaman: «Amelini bozmak istemezsen emir ve nehyin hakikatını araştırmaya kalkma, zâhir ile amel et, bu sana yeter» buyurmuştur ki, herkes kendine göre manâ vermeye kalkıp tevillere sapmasın ve günaha girmesin için bu tavsiyede bulunmuştur. Şîrazlı Hâfız (v. 792 h.) bir kaba sofuya şöyle demiştir :

—«Ey kaba sofu yoluna git, bana hakikatı anlatmaya kalkma, çünkü bu kâinâtın esrarı senin ve benim gözüme kapalıdır ve öyle kalacaktır.»

Mimşâd ed-Dineveri : (v. 299 h.)

«Tasavvuf, serâire ıttılâın verdiği safa ve Hakk'ın razı olacağı amelleri işlemek, halk ile ancak zarûri hususlarda temas etmektir.»[28]

Bu tariften de anlaşılıyor ki tedrîcen hakaik-i ilâhiyye anlaşıldıkça kalbte husule gelen itminan insana en büyüz huzuru verir. Bütün ef'alü muamelâtında hakkın rızasını düşünmek, halk ile rastgele münasebetler kurmayıp, onlarla teması zarurî hususlara hasretmek, seyr-u sülükün icâbıdır.

«Tasavvuf, mâsivallahdan müstağni olmak, bilinmemeyi ihtiyar etmek ve hayırlı olmayan şeylerden sakınmaktır.»[29]

Tasavvuf, ihtiyaç içinde bulunulmasına rağmen müstağni görünmek, mâsivâya rağmet etmemek, bilinmemeyi tercih ve ihtiyar etmek, hayır ve faydası olmayan şeylerden sakınmaktır ki, ihtiyacı ızhar eden kimse züll-i suâle kapı açıyor demektir. Bu izzet-i İslâma irâs-ı halelde bulunmak gibi bir günaha vesile olabilir. Şeref ve haysiyyeti muhildir.

---

28) Tezkire
29) Tabakatüs - Sülemî

İkincisi, hüviyyetini, şahsiyyetini, kıymet ve meziyetini meydana koymamak, âhâd-ı nâsdan biri gibi hareket etmek, adâb-ı sôfiyyeden olan bir tevazu'dur. Hayırlı olmayan şeylerden sakınmaktan maksat da ef'al-i mubahada bile hayrı gözetmektir.

Ali b. Sehl el-Isfahanî : (v. 073 h.)

«Tasavvuf, Hakk'ın gayrından uzak ve mâsivallahdah hâli olmaktır.»[30]

Ebu Muhammed ec-Cüreyri : (v. 311 h.)

«Tasavvuf, ahvâli kontrol etmek ve güzel olan şeyleri iltizam etmektir.»[31]

Daima iyiyi ve hayrı aramak, insanın içinde bulunduğu ve maruz kaldığı ahvâlin tetkikiyle zararları def' ve faydaları celp için çalışmaktır.

Ebu Amr ed-Dımışkî : (v. 320 h.)

«Tasavvuf, âlemi noksan gözle görmektir, yahut bütün noksanlardan münezzeh olanı müşahede etmek için her noksandan gözü yummaktır.»[32]

Kemâl-i mutlakı Hak'da müşahede edebilen kimse her şeyde bir noksan görür. Kemâl-i mutlak Allah'a mahsustur. Her varlığın kendine göre bir ayb, kusur ve noksanı vardır. Bir şeyde kemâl tecelli ettiği sanılınca, derhal zevâl yüz gösterir.

لِكُلِّ شَيْءٍ إِذَا مَا تَمَّ نُقْصَانُ

— Her şey tamam olunca, noksan başlar — buyrulmuştur.

30) Nefehâtü'l-Üns ter. s. 156.
31) Kuşeyri, s. 127
32) Nefehat ter. s. 207

Ahmed Paşa :

«Yârsız kalmış cihanda âybsız yâr isteyen» der ki, her güzelin istenmeyen bir tarafı olur. İşte noksan denen şey budur. Fakat erbab-ı tasavvuf hiçbir şeyde noksan aramıyacaktır. Noksandan göz yumacak, yani noksanı görmeyecek, noksan gördüğü zaman, kemâl-i mutlakı tahattur ve zikredecektir.

وُجُودُكَ ذَنْبٌ لَا يُقَاسُ عَلَيْهِ ذَنْبٌ آخَرَ

sözü, insanın baştan aşağı kusur oldutunu gösterir.

مهررا عیب کسوف وماهرا ننك محاق

«Küsûf güneşin, husûf da ayın kusurudur.» O halde cihanda aslolan noksandır. Kemâl nisbi ve izafidir. Şu kıt'a da güzel bir ders-i ibrettir :

لسانك لا تذكر به عورة امرئ فكلك عورات وللناس السن

وعينك إن ابدت اليك مساويا بقوم فقل يا عين للناس اعين

«Diline dikkat et, kimsenin kusurunu söyliyeyim deme, çünkü baştan aşağı kusurlarla mahmulsün; halkın ise bin bir dili vardır.»

«Gözlerin sana, başkalarının ayıplarını gösterirse ona, ey-nûr-i didem, halkın binbir gözü sana bakıyor de.»

Eb'ul-Hasan el-Müzeyyen : (v. 328 h.)

«Tasavvuf, Hakk'a inkıyattır.»[33]

Buradaki Hakk'a inkıyat, mertebe-i rızadır ki; rıza, tarikatte müntehâ-yı meratibtir, sabırla tev'emdir. Rızanın, mertebelerin sonu olması, sabrın emir, tavsiye ve telkin neticesi nüfûsa tesiriyle tecellisine mukabil, rızanın her musibetine bir hikmet düşünülerek tabii karşılanmasıdır. Hele kendini aradan çıkarıp, yalnız Hakk'ın rızasını düşünecek olanlar, peygamberler ve vâsılîndir. Merhum **Osman Şems** (1813 - 1893) efendinin :

«Vâsıl-ı vuslat-sarây-ı mutlakım naleyn-vâr
Saff-ı na'le terk kıldım küfrü de imânı da»

beytinden de anlaşılacağı üzere, iki zıt vasıf, beşeriyette hayır ve şerri efrika medârdır. İmân itaat, küfür isyândır. Hakk'a vâsıl olan Hakka'l-yakîne ulaştığından, küfür mefhûmu zihne tebödür etmiyeceği için lâfz-ı bî manâ kalıyor. Hakikat-ı vücûdu idrak etmiş olduğundan

يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ [34]

vasf-ı sübhânisine mazhar, silsile-i beşeriyetten ayrılarak, mertebe-i melekiyyete intikâl ediyor ki, âlem-i melekût için küfür mefhumu mutasavver olmadığından, bir şuhûd-i tam içinde ayât-ı ilâhiyye ile sermest oluyorlar. İmâna inkârdan geçilir, inkârı imhâ eden imândır. İmân, şuhûd-i hakâyık-ı ilâhiyye hâline intikal edince, gayb perdesi ortadan kalkıyor. Bu, insan için bir salâh-ı küllî mertebesidir.

33) Kuşeyrî, s. 127
34) Bakara: 3

ki, her kula müyesser olamıyor. Fakat, her sâlikin gâyesi olmakta devam ediyor. Bu mertebe imânı hakka'l-yakîne çıkarmakla mümkün olabiliyor.

İmdi, süllem-i rızâdan, arş-ı hakikata yükselebilmek, daima Hakk'ın yolunda bulunmakla, yani;

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ

âyet-i celîlesini[35] bir an hatırdan çıkarmayarak, evâmire mülâzemet, nevâhiden mücanebet, Allah ve rasûlüne ve onlara tabi olanlara sırf muhabbet beslemekle, halkın içinde onlara rehber olarak çalışmakla mümkündür. Bu bir hususiyettir. Bu hâli herkesin görüp idrâk etmesi mümkün değildir.

Kişinin hüviyet ve derecesi, ef'âliyle anlaşılır. Fakat bu, umûm içindir. Havâss-ı mümtâze ancak kendi kendilerini tanırlar.

المرء لا يعرف مقداره ما لم يتبين للناس افعاله

«Kişi işiyle kendini göstermedikçe, derece ve hüviyyeti anlaşılamaz.» Vâsılîn memur olmadıkça ip ucu vermezler. Temkinli sôfiler nezdinde vusûl, ale'd-derecât, esrâr-ı Hakk'a âşinalıktır; tafsili vahdet-i vücut bahsinde gelecektir.

Ebu Ya'kub : (v. 330 h.)

«Tasavvuf, beşeriyete ait evsâfın kaybolmasıdır.»[36]

---

35) Âlu İmran: 191
36) Nefehât ter. s. 181

Tasavvuf yolu, insanın kemâle ulaşmasına mâtuf bulunduğu için, beşeri noksanlardan nefsini temizlemesi gerekir. Bu tasfiye ne kadar etraflı olursa, sôfinin rûhu o kadar yükselir. Fakat bu keyfiyet daha çok teslîke muktedir bir kâmilin himmetiyle vücut bulur.

Ebu Abdullah b. Hafif : (v. 331 h.)

«Tasavvuf, kadere sabır, Hakk'ın atâsına rıza ve hakikatları aramak için dere tepe dolaşmaktır.»[37]

Sabır ve rıza yukarıda geçti. Seyâhate gelince, onun maddi ve mânevi değerleri pek çoktur. Bir şâir :

انّی رأيت وقوف الماء يفسده ان ساح طاب وان لم يجر لم يطب

والتبر كالترب ملقى فى معادنه والعود فى ارضه نوع من الخطب

«Durgun su bulanık ve bozuktur. Akan su ise berraktır ve pislik tutmaz. Altın kendi ma'deninde bulunurken bir kıymet ifade etmez. Ud ağacı da ormanda odundan farksızdır; işlenir ve ellere geçerse kıymetini bulur.»

Yolcu, iyi niyetle yaptığı seyahatte izzet ve şeref kazanır. Hak, fazilet ve hayır için yapılan muhaceretler de böyledir.

Ebu Saîd b. el-Arabî : (v. 340 h.)

«Tasavvuf, tamamen fuzûli şeyleri terk etmektir.»[38]

Lûzumsuz şeyleri terketmek demek, dinin, aklın, kânunun, örfün, an'anenin, adetin ve zarûretlerin gerektirdiği işler dışında abes ile meşgul olmamak demektir. İşte bu suretle insan, faydalı şeylerle meşgul bulunmuş ve hiç-

---

37) Tezkire

38) Nefehat ter. s. 248

bir faydası olmayan şeyleri terketmiş olur. Bu yalnız sôfi için değil, medeni her insan için lüzumlu bir vasıftır.

Ebu'l-Hasan el-Bûşenci : (v. 347 h.)

«Tasavvuf, emeli ihmâl ve amele devam etmektir.»[39]

Emel ve amel meselesi: Emelin sonu yoktur. Beşere şuur lâhik olduktan sonra, ölüme kadar devam eder.

«Bağlıdır damân-ı haşre rişte-i tûl-i emel
Hây u hûyu ehl-i dünya bitmeden dünyâ biter.»

Yavuz Sultan Selim'in (1467 - 1520 m.) bir mısra'ını tazmîn yollu yazdığı «Ümid» adlı manzûmede, Namık Kemâl zâde **Ali Ekrem** bey merhum (1867-1937 m.) şöyle söyler :

«Ümmid cihandan da büyük zevk ise mahdûd
Her sati ömrün emel efzâ elem efzûd
Mâzi mütevâli ezelî sâye-i memdûd
Müstakbel ebedle dolu bir makber-i mesdûd
Her saati ömrün emel efzâ elem efzûd
Feryâd ez in nev' vücûd-i adem-âlûd».

Evet, insanın ümitleri ve emelleri cihandan da büyük, yani sonsuzdur. Ömrün her anı bir taraftan emelleri, bir taraftan da elemleri artırır. Mâziye dönüp baksan, uzayıp gitmiş bir gölge, hakikat zannettiklerimiz silinmiş, istikbal kapalı bir kabir, kim olduğu, ne olduğu belli değil. Hal denen zaman ise, izâfi bir varlık. Bu dünyada rahat ve huzur nasıl izzâfi ve muvakkat ise, hal de her an mâziye intikal etmekte olduğundan ma'dumdur. Binaenaleyh böyle yokluğa müncer olan varlıktan feryâd!

İşte bu sonu gelmeyen emelleri ihmâl edip, ubûdiyyetinin icaplarını yerine getirmek ve intizam içinde çalışmaktır. Saatleri ayarlamak, hayatı ayarlamak demektir.

---

39) Tezkire

Ebu Amr b. en-Necîd : (v. 366 h.)

«Tasavvuf, emir ve nehiy tahtında sabretmektir, yani Cenab-ı Hakk'ın emirlerine râm olmak, nehyettiği şeylerden de kaçınmaktır.»[40]

Emir ve nehiyleri gönülden hüsn-i telâkki etmek, bunların icrâsında veya sakınmasında güçlük varsa, onlara tam bir inkıyâd ile sabretmek, tasavvuf ve sülûk icabıdır.

Şeyh Ebu İshak İbrahîm el-Karzûni : (v. 426 h.)

«Tasavvuf, iddiaları terk ve manâları gizlemektir.»[41]

Tasavvuf erbabı, bir iddia sahibi olmayacaktır. Bildiği hakikatları muhatabının seviyesine göre açıklayacak, muhatabının umûmi bilgisinin kavrıyamayacağı hakâiki tafsîl etmiyecektir. Ne, ben bilirim bu böyledir, diyecek, ne de anlaşılmayan ve işitilmemiş mefhumları rast gele açıklayacaktır.

وَفَوْقَ كُلِّ ذِى عِلْمٍ عَلِيمٌ

«Her bilenin üstünde daha iyi bilen vardır»[42] âyet-i kerimeonun düstûr-ı reşâdeti olacak

وَكَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ

«İnsanlara, akıllarının aldığı derecede hitap ediniz» vecizesi sözlerinin rehberi olacaktır.

---

40) Tezkire
41) Nefehat ter. s. 298
42) Yusuf 76

İmam Gazzali : (v. 505 h.)

«Tasavvuf, münhasıran kalbi Hakk'a bağlayıp, mâsivâdan ilgiyi kesmektir.»[43]

Mâsivâ, yukarıda geçmiştir. Bununla beraber bu mefhumun üzerinde iyice durmak, mâsivâyı terkin, halk ile alâkayı kesmek olmadığını etraflıca bilmek gerektir.

43) Tezkire

SOFİNİN TARİFİ

Ebu Saîd el-Harrâz : (v. 268 h.)

«Sôfi, kalbini Allah ile tasfiye eden, onu nûr ile dolduran ve Hakk'ın zikriyle gözü açılan kimsedir.»[44]

Kalbi tasfiyeden sonra, Hakk'ın nûruyla doldurmak ve zikir ile kalp gözünü açmaktır.

Kalp mâsivâdan tasfiye edilince, o boşluğa Hakk'ın nûru amel-i sâlihle dolar ve her amel-i sâlih bir zikir olduğu için, tedricen kalp gözü açılır.

Sehl b. Abdillah et-Tüsteri : (v. 283 h.)

«Sôfi, kanının heder ve mülkünün mubah olduğunu gören kimsedir.»[45]

«Sôfi, nefsini Allah rızası uğrunda feda etmekle O'nun yolunda katlolunur ise, demini heder addeder. Sôfi, demini de, malını da mâsum görmez. Çünkü ne malım ne de hâlini, nefsine temlik tariki ile izâfe etmez. Mâlen ve bedenen asla hasis olmaz.[46]»

Sôfinin kanını heder görmesi, nefsini Hakk yoluna vakfetiği içindir. Esasen nefsinin mâliki kendisi değildir. Nitekim malı da kendisinin olmadığı gibi, malının zıyâından müteessir olmaz; çünkü onu umûma mal etmiştir.

---

44) Tezkire
45) Tezkire
46) Ceride-i İlmiyye, İsm. Hakkı İzmirli, s. 2338

Cüneydi Bağdadi: (v. 298 h.)

‹«Sôfi toprak gibidir, her fena şey ona atılabilir; fakat ondan sadece güzel şeyler çıkar. O yeryüzü gibidir, üzerinde iyi de kötü de yaşar. O herşeyi gölgeleyen bulut, yeryüzünü sulayan yağmur gibidir.»[47]

Sôfi, tahammülde toprak gibi olmalıdır. Basılacak, çiğnenecek, ezilecek, kirletilecek; o yine yeşillik verecek, çiçek açacak, ağaçlarla gölge yapacak, meyve verecek, üstünde gezinenleri binbir nimete gark edecek, kendisine yapılan fenalıklardan şikâyet etmiyecek; yani kötülüğe, iyilikle karşılık verecektir.›

Sôfi, yeryüzü gibidir ki, üzerinde iyilik edenleri de, kötülük edenleri de yaşatır. Onlar tabii bulutlar gibi cihâna gölgeler salarlar, yağmur gibi bereket ve rahmet getirirler.

Bu, hiçbir zaman zillete katlanmak ve zulme boyun eğmek manâsına gelmez. O, gafiette olanları düşünceye sevkedip uyandırmak vazifesi ile mükelleftir. Kem söz sahibine aittir. Tabii her göz görmez, her kulak işitmez. Yani *Fuzûli*'nin (149411555 m.) dediği gibi :

‹«Kâbil-i feyz-i rumûz-i hikmet olmaz her kişi
Her kimin kavli nakiz-i fi'lidir mezmûm olur
Perde-i teşkîktir bu zulmet-i kayd-ı hayat
Perde ref' oldukta hâli herkesin mâlum olur.»›

‹Yani, herkesin hakikatları anlamaya kabiliyeti yoktur. İşi, sözüne uymayanlar makbul kimseler değildir. Bu hayat bir şek ve şüphe perdesiyle, yani perde-i esrâr ile örtülüdür. Perde kalkınca herkesin hâli mâlum olur. Herkes kabiliyetine göre nasib alır.›

47) Kuşeyrî, s. 149.

غنچهٔ شکفته باشد خرم از بانگ هزار
برگ خشکی را چه سود از مژدهٔ فصل بهار

— Bülbül sesinden ancak gonca zevk alır. Bahar müjdecisinin kuru yaprağa ne tesiri olabilir. —

«Sôfi, **Hz. İbrahim**'in kalbinin duygusu gibi dünyadan kalbinin sâlim olduğunu hisseden kimsedir. Evâmir-i ilâhiyyeye itaat eder. Kim **Hz. İsmail** gibi kendini Hakk'a teslim eder, hüznü **Hz. Davud**'un hüznü gibi, fakirliği **Hz. İsa**'nın fakirliği gibi olur; **Hz. Musa**'nın münacâtı esnasındaki şevki gibi iştiyâkı bulunur, ihlâsı da **Hz. Muhammed** (S.A.V.) in ihlâsı gibi olursa, ona sôfi denir.»[48]

Her peygamberde tecelli eden birtakım hasletler vardır ki, onlarla mütehalli olabilene sôfi denir. İhlâs ise, bunların hepsini câmidir. İhlâs, her amelde rızâ-yı Hakk'dan başka birşey düşünmemektir.

Ebu Hüseyin Sirvâni :

«Sôfi, evrâda değil vâridâta yakın olur. Çünkü evrâd vâridât içindir, mübtediye mahsustur ki, evrad sayesinde hayrı isbat etsin ve hayr ile mütelezziz olsun. Sâlik bu ahvâle vâsıl oldu mu, kalbinde Hakk'ın inşa ettiği bast, kabz gibi birtakım vâridat meydana gelir ve ona meyledip durur. Çünkü matlûbu ancak Hakk'dır. İşte bu varidât sebebi ile sôfi mütelevvin olur, bir hal üzere kalmaz.»[49]

Evrâd olmadan vâridât olmaz. Vâridât, bir mevhibe-i ilâhiyyedir.

---

48) Tezkire
49) Nefehat ter. s. 313

Ebu Bekr el-Vâsıtî : (v. 320 h.)

«Sôfi, sözü ibretâmiz olan kimsedir ve onun sırrı düşünerek anlaşılır.»

Söylediği sözün ibretâmiz olması ve tefekkür ile esrar-ı hakikate muttali' bulunmasından murad; bir adamın erbâb-ı tasavvuftan olup olmadığını anlamak için sözlerine bakmak lâzımdır. Bir hikmeti, bir kıymet hükmünü hâiz olan sözleı söylüyorsa, düşünen adam da o sözlerden derin bir manâ çıkarabiliyorsa, o kimse mesleğinin ehlidir.

Ahmed Rıfai : (v. 578 h.)

«Sôfi, mükevvenâta taallûktan yüreği saf ve temiz olduğu halde, kendi nefsinde diğerlerinden bir fark ve meziyet görmeyen kimsedir.»[50]

Mâsivâ içinde yaşamakla mükellef olduğu halde, ona gönül bağlamayan ve aralarında yaşadığı halk ile kendi arasında bir fark görmeyen, yani kendini husûsi hal ve meziyetlerle başkalarının üstünde kabul etmeyen kimsedir. Şâir ne güzel söylemiştir :

الناس من جهة التمثال اكفاء ابوهم آدم وامهم حواء

— İnsanlar şekil itibariyle birbirinin eşidir. Babaları Âdem, anneleri de Havvâ'dır. — Sôfi, ne kadar meziyet ve fazilet sahibi olursa olsun o hasletlerin semeresi halka intikal edince, Hak indinde me'cur olur. Fakat bundan kazandığı sevap ile, derecesini halktan yüksek görür ve mağrur olursa, Hakk'ın nazarından dûr ve halkın teveccühünden mehcûr kalır.

---

50) Ahmed Rıfai, Kenan Rıfai, İst, 1340 h., s.

İnsanın derece ve kıymetini yükselten tevâzu'udur. Peygamber Efendimiz :

مَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللّٰهُ

buyurmuştur ki, «Tevâzu, gösteren kimsenin Allah, makamını yükseltir.»[51] **Cevdet Paşa** (1822-1885 m.) bir beytiyle bu hususta güzel bir hüsn-i ta'lil san'atı yapar :

«Tevâzu' ayn-i rif'attir anınçün sun'-ı Yezdânı
Makâm-ı kâkülî balâ-yı çeşm-i izzet etmiştir.»

— Baştaki azâya nazaran göz en kıymetli bir uzuv olduğu halde, saçların makâmmı Cenab-ı Hakk, aziz olan gözün üzerine koymuştur. — Bu suretle gözün tevazu'una dikkati çekmektedir.

Meşhur bir kıt'anın şu beyti de tevazu'u ne güzel tasvir eder :

از مردمک دیده بباید آموخت
دیدان همه کسرا و ندیدن خودرا

— Göz bebeğinden ibret almak gerekir. Göz cihanda herkesi ve herşeyi gördüğü halde, kendisini görememektedir. — **Namık Kemâl**, bu beyti bir kıt'a ile terceme etmiştir :

«Kimse tayin edemez âlemde
Kendi mahiyetini re'yile
Münferit vasıta-i rü'yet iken
Göremez kendisini dîde bile

51) Ebu Hureyre.

Azamet ve celâl doğrudan doğruya Hakk'a muhtas sıfatlardır. Kul, bunları tanımak isterse, hüsrana uğrar. Bir kutsî hadiste mervidir :

اَلْكِبْرِيَاءُ اِزَارِى وَالْعَظَمَةُ رِدَائِى

— Azamet ve kibriya bana mahsustur. —[52]

Tasavvufta yokluğu ve fakrı şiar edinmek, yani varlıklı da olsa mülkün Hakk'a ait olduğunu, zenginler de yine Hakk'a iftikardan müstağni kalamıyacağını bilmek, tevâzu' terbiyesinin esaslarındandır. Bu husus ıstılâhât-ı sôfiyyedeki fakr bahsinde tafsil edilecektir.

Yukarıdan beri takip ettiğimiz tarifleri hülâsa edecek olursak on beş kadar mefhum elde etmiş oluruz. Bunun dışında tasavvufî telâkkiye göre birtakım tarifler daha varsa da, aşağı yukarı birbirine yakın hükümlerdir.

Bunlardan anlaşıldığına göre tasavvuf, **hal ve harekâtını Kur'ân'a ve sünnet-i nebiye tatbik ederek, Hakk'ın rızasını tahsil ve bu sayede Hakk'ın mazhar-ı tecellisi olmak sûretiyle mümkün mertebe hakâyık-ı ilâhiyyeye kesb-i ıttılâdır. Sôfi bu ıttılâ ve vukuf nisbetinde kat'-ı merâtip eder.**

Hülasa sôfi takva libasını giymiş olan kimsedir.

Tasavvufun takvayı ilgilendiren bu hususlarından başka, tarikatlarda şekil ve merasim, âyin ve semâ gibi hususlar vardır ki, bunlar tasavvufun levâzım-ı asliyyesinden değildir.

Her tarikatın kendisine mahsus ta'lim, telkîn ve sülûk yolları vardır; bunlar birer husûsiyettir ki, gayeye vüsûl için ihtiyar veya tercih edilen vesilelerdir.

52) Müslim.

Meselâ, bütün tarikatların üssü'l-üssü zikirdir. Bu, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'inde beyan buyurduğu emirleri iktiza eder. **İnanmış bir adam bu zikirlerin en etraflısı olan namazı alsa, bilinen farz ve vâcib namazlardan başka, iyi bir vesile ile işini ve mükellef olduğu hayâti vazifelerini ifâ ettiği zamanların dışında, gerektiği gibi iki rekat namaz kılsa, hatıra gelen ve gelmeyen zikir envâının en mükemmelini ifa etmiş olur. Çünkü namaz, erkân-ı ma'lûme ve ef'âl-i mahsûsa ile bütün vücûdun ve varlığın zikretmesidir.**

Tekbir ile başlayan namaz, selâm ile sona erinceye kadar, içinde okunan âyetler, salât ve selâmlar, tesbihler, dualar ve niyazlar ile zikir mefhumunu bütün şumûlüyle ihata eder.

Bunun dışında işi ve vazifesi başında Hâlıkının kadrini muhtelif sebeb ve tedâilerle, hatta yaptığı işin içindeki Hak tecellilerini görebilen ve görüp anlamak için düşünen her mü'min, zikr-i dâim içindedir. O esnada dilinin evrâd ve ezkârından bir kelime dahi söylememiş olması zikir hükmünü değiştirmez; çünkü tezekkür de bir zikirdir. Fakat görüp veya düşünüp anladığı anda «sübhânallah», «Allahu ekber» demesi, elbette efdaldir.

Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde, bütün insanları ve mü'minleri tefekküre, tezekküre, taakkule sevketmesi, hakâik-i eşyayı anlamaya çalışmaları ve bu hakikatlardan Hakk'a ulaşmaları içindir.

Cenab-ı Hakk, âlemlerden ve bütün kâinattan müstağni bulunduğundan insanların, peygamberler ve onlarla gönderdiği kitapların rehberliğiyle kendi kendilerini tanımaları için dünya denen bu imtihan âlemini halketmiştir.

Dünyaya gelip de, mazhar olduğu nimetlerden dolayı şükür için ibadete fırsat ve imkân bulan kul, bahtiyarlığını anlayıp, Hâlikının tam rızasını tahsil etmek üzere yollar araması da bir zikirdir.

İş, bu yolların en verimlisini, en efdalini arayıp, bulmaktır. Kitabın ışığında, aklın rehberliği ilk merhale-yi irşattır. Karşısına çıkacak ve ona elini uzatacak mücerreb bir kâmilin delâleti şüphesiz yolu kısaltır.

Tasavvufa ait bu tarifleri daha da çoğaltmak mümkündür. Bunların meşhur ve güzidelerini nazmen bir araya toplamış olan Aksaray'daki Olanlar Tekkesinin şeyhi **İbrahim efendi'nin** (v. 1066 h.) manzumesi zikre değer :

TASAVVUF

Bidayette tasavvuf sôfi bîcan olmağa derler
Nihayette gönül tahtında sultan olmağa derler (1)

Tarikatde ibarettir tasavvuf mahv-ı sûretten
Hakikatte sarây-ı sırda mihmân olmağa derler (2)

Bu âb u kil libâsından tasavvuf âri olmaktır
Tasavvuf cism-i sâfi nûr-i Yezdan olmağa derler (3)

Tasavvuf lem'a-yı envâr-ı mutlaktan uyarmaktır
Tasavvuf âteş-i aşk ile suzân olmağa derler (4)

Tasavvufta şerâit nâme-i hestîyi dürmektir
Tasavvuf ehl-i şe'r u ehl-i imân olmağa derler (5)

Tasavvuf ârif olmaktır hakîmen âdetullaha
Tasavvuf cümle ehl-i derde derman olmağa derler (6)

Tasavvuf ten tılısmın ism miftâhıyla açmaktır
Tasavvuf bu imaret külli vîran olmağa derler (7)

Tasavvuf sôfi kâli hâle tebdil eylemektir bil
Dahi her söz ki söyler âb-ı hayvân olmağa derler (8)

Tasavvuf ilm-i ta'birât u te'vilâtı bilmektir
Tasavvuf can evinde sırr-ı sübhan olmağa derler (9)

Tasavvuf hayret-i kübrada mest ü vâlih olmaktır
Tasavvuf Hakk'ın esrarında hayran olmağa derler (10)

Tasavvuf kalp evinde mâsivallahı gidermektir
Tasavvuf kalb-i mü'min arş-ı Rahman olmağa derler (11)

Tasavvuf her nefeste şarka vü garba erişmektir
Tasavvuf bu kamu halka nigehban olmağa derler (12)

Tasavvuf cümle zerrât-ı cihanda Hakk'ı görmektir
Tasavvuf gün gibi kevne nümayân olmağa derler (13)

Tasavvuf anlamaktır yetmiş iki milletin dilin
Tasavvuf âlem-i akla Süleyman olmağa derler (14)

Tasavvuf urvet-i vüskâ yükün can ile çekmektir
Tasavvuf mazhar-ı ayât-ı gufran olmağa derler (15)

Tasavvuf ism-i azamla tasarruftur bütün kevne
Tasavvuf câmi-i ahkâm-ı Kur'ân olmağa derler (16)

Tasavvuf her nazarda zât-ı Hakk'a nâzır olmaktır
Tasavvuf sôfiyye her müşkil asân olmağa derler (17)

Tasavvuf ilm-i Hakk'a sînesini mahzen etmektir
Tasavvuf sôfi bir katreyken ummân olmağa derler (18)

Tasavvuf küllü yakmaktır vücûdun nâr-ı «lâ» ile
Tasavvuf nûr-i «illâ» ile insan olmağa derler (19)

Tasavvuf on sekiz bin âleme dopdolu olmaktır
Tasavvuf nüh felek emrine mestân olmağa derler (20)

Tasavvuf «kul kefâ billâh» ile davet dürür halkı
Tasavvuf «irci'î» lâfzıyla mestan olmağa derler (21)

Tasavvuf günde bin kere ölüp yine dirilmektir
Tasavvuf cümle âlem cismine cân olmağa derler (22)

Tasavvuf zât-ı insan zât-ı Hak'da fâni olmaktır
Tasavvuf «kurbu ev ednâ» da pinhân olmağa derler (23)

Tasavvuf cânı canâna verip azâde olmaktır
Tasavvuf cân-ı canân cân-ı canân olmağa derler (24)

Tasavvuf bende olmaktır hakikat Hak ey İbrahim
Tasavvuf şer'-i Ahmed dilde bürhan olmağa derler (25)

MANZUMENİN AÇIKLANMASI

VE

TASAVVUFÎ İZAHI

(1) Tasavvuf mesleğine intisab etmek isteyen talib, kendini yok farzedecektir. Bir an dahi kendisinde varlık görmeyecek, sadece Cenâb-ı Hakkın tecellilerini temaşâ edecektir. Bu minval üzere hareket eden insan, Hakk nazarında makbul olduğu gibi, insanlar arasında da hürmet ve sevgiye lâyık olur.

(2) Tarikatta tasavvuf, mevcudâtı, bilkuvve yok farzetmekten ibarettir. **Molla Câmi** (v. 898 h.) bir beytinde bu hususu şöyle ifade etmiştir :

كل ما فى الكون وهم او خيال   او عكوس فى المرايا او ظلال

— Kâinatta mevcut olan her şey vehim ve hayalden, yahut aynalardaki akislerden veya gölgelerden ibarettir. —

Hakikatte ise, esrâr-ı kevne tam manâsıyla vukûf kesbetmektir. Tasavvufta bir adem meselesi vardır ki, bilhassa vahdet-i vucûdu ilgilendirir. Adem yokluk manasmadır. Bütün mevcudât ve meşhudât'ı yok bilmekdir. Varlık izâ-

fidir. Var olan ancak Allah'dır. Geri kalanı fânîdir. Binaenaleyh üssülesas Hakk'dır. Buna delil olarak

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

وَكُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

yani «Bu alemde ne varsa hepsi fena bulacak ancak daim ve baki olan Allah kalacaktır.»[53], [54] mealindeki âyetlerle istidlâl ederler. Nazım'ül hikem Ahmet Muhiddîn oğlu **Ali Burhaneddîn** yazmış olduğu bir manzumede :

«Zıllu zaildir bu âlem var olan Allah'dır,
Nîst-i amûz-i şehristan-i imkânem Ali.»

diyerek, «Bu alem gayb olan bir gölgeden ibarettir. Var olan ancak Allah'dır. Ben bu alem imkânının yokluğunu öğretmek istiyorum.» tarzında beliğ bir izahda bulunur.

(3) Tasavvuf, madde ile meşgul olmaktan ziyade, ruh ve manâ ile meşgul olmaktır; yani bedeni düşünmeyip, ruh ile hemhal olmaktır.

Tasavvuf, tertemiz bir cisme sahib olmak, Hakk'ın nuruna mazhar olmaktır.

اقبل على النفس واستكمل فضائلها   فانت بالنفس لا بالجسم انسان

— Sen nefsine teveccüh et, yalnız cisminle meşgul olma; çünkü sen nefsinle, yani rûhunla insansın. —

53) Rahman 26
54) Kasas 88

(4) Tasavvuf, Hakk'ın nurlarından gönülde bir ışık yakabilmektir. Tasavvuf, aşk-ı hakiki ateşiyle yanıp tutuşmaktır.

(5) Tasavvufta şart olan, varlık kitabmı yok farzetmektir.

Tasavvuf hem şeriat, hem de manâ ehli olmağa derler. Zira bu mesleğe intisab etmiş bir kimse dinî hükümleri bileceği gibi, tahkiki bir imâna da sahip bulunacaktır. Nitekim ecille-i mutasavvifin aynı zamanda büyük birer âlim idi.

(6) Tasavvuf, kavânin-i ilâhiyyenin hikmetlerini bilerek vâkıf olmaktır.

Tasavvuf, ihtiyaç sahiplerini araştırıp bulmak, onlara yardım etmek, işlerini kolaylaştırmak, dertlerine derman olmaktır.

(7) Her büyü tılsımı bir dua ile açılırsa, ten tılsımı da **İsm-i Celâl** ile açılır. Varlık, esmâ-i hüsnânın hangi tecellisine mazhar ise, o yoldan işe girişmek iktiza eder. Bir kısım tasavvuf erbabı bu isimden «**İsm-i Azam**» ın maksud olduğuna kâildirler.

Tasavvuf, bu kâinatı tamamen yok farzetmek, her zerrede Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin tecellisini temaşâ etmektir.

(8) Sôfinin, ilmiyle âmil bir kimse olması icabeder. Söz başka, hal yine başkadır, iş, hal ile mümkün olur. **Ziya Paşa** (1825 - 1880 m.) bir beytinde bu hususu çok güzel ifade eder :

«Âyinesi işdir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde.»

Sôfinin söylediği her sözde bir hikmet gizlidir. Onun söylediği her söz âb-ı hayat gibi müessirdir, insanlara ruh verir.

(9) Tasavvuf, tefsir ilmine tam bir vukuf kesbetmek, ta'birât ve te'vilât ilmini bilmektir.

Tasavvuf, Allah'ın kudretini, celâl-i azametini idrak etmek, hakâik-i ilâhiyyeyi anlamaktır. Zira sôfinin kalbi her temaşâda Hakk'ın tecelliyâtını görür.

(10) Tasavvuf, Hakk'ın sırlarına vukûf ile kendinden geçmek, kâinatın her zerresinde O'nun kudretini görmek, şu kesret-i nâ mütenahiye bakarak hayretler içinde kalmaktır.

(11) İnsanların kalbinde zaman zaman beliren mecazî aşk, Hakk'ın kudretini düşünerek ortaya çıkarsa doğru olabilir.

Tasavvuf, mü'minin kalbi, Hakk'ın da tecelligâhı olmaktır.

کعبه بنیاد خلیل آزرست
دل نظرگاه جلیل اکبرست

— Ka'be-i şerifi **Hz. İbrahim** (Halilullah) emr-i Hakla inşa etmiştir. O'nun eseridir. Halbuki gönül, Cenab-ı Hakk'ın daima taht-ı murakabesindedir. —

(12) Tasavvuf, sağda solda, uzakta yakında ne kadar ihtiyaç sahibi varsa onların imdadına koşmak, herkesle yakından ilgilenmek, herkesin halini anlamaktır. Zira her fert başka bir âlem, başka bir varlıktır.

«Herkesin bir revişi her revişin bir kesi var.»

(13) Tasavvuf, kâinatın her zerresinde Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin tecellilerini görmektir. Sôfi güneş gibidir, herkes onun irfanından istifade ve istifaze eder.

(14) Nasıl ki, **Hz. Süleyman** kuş diline varıncaya kadar her konuşulan dilden haberdar olduysa, tasavvuf da, herkesin halini, sözünü anlayabilmek, ferasetli olmaktır.

(15) Tasavvuf, içten inanmak ve o imânı ölünceye kadar muhafaza etmektir.

(Tasavvuf, gufran âyetlerine mazhar olmaktır ki, bu da ancak amâl-i sâliha ile mümkündür.

(16) Tasavvuf, bütün cihana **İsm-i Azâmla** tasarruf etmektir. **İsm-i Azâmın** bilinmediği, bunu bilip **Allah'ın** izniyle tasarruf etmek icabettiği söylenir. Bu kelime sôfiyye ve ülemâ arasında pekçok dedikoduya sebebiyet vermiştir.)

Tasavvuf, Kur'ân-ı Kerîm ahkâmını amelen tatbik etmek, emir ve yasakları bihakkın yerine getirmek, meâni-i Kur'ân'a vâkıf olmaktır.

(17) Burada Zât-ı Hak'dan maksat, **Hüviyet-i İlâhiyyedir.** O esmâ ve sıfât ile tecelli etmiştir. Tasavvuf, her nazarda bunları temaşâ etmektir.

Erbab-ı tasavvuftan biri için zor diye birşey yoktur. Zira sôfiye göre herşey ancak vakti gelince olur. O, herşeyi ilâhi bir sebebe bağlar; her müşkülü zor görmez, her zaman huzur içersinde bulunur.

«Oldu olacak, olmayacak, olmadı asla,
Âlemde niçin boş yere sa'y ü hazer ettim.»

(18) Tasavvuf, maârif-i ilâhiyyeye kalbini mahzen yapmak, yani kendini toplamaktır. İlm-i ledünnü, zâhir ve bâtını bilmek, bu suretle başkalarına faydalı olmaktır.

Sôfinin dergâhı öyle bir dergâhtır ki, buraya saman çöpü gibi giren, dağ gibi büyür, dağ gibi gurur ve azametle giren de saman çöpü gibi küçülür.

(19) (Tasavvuf, mevcudatı yok farzetmek, onu *«lâ»* ateşi ile yakmaktır. Zira *«lâ»* mâsivallahı kaldırır. İnsan ancak *«illâ»* dedikten sonra kemâl sahibi olabilir.

«*Lâ* ile nefy-i vücut etse eğer bir münkir
Yine Mevlâya döner kurtulamaz *illâ*'dan.»[55])

---

55) Ömer Ferid Kam,

(20) «On sekiz bin âlem, kâinattır. Tasavvuf, kâinattan haberdar olmak, eşyanın hakikatının künhüne vakıf olmaktır.»

Dünyada ne varsa hepsi ilâhî kanuna bağlıdır, herşey Allah'ın sünnetiye hareket eder. Cenâb-ı Hakk'ın kanunu değişmez[56]

فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَحْوِيلًا

(21) Tasavvuf, «*kul kefa billah*» ile Hakk'a davet etmek ve şirk-i hafîden kurtulmaktır. Bu mısrada mâsivâdan tecerrüd kastediliyor.

Huzûr-i İlâhiye gelindiği zaman herşeyi bir kenara atmak, sadece O'nun nimetlerini düşünmektir.

Tasavvuf,

اِرْجِعِى اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً

emrinin zevkiyle kendinden geçmektir.

«Hayât-ı câvidanı şeyh-i kâmilden suâl ettim,
Ölümden evvel ölmektir deyince intikal ettim.»

(22) «Tasavvuf, günde bin kere insanı kaplıyan zevâhirden kurtulmak ve Hakk'a yönelmek; her an «*Hayy*» İsm-i Celâlinin mazharı olabilmektir. Çünkü «tasavvuf, Hakk'ın seni senin ile imâtesi ve kendisiyle ihyâsıdır.»

---

56) Fâtır: 43
57) El - Fecr 28

Tasavvuf, herkesin imdadına koşmak, ihtiyaç sahibı olanların dertlerine derman olmaktır. Her ne ki senin yardımına ihtiyaç gösteriyor, sen sebebsin, koşacaksın.»

(23) Burada zât-ı Hakk sözü mecazidir.

«Rücu'um Hakkadır memdûh
Gelen haydan giden huya»[58]

Zât-ı insandan murad ruhtur. O ruh Rabbin emridir. İnsanın fenâ bulması emr-i ruh iledir. «*Kurbu ev edna*» **Hz. Muhammed** (S.A.V.) in varisi olmaktır; o da ilimle mümkündür.»

59 اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ

58) Sultan **Abdülhamid** devrinin Dahiliye Nâzırlarından **Fâik Memdûh** Paşa'nın :

(«Rücû'um Hakkadır Memdûh gelen Hayydan gider Hûya.» mısrının medlûlü, minal'al, ilallah demektir. Yani «Allah'dan gelen Allah'a gider» mânasınadır. Buradaki «Hayy» ve «Hû» kelimeleri ism-i celâl medlûlüdür. Yoksa halk dilinde olduğu gibi, «emeksiz, gayretsiz açıktan gelen, yine öyle gider» mânasına değildir. O medlül farsçada şöyle ifade edilmiştir:)

از با د هوا آمد و بربا د هوا رفت

Halbuki buradaki manâ Konya idadisi mektep müdirlerinden Ayaşlı merhum Şakir beyin hayatının sonlarına doğru cezbeye tutulan ve «reyb-i kebir» adı altında yazdığı uzun bir manzumesinde

«Senden sanadır azîmet avdet
Herşey sana müntehîdir elbet»

manâsınadır ve bunların hepsi Kur'ân-ı Kerîm meâlleridir. Ricat ve sayrûret ve emsâli kelimâtın müştakkâtiyle Kur'ân-ı Kerîm'de muhtelif âyetlerde zikredilmiştir.

59) İbn. Necca, Enes (R.A.) dan.

(24) Tasavvuf, canı sevgiliye verip kurtulmaktır.

«Cânı cânân dilemiş vermemek olmaz ey dil
Ne niza eyleyelim ol ne senindir ne benim.»[60]

Tasavvuf, sevgilinin canı olmak, sevgiliye ulaşabilmektir. Buna tasavvufta *«fenâ fillâh»* derler.

(25) Tasavvuf, takvâ ve rıza mertebesine ulaşmaktır. O, Hakk'ı tanımak ve O'nun peşinden gitmekle mümkündür. Tasavvuf, gönülde şer'-i Ahmed'i delil olarak kullanmaktır. Yani şeriat-ı Muhammediyyenin daima elde delil olarak bulunması lâzımgeldiğini beyandan ibarettir. Tasavvuf esasının Kur'ân'a dayandığını ifade etmektedir.

TASAVVUFUN MEVZUU

İlim, zâhir ve bâtın olmak üzere iki kısımdır. Zâhir ilimler de, şeriat ilmi, yani naklî ilimler, ulûm-i tabîa ve tecrübiyye, yani müsbet ilimler olmak üzere ikiye ayrılır.

İlm-i bâtın ise, zevkan bilinen ilimdir; yani imânın, İslâmın, ihsanın zevkan bilinmesidir ki, ileride göreceğimiz sôfi ıstılahlarının medlûlü tasavvufun mevzu'unu teşkil eder. Bunlardan başlıcaları :

Nefsini bilmek, kalbini bilmek, nefsini temizlemek, kalbini temizlemek, mükâşefe, müşahade, makamlar, kurb, vusûl, fenâ, bakâ, sekr, sahv, işaret ve ilham gibi hallerdir.

TASAVVUFUN GAYESİ

Hz. Peygamber Efendimiz hâtemü'l-enbiya olarak gönderilmelerinin sebebini kendileri bizzat şöyle buyurmuşlardır :

---

60) Nakşî

بُعِثْتُ لِاُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْاَخْلَاقِ

—Ben mekârim-i ahlâkı tamamlamak için gönderildim.—[61] Binaenaleyh, tasavvufun ulaşmak istediği gaye, ahlâkın kemâl mertebesine varmak için her hususta Peygamberimizin gittiği ve gösterdiği yoldan yürüyüp, iç ve dış olgunluğu itibariyle insanlığın kemâline en güzel örnek olan **Fahr-i Kâinâtın** hakiki vârisi olmaktır.

İnsan iki hakikatten müteşekkildir; Ceset ve ruh. Ruh için Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي

قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّي

buyurulmuştur[62]. İnsanın ikinci hakikatı olan anâsıl ve ecza için ise :

خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ

وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ

61) Muvatta İmam-ı Malik Ebu Hureyre (R.A.) den
62) el, İsra: 85, el-Hicr: 29

âyetleri[63] varid olmuştur. Şimdi lâtif olan ruh, kesif olan bedene girince anâsırın ruh üzerinde yaptığı tesirler, ruhun safvet-i asliyyesine halel getirdiğinden ve insanın kemâli ancak, ruhun safvetini muhafaza ile mümkün olacağından, ruhun, cismin üzerine galibiyetini temin için alınan tedbirler, tasavvufun gayesini teşkil etmiştir.

---

63) Âlu İmran: 59, el-A'râf: 12

TASAVVUF KELİMESİNİN İŞTİKAKI

Sôfi ve tasavvuf kelimelerinin iştikâkı hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşler şu şekilde sıralanabilir :

1. ASHÂB-I SOFFA :

Sôfi, ashâb-ı soffaya mensup kimsedir. Ashâb-ı soffa dört yüz kişi olup, Mekke'den, Medine'ye hicret eden fakir kimselerden meydana gelmiştir. Medine'de Mescid-i Nebî'nin sofasında otururlardı[64]

Bu tevcih iştikak cihetinden sahih değildir; fakat manâ bakımından sahih olabilir. Zira, sôfiyyenin ötedenberi tekkelerde, zaviyelerde oturup, bütün işlerini mücahede-i nefse teksif etmeleri, ibadetle meşgul olmaları, Ashâbı Soffa'nın durumuna benzemektedir[65].

---

64) Risale-i Kuşeyrî Kahire, 1359, 1940, s. 183, et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, Mısır 1933. s. 5, Sühreverdi, Avârifu'l - Meârif-İhya kenarında - I. c, s. 233, Nefehat Ter. - Lâmii - s. 83, İbnü'l - Cevzi, Telbis, s. 156-157, İbn Haldun, Şifâu's - Sâil li Tehzibi'l - Mesâil, Prof. Muhammed Dawid Tanji, s. 16-17 Keşfü'l-Manrûb, tasavvuf babı, Encyclopedie de L'İslâm, c. IV., s. 715 Fi't-Tasavvufi'l - İslâm ve Tarihihi, Arp. ter. eden Ebu'l - Alâ el - Haffii, Kahire, 1375/1956,

65) Avârif, I. c, s. 337, Nefehat ter. s. 83

2. SAFF-I EVVEL :

İkinci görüş, sôfi kelimesinin «saff-ı evvel» den gelmesi keyfiyetidir. Zira sôfiyye Hakk'ın huzurunda saff-ı evveldedir. Onların Cenab-ı Hakka bir yakınlıkları mevcuttur[66].

3. BENÜ'S - SÛFE :

Sôfi kelimesinin *«benü's-Sûfe»* ye nisbet edilmesidir. *«benü's-Sûfe»,* Mudar kabilesinden bir kavim idi. Bunlar Kâbe-i şerifte hizmet ederler, ibadetle fazla meşgul olurlar, Hakk için halka hizmet ederlerdi[67].

Bu tevcih nisbet ve iştikak itibariyle doğru olabilir, fakat böyle bir kabilenin vücudu İslâmiyetten sonra mevcut olmayıp, cahiliyet devrine rastlamakta idi. Şâyet zâhidler ve âbidler bu kabileye mensup bulunsaydı sôfi kelimesinin henüz sahabe devrinde o kabileye nisbet edilerek kullanılmaya başlaması gerekirdi[68].

4. SAFEVİ :

Sôfi kelimesinin aslının *«safevi»* olduğu, fakat telâffuzu zor olduğu için vav ile fâ'nın yerleri değiştirilerek sôfi dendiği ileri sürülmüştür[69].

---

66) Kuşeyri, s. 138, et-taarruf li Mezhebi Ehli't - Tasavvuf, s. et - Tasavvufu'l - İslâm, s. 66, Ahmed Rıfaî, Burhânü'l - Müeyyed, s. 16, Encyclopedie de L'İslâm, IV. c, s. 715.

67) İbnü'l - Cevzi, Telbis, s. 156, Ebu Nuaym, Hilyetü'l - Evliyâ, I. c, s. 17-20, Ahmed Rıfâî, Burhanü'l-Müeyyed, s. 16, İsmail Hakkı Bursevi, Şerh-i Mesnevi, I. c, s. 233, Gıyâsu'l - Lüga, Tasavvuf maddesi.

68) İsmail Hakkı İzmirli, Ceride-i İlmiyye, sayı. 72, s. 233.

69) Avârifu'l-Meârif, s. 337, İsmail Hakkı Bursevi, Şerh-i Mesnevi, I. c, s. 233.

5 — **SAVF :**

Tasavvuf, fetha ile (صَوْف) kelimesinden de alınabilir. Savf, bir yanda olmak, yüz çevirmek mânalarına gelir. Allah'a vasıl olanlar mâsivâdan yüz çevirdikleri için, onların hareketlerine «*tasavvuf*» denilmiştir[70].

6. **SOFOS - SOPHİA :**

Sôfi kelimesinin hikmet manâsına gelen «*sofos*» ve «*sophia*» dan geldiğini ileri sürenler de vardır.

Bu hususta **Ömer Ferid Kam** (1861 - 1944), sôfi kelimesinin «*feylesof*» kelimesi gibi, âkil, hâkim manâsına gelen yunanca «*sofos*» kelimesinin araplaştırılarak kendilerine alem edilmiş olmasının pek muhtemel olduğuni söylüyor[71].

Şemseddin Sâmi (1850 - 1905), Kâmus-i Türkî'sinin tasavvuf ve sôfi maddesinde şunları söylemektedir :

«*Tasavvuf*»: **cemi,** «*Tasavvufât*» yün demek olan sofdan, daha doğrusu yunanca hikmet demek olan «*sophia*» dan, hâl-i vahdet ve fenâ gibi ahvâl-ı mâneviyeye hasr-ı himmet edenlerin meslek ve tariki[72].

«*Sofi*»: cemi, «*sofiyyûn*», yünlü elbise giydiklerinden dolayı, sofdan daha doğrusu tasavvuf kelimesinin aslı olan ve hikmet manâsına gelen «*sophia*» lâfzı- yunanisindendir[73].

İsmail Hakkı İzmirli (1869 - 1944 m.) sôfi kelimesinin yunanca hikmet manâsına gelen «*sophia*» dan geldiğini kabul etmiyor ve şu mütalaayı ileri sürüyor :

---

70) Gıyâsu'l-Lüga, tasavvuf maddesi.
71) Ömer Ferid Kam, Vahdet-i Vücut, s. 76
72) Şemseddin Sami, Kâmûs-i Türkî tasavvuf maddesi.
73) Şemseddin Sâmi, Kâmûs-i Türkî, sôfi maddesi.

«...çünkü zâhidler tarîkına sülûk eden zevâtın sôfiyye ismiyle meşhur olmaları, Yunan kitaplarının tercemesi şâyi' ve felsefenin münteşir olmasından evveldi.

Hicri 131 tarihinde vefat eden **Mâlik b. Dînar**, 135 tarihinde vefat eden **Rabîatü'l Âdevi**, Horasan'da en evvel ilm-i ahvâl ve tarikat hakkında söz söyleyip hicri 153 tarihinde vefat eden **Şakîk Belhî**, 161 tarihinde vefat eden **İbrahim b. Edhem**, 178 tarihinde vefat eden **Fudayl b. İyad**, 465 tarihinde vefat eden **Kuşeyrî** ve diğer müelliflerin ilk sôfiyyeyi saydıkları esnada, zikrettikleri yüksek zevâtı, sôfiyye diye isimlendirmişlerdir.

Nefehât'ın beyanına göre en evvel sôfi ismiyle anılan zat **Ebu Haşim** idi[74] ki hicri 150 tarihinde vefat etmiştir.

Sôfiyye ismi Yunan kitaplarından alınmış olsaydı, bu isim Yunan kitaplarının tercemesinden, felsefe lafzının şuyu'undan sonra olabilecekti. Niçin sôfiyyeye felâsife denmiyor? Mâdem ki sôfiyyenin eserlerinde, sözlerinde felsefî bahisler vardır, niçin felâsifeye sôfiyye denmemiştir? Madem ki felâsifenin eserlerinde, sözlerinde tasavvuf bahsi vardır, İslâmda hikmet ve felsefe ile iştigâl edenlerin en eskisi olan **Ya'kub b. İshak el-Kindî**'ye (v. 329/940) niçin felesofu'l-Arap denildi de, sôfiyyu'l-Arap denilmedi?

Sôfiyye ismi, felâsifece mâruf ve me'hazı mâlum olduktan sonra zuhûr etmiş ise, niçin birçoklarına mübhem kalıyor da, türlü türlü vecihler gösteriliyor?

Sôfiye tarîkı, felâsife tarîkı ile tahlil olunursa, görülür ki, asıl sôfiyye tarîkatı, tarîkat-ı felsefiyyeden uzaktır, felâsifeyi en ziyade inkâr eden sôfiyyedir[75]». Nitekim **Molla**

---

74) Nefehat ter. s. 85

75) İsmail Hakkı İzmirli, Ceride-i İlmiyye, sayı. 72, s. 2345-2346.

Câmi' (v. 898 h.) in şu beyti sôfiyyenin felâsifeyi inkâr ettiğine en bâhir bir delildir

فلسفه چون اکثرش آمد سفه پس کل آن
هم سفه باشد که دارد حکم کل آنچه اکثر است

— Felsefe kelimesi beş harflidir. Bunun çoğunu sefeh teşkil eder. «Ekser için hükm-i kül vardır» umûmi kâidesine nazaran, felsefe de kâmilen sefâhattan ibaret sayılır. —

Hammer, bu kelimenin yunanca «*sofos*» dan geldiğini söylediği halde, **Nöldeke** bu görüşte olmadığını ileri sürerek, Arap dilinde yün demek olan «*sof*» dan geldiğini iddia etmiştir[76].

7. SOF :

Sôfinin, yün manâsına gelen «*sof*» kelimesinden müştak olduğu görüşüdür. **Enes b. Mâlik** (R.A.) dan rivayet olunur ki :

«Peygamber (S.A.V.) Efendimiz bir kulun davetine icabet eder, eşeğe biner ve sof elbise giyerdi.»[77] Bu suretle sôfiyye, sof elbise giymeyi tevâzûa lâyık ve peygamberlerin elbisesi olduğundan dolayı münasip görmüşlerdir[78].

---

76) et-Tasavvufu'l-İslâmiyye, Mısır, 1928, s. 24.

77) Avârifu'l-Meârif, İhya kenarında, I. c. s. 331.

78) İsmail Hakkı Bursevi, Şerh-i Mesnevi, I. c, s. 233.

İsmail Hakkı Bursevî (v. 1137/1728) Şerh-i Mesnevî'nin birinci cildindeki :

صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق
آنچه گویند الرّفیق ثمّ الطّریق

beytini şerhederken

«Sof koyun yünüdür; sôfi koyun yününden aba giyici anlamına gelir» demektedir[79].

Hasan Basrî hazretleri (v. 110 h.) şöyle buyurmuştur. «Ben Bedir gazvesinde bulunan yetmiş kişiyi gördüm, onların elbiseleri yünden idi[80].

Ebu Hureyre ve **Fudaletübnü Ubeyd** onları şu şekilde tavsif ediyor :

«Onların açlıktan takatları kesilir, düşerlerdi. Badiye ehli onları deli zannederdi. Onların giydikleri elbise softan yapılmıştı. Terledikleri zaman, yağmurdan ıslanmış koyun gibi kokarlar, bu sebebden bazı kimseler Rasulullah Efendimizin huzuruna gelip :

— Yâ Rasulallah! biz bu gibi kimselerin kokularından rahatsız oluyoruz, siz olmuyor musunuz? diye şikâyette bulunuyorlardı[81].

Onlar dünya süsünü terkedip sof elbise giyerek, gizlenmesi gereken yerleri örtmekle yetindiler ve âhireti tercihte ileri gittiler. Onlar nefislerinin lezzet ve rahatlığıy-

---

79) İsmail Hakkı Bursevi, Şerh-i Mesnevi, I. c, s. 232.

80) et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, s. 7, Avârif, I. c, s. 333, Nefehat ter. s. 82.

81) et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, s. 6, Avârif, I. c, s. 331 Nefehat ter. s. 83.

la meşgul olmazlardı. Yegâne ilgilendikleri şey, Cenâb-ı Hakk'ın hizmetinde bulunmak ve arzularını âhiret işine sarfetmekti[82].

İslâm Ansiklopedisinin tasavvuf maddesinde sôfi kelimesinin yün manâsına gelen softan müştak olduğu keyfiyeti de zikredilmektedir[83].

Bu kelimenin aslına dair Mukaddeme-i İbni Haldun'da şu sözlere tesadüf olunur :

«İmam **Kuşeyri** hazretleri (v. 465 h.) diyor ki :

— Bu isim Arap dilinde kıyas ve kâidece iştikak keyfiyeti bilinmemektedir. Bu kelime zâhir olan o zümrenin lügâtıdır.

Softan, yahut safvetten geldiğini iddia edenlerin görüşleri lügát yönünden uzak bir ihtimal olduğu gibi, softan geldiğini iddia edenlerin görüşü dahi teemmüle muhtaçtır. Zira bu gibi kimseler, mutlaka sof elbise giymezlerdi.

Ben derim ki, iştikâkına kâil olunduğu sûrette zâhir olan softan müştak olmasıdır. Çünkü bunlar mükemmel elbiseyi terkederek sof giymişler ve umûma muhalefet üzere bulunmuşlardır[84].

Gıyâsu'l-Hindi, Gıyâsu'l-Lüga'sında, tasavvuf ve sôfi kelimelerinin iştikâkı hakkında şu mütalâayı ileri sürüyor:

«Tasavvuf zamme ile «*sof*» kelimesinden alınmıştır. Lügavi manâsı ise nefs-i emmârenin isteklerinden paklanmak ve bütün kâinatı Hakk'ın mazharı bilmektir. Eskiden bu sıfatlarla muttasıf olan kimseler, yünden elbise giyerlerdi; bundan dolayı onların ef'âl ve amâline «*tasavvuf*» denildi[85].

82) Avârif, I, s. 331
83) Ancyclopedie de L'İslâm, IV. c, s. 715
84) Mukaddeme-i İbni Haldun ter. İstanbul, 1276 h. c, II. s. 85
85) Gıyâsu'l-Lüga, Tasavvuf maddesi.

Sôfi, yün elbise giyen kimse demektir. Çünkü sof, yün ve yapağı anlamına gelir. Dervişlerin ıstılahınca, mâsivânın hayalinden kalbi koruyan ve havâtırı tasfiye eden kimseye denir.»[86]

Kısacası, sôfiyyenin çoğu sof elbise giydiklerinden bu isim altında yadolunmuşlardır. «*Sof*» elbisenin, peygamber elbisesi olduğu, Peygamber Efendimizin bile sof giydikleri rivayet edilmekte ve sâlihlerin, zâhidlerin, âbidlerin sof giydikleri anlatılmaktadır[87].

Diğer görüşlerin manâya göre hepsi sahih olabilir. Zira bu gibi kimseler safâyı da, musafâtı da iltizam etmişlerdir.

Ayrıca sôfiyye, dünya ile kalbî bağlarını kestiklerinden ve vatanlarından çıkıp diyar diyar dolaştıklarından «*gurabâ*», «*seyyâhin*»;

Az bir yemekle kanaat ettikleriden «*cûiyye*»;

Mal ve mülke rağbet etmediklerinden dolayı «*fukara*»;

Bâdiyelerde, sahralarda seyahat edip, mağaralarda me'va edinmelerine mebni Horasan ahalisi tarafından «*Şüküftiyye*» diye yadolunmuşlardır[88].

---

86) Gıyâsu'l-Lüga, Sôfi maddesi.

87) Avârif, I. c, s. 331

88) et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, s. 6, Avârif, I. c, s. 332.

TASAVVUFUN MENŞEİ

Tasavvufun menşei hakkında, iştikâkında olduğu gibi çeşitli görüşler mevcuttur.

Tasavvufun müslümanlar arasında zuhûru, hicrî ikinci asrın ortalarına doğrudur.

Bugün elimizde mevcut eski tasavvuf kitaplarından sayılan «Nefehâtü'l-Üns»ün beyanına göre, sôfi ismi verilen ilk zat hicrî 150 tarihleri arasında vefat etmiş olan Ebu Haşim isminde bir zâhiddir[89]. Bu zatın Suriye'de Remle şehrinde bir zaviye meydana getirdiği ve sâliklerine sôfi ismi verdiği riyayet edilmektedir[90].

Süfyan Sevrî (v. 161 h.), Ebu Hâşim hakkında :

«Ben Ebu Haşim'i görmeden önce sôfinin ne olduğunu bilmiyordum» demiştir[91].

Sôfi ismi Peygamber Efendimiz zamanında yoktu. Bu kelime «*Tabiîn*» devrinde söylenmeğe başladı.

Peygamber Efendimiz zamanında bütün müslümanlar O'nun sohbetlerinden feyz aldıklarından, kendilerine «*sahabe*» ismi verilmişti. Hz. Muhammed (S.A.V.) Efendimizin irtihallerini müteakib, sahâbe-i kiramdan bu feyzi ahzedenlere «*tabiîn*» denmeye başlandı. Bu sırada müslümanlar arasında vahdet zayıflamaya, birtakım bâtıl fikir-

---

89) Nefehat ter. s. 86

90) Nefehat ter .s. 86

91) Nefehat ter. s. 86

ler İslâm câmiası içersine sokulup yayılmağa başladı. İşte tam bu sırada bir topluluk, sâlih ameller işlemekte, doğrulukta, dinlerine olan samîmi bağlılıklarında, zühd ve takvada ileri giderek, uzlet ve vahdeti ihtiyar ettiler. Kendi nefisleri için birtakım zâviye ve hücreler meydana getirdiler. Bu şekilde hareket eden kimselere *«sôfiyye»* denmeğe başlandı.

İslâmiyetin ilk zamanlarında nefislerini riyâzat ve zâhidliğe vakfedenlere zâhid, âbid gibi isimler verilirdi. Daha sonraları zahidâne hayata sülûk etmiş kimselere *«sôfi»* denmeye başlandı[92].

Kuşeyrî (v. 465 h.), **Sühreverdî** (539-632 h.) ve **İmam Gazalî** (v. 505 h.)(sahte sôfilerden bahsettiklerinden, bir aralık sôfi kelimesinin de ,mütekellim kelimesi gibi fena manâya çekildiği istidlâl olunabilir) Fakat bu büyük zatların eserlerinden sonra sôfi kelimesi hakiki sâliklere tahsis olunmuştur[93].

Sôfiyyenin zuhûru ile şeriat ilmi iki kısma ayrılmıştır :

a) Fukahâ ve ehl-i fetvaya mahsus olan ahkâm-ı âmmedir ki, ibadât ve muamelâttan ibarettir.

b) Tasavvuf ehline ait mücahede, muhasebe-i nefs, bunlardan hasıl olan zevk, vecd hâletleri, bunları ifade için kullanılan ıstılâhat ve izâhattır. Daha ziyade zevkan anlaşılabilen bu haller için *«men lem yezük lem ya'rif»* — Tatmayan bilmez — derler. **Hz. Mevlâna**'ya (604 - 672 h.), âşıklık nedir ?diye sordukları vakit: «benim gibi ol da öğrenirsin» demiştir.

---

92) M. Ali Aynî, Hüccet'ül İslâm İmam Gazalî s. 185.

93) M. Ali Aynî, Hüccet'ül İslâm İmam Gazalî s. 185.

MÜSTEŞRIKLARIN TASAVVUFUN MENŞEİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Müsteşrıkların tasavvufun menşei hakkındaki mütalâaları dört muhtelif görüşte hülâsa edilebilir

1. İRAN MENŞEİ :

(Avrupalılar islâmî ilimlerle ilgilenmeye başladıklarından bu yana en çok bahsedilen ve islâm tasavvufuna müessir olduğu iddia edilen İran menşeidir. Bu görüş bazı müsteşrıklar tarafından tetkik edilmeden kabule şayân görülmüştür[94]. **Comte de Gobineau** «İran Tarihi» adlı eserinde bu görüşü müdafaa etmiş, Arapların felsefî tefekküre kabiliyetsiz, Aryalıların[95] bu kudrete sahip birer ırk olduklarını iddia etmiş ve ince bir tefekkür tarzı olan tasavvufun Araplara bunlardan intikal ettiğinden bahsetmiştir. Sonradan İran Edebiyatı Profesörü **Brown,** bu iddiayı devam ettirmiştir.)

---

94) Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, İslâm Düşüncesi, s. 105.

95) Arya, eski İran'ın kuzey kısmı idi. Bugün umûmiyetle Hindî-Avrupâî ırklara ıtlak olunmaktadır. Esas itibariyle, Hindistandan muhaceret eden ve sanskritçe konuşan kimselere verilen isimdir. Eski İranlılar da bu ismi benimsemişlerdir. Umumiyetle kabul olunduğuna göre, üç dört bin sene evvel aynı ırka mensup bir veya birkaç kabile Hindikuş dağlarıyla Hazer Denizi arasında yaşamakta ve kendilerine Aryalar denilmekte idi. Gerçi bu Aryalara ait

İslam felsefesiyle meşgul olanlardan Almanya'da **Horten, Delitsch** ve Fransa'da **Edgard, Blochet, Ernenst Renan** ayni fikri müdafaa ettiler[96].

Fakat, yukarıda isimleri zikredilen zevat hiçbir araştırmada bulunmadan **Gobineau**'yu taklit etmekten ileri gidememişlerdir. Zira Şia mezhebinin Arap memleketlerinde doğup gelişmesi ve bilâhare İrani tesiri altında bırakması, bu görüşün butlanını isbat etmektedir.

2. HİNT MENŞEİ:

Bu fikri müdafaa edenlerin başında bizzat Türk âlimlerinden **Harzemli Ebu Reyhan Birûni** (v. 973/1051 h.) gelmektedir. Hint hakkında yazdığı büyük eserinde (Tahkik mâ li'l-Hind) hindin felsefi doktrininin İslâma tesirinden bahsetmektedir[97].

(Meselâ Patankali adı verilen Budizm felsefesinin İslâm mutasavvıflarından **Bayezıdi Bistami**, (234/848 veya 261/875) **Hallâci Mansur** (v. 922 h.) ve **Mahmud Şibesteri**'ye tesir ettiği söylenmektedir. Fakat bu iddia çok şüphe götürür. Çünkü tarihi vak'alar gösteriyor ki, Patankali bu zatlardan sonra teşekkül etmiştir[98].)

hiçbir yazılı kayda tesadüf olunmamıştır. Fakat lisaniyat bakımından yapılan araştırmalar, bunların şehirlerde yaşadıklarını, toprağı sürüp ektiklerini, madenleri kullandıklarını, kayıklar yaptıklarını, rakamları yüze kadar saydıklarını, aile bağlarını tanıdıklarını ve Allah'a muhtelif isimler verdiklerini göstermiştir. Bugün bu saha baştan başa müslümanlarla meskûndur. (Türk İslâm Ansiklopedisi, Arîy mad. I. c. s. 515).

96) İslâm Düşüncesi, s. 105

97) Birûni Takîk mâ li'l-Hind

98) Ömer Rıza Doğrul, Yeryüzünde Dinler Tarihi, s. 24-28.

Budistlere göre, dünyadan el çeken adamların vareste kalacağı iki şey vardır.

Bu görüş İslâm itikâdına tam manâsıyla muhaliftir. Zira İslâm dini vücut, yani varlığı kabul, adem, yani yokluk fikrini reddeder. İslâmiyette dünyaya gönül bağlamamak, mutlak varlık olan Allah'a yaklaşmak içindir.

(Ayrıca müslümanlar Hindistana harp yoluyla değil, mutasavvıf ve tarikatlar kuvvetiyle girmiştir. Bu tarikatların en mühimleri: Türk Tarikatlarından; Kübreviyye, Şettâriyye, Nakşibendiyye, Rûşeniyye, Nurbahşiyye tarikatlarıdır.)

Felsefî bakımdan, son zamanlarda yetişen silâhsız mücahit **Gandhi** (Gandi) (v. 1948 m.) «İlâhî Aşk» doktrinini İslâm tasavvufu tesiriyle vücuda getirmiştir[100].

3. YENİ EFLÂTUNCU MENŞE' :

(Tasavvufta en çok bahsedilen menşe'lerden biri de «Yeni Eflâtuncu» tesirdir. Bu tesir de doğrudan doğruya değil, ancak Mısır ve güney Suriyede inkişaf eden «*Neo-*

---

a) (Câzibesi olan, ihtiraslara bağlı bulunan şeylere kendini kaptırmamak, kısacası nefse hakim olmak,

b) Izdırap veren, fayda vermeyen zühd ve riyazata sülûk etmemek.

Tutulacak yol orta yoldur. Bu yol, insanın gözünü açan, onları selâmete ulaştıran, hikmete ve Nirvana'ya kavuşturan yoldur. Bu yol sekiz asil fazilet yoludur: doğru düşünce, doğru amel, doğru söz, doğru hikmet, doğru yaşayış, doğru çalışma, doğru geçiş ve doğru zevk yoludur.)(Kâmûs-ı Felsefe, I. c, s. 407-408)

(Budaya göre hakiki saadet Nirvana'ya vasıl olmaktır. Daha doğrusu yok olmaktır. Çünkü bu dinde müşahhas bir ilâh tasavvuru yoktur. Nirvana adetâ hiçlik demektir. Hiç olmak için behîmi duygulara galebe çalmak şüphesiz kâfi değildir; şuur bile kalmamalı, tamamen mahvolmalıdır. Şahsî hüviyyetten, his ve akıldan, benlikten zerre eser mevcut olmamalıdır. İşte insan o takdirde hakiki saadete nâil olabilir.)(İslâm Düşüncesi, s. 106)

100) İslâm Düşüncesi, s. 106

platonizm»[101] ve Irakta *«Harran Mektebi»* ve *«Sabiilik»* vasıtasıyla eski *«Maniheizm«*[102] itikatlarının süzgecinden geçtikten sonra geldiği biliniyor.)

Şu halde bu görüşü savunanlara göre Yeni Eflâtunculuğun tasavvuf üzerinde doğrudan doğruya rolü yoktur[103].

(Zaten evvelce de belirtildiğine göre, tasavvufun Yunan felsefesiyle ilgisi yoktur. Felsefe sôfiyyece merduttur. İlk mutasavvıfların yaşadığı devirlerde İslâm âlemine Yunan felsefesi henüz girmemiştir.)

4. İBRANÎ - HIRİSTİYAN MUHİT FİKRİ :

İslâmî inançlar üzerinde İbrânî - Hıristiyan muhitinin tesiri olduğu iddiası da ötekiler gibi çok rastlanan bir fikirdir.

Halbuki Musevî ve Hıristiyan itikâdı, İslâmî itikada tam manâsıyla muhaliftir. Zira Musevîlikte âhiret inancı yoktur, Hıristiyanlıkta ise teslis akidesi mevcuttur. Her

---

101) (Neoplatonizm, İskenderiyye mektebinin mahsûlüdur. Eski adı Medrese-i İskenderaniyye olan bu mekteb, muhtelif felsefî mesleklerden toplanan nazariyelerden husule gelmiş ve Eflâtun'un felsefe usûlünü ittihaz edinmişlerdir.)

102) Manichéisme «mâneviyye», «Seneviyye» ki üçüncü milâdî asırda İranda doğmuş ve katledilmiş olan (Mani) nin mezhebidir. Bu mezheb kısmen Zerdüşt mezhebinden alınmış olup, hilkati iki asla atfeder. Bunun biri mebde-i hayr olan nur ve diğeri mebde-i şerr olan zulmettir, ki buna şeytan ve madde dahi tesmiye olunmuştur. Şu halde hâlık-ı şer, hâlık-ı hayr olan Allah'a müsavi demek olur. Bundan başka Tevrat ve Zebur'u kabul ettikleri gibi, İncil'den dahi yalnız kendi fikirlerine muvafık olan şeyleri almışlardır. Binaenaleyh buna lügat kitaplarında «zındıklık» tesmiye olunmuştur. (İsmail Fenni, Lügatçe-i Felsefe, İst, 1341, s. 408)

103) İslâm Düşüncesi, s. 107.

iki dinin temel itikadını teşkil eden bu görüşler İslâm rûhuna ve İslâm tasavvufuna taban tabana zıttır.

(Lügatçe-i Felsefe'nin ifadesine göre tasavvuf, İslâm dininde nefisleriyle fâni ve Allah Taâlâ ile bâki, tabâyi'den kurtulmuş ve hakikatların hakikatına vâsıl olmuş olan zümre-i havâssa mahsus bir mezheptir.)

El-Müncid adındaki Arap lügatı da buna yakın bir ifade kullanmaktadır.

Hülâsa, İslâm tasavvufu İslâma yabancı, Hıristiyanlık ve Budistlikten alınma değildir. Bunun kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdir. Bununla beraber tasavvuf diğer dinlerde de vardır[104].

---

104) Tarih-i Felsefeti'l-İslâm Fil-Meşrik ve'l-Magrib, Mısır 1927 s. 289.

SOFİYYE ISTILAHLARI

İstikamet : Din ve dünya işlerinde Allah ve Rasûlü-nün emirleri dairesinde ifrat ve tefritten sakınarak doğru yolda bulunmaktır.

Hal : Sırf Hakk'ın lütfundan kalbe gelen neşe, hüzün, sıkıntı, ferahlık gibi hallerdir ki, bunlar insanın kendi kendine elde ettiği hallerden olmayıp, Hakk'dan kalbe vürûd eden hallerdir.

Makam : Sâlikin mânevi menziline denir ki, sa'y ü gayret neticesidir.

Vakt : Sâlikin bulunduğu haldir. Hüzün, sürur, kabz, bast gibi.

Tevâcüd : Sâlikin zikre başlamadan evvelki hâlidir.

Vecd : Hüzün ve muhabbetten katıksız ve külfetsiz sâlikin kalbine gelen haldir.

Vücut : Sâlikin vecden sonraki mertebesidir. Şöyle temsil edilebilir :

Tevacüd denizi görme, vecd gemiye binme, vücut ise deryaya gark olmadır.

Cem' : Rûhun ve mahlukâtın cümlesini hakla kâim gören sâlik cem' makâmına ulaşmıştır.

Cem'u'l-cem' : Hakikatın, sâliki istilâsıyla hâsıl olan bir mertebedir. Bu durumda sâlik artık mâsivâdan hiçbir şeyi idrak edemez.

Fark : Halkı isbat, cem' ise Hakk'ı isbattır. Sâlike ikisi de gereklidir. Farkı veya tefrikası olmayan sâlikin ibadeti

nasıl mûteber değilse, cem'i olmayanın mârifeti de mûteber değildir. Şöyle işaret olunmuştur :

إِيَّاكَ نَعْبُدُ *«makâm-ı fark,»*[105] وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

«makâm-ı cem'»[106] dir.

Fena : Sâlikin noksanının zevâlidir.

Bakâ : Sâlikin kemâlinin kıyâmıdır.

Gaybet : Sâlikin kalbine vârid olan manâlar ile meşgul olup, halkın ahvâlinden gâfil olmaktır.

Huzur : Halkı bırakıp, Hakk ile meşgul olmaya derler. Burada huzur rahatlık manâsına değildir; Hakk'ın huzurunda bulunmak, Allahın tecelliyâtını anmaktır.

Sahv : Gaybet hâlinin zâil olmasıdır.

Sekr : Huzûr-ı tamdır. Ceberut makâmı, müşahede-i Hakk'dan mütevellid dehşet hâlidir. Hakk'ın tecelliyâtını görmektir.

Mahv : Sâlikin kötü âdetlerinin izâlesidir; kendinde mevcut olan maddi ve mânevi varlığı gidermesidir.

İsbat : Ubûdiyyet ve ibadetini tahkim etmektir. Her ikisini yapana mahv ve isbat sahibi derler.

İbadet ve ubûdiyyeti karıştırmamak lâzımdır :

İbadet : Hakk'ın razı olduğu işdir.

Ubûdiyyet ise : Hakk'ın hükmüne râzı olmaktır[107].

---

105) Fatiha sûresi: 4

106) Fâtifa sûresi: 5

107) Yani insan iradesinin dış'nda ve men ü def'i kulun elinde olmayan bütün hadisatı, şahsa ve cemiyete aid olsun, sükûn ile karşılamak ve bunun bir sebebi olduğunu düşünmektir. Dünya bir imtihan yeri olduğuna göre, bu imtihanda insanın karşısına çıkacak olan ve aleyhinde gerçekleşen bütün hadiseleri iyi düşünecek olursak, kabahatin kendimizde olduğunu bulup çıkarmak mümkündür.

İbadet denilince ef'âl-i mefrûza ve ef'âl-i mefrûzanın nafilesi hatıra gelmemelidir. Evâmir ve nevâhiyi aynen tatbik etmek, sünnet-i seniyye'ye ittiba de etmek ibadettir.

Muhadara : Kalbin huzûrudur.

Mükâşefe : Düşünce ve sebep aramak ihtiyacını duymadan perdenin açılmasıdır.

Müşahade : Mükâşefeden sonra gelir ki, **Cüneyd** (v. 298 h.) bunu «*senin yokluğunla Hakk'ın vücûdu*» cümlesiyle tarif etmiştir.

Şeriat : Emir ile kâim ibadet.

Hakikat : Sırr-ı ma'budu müşâhededir.

İlme'l-yakîn : Aklî deliller ile sâbit olan ilim.

Ayne'l-yakîn : Müşâhede ile hâsıl olan ilim.

Hakka'l-yakîn : Sâlikin ilmen, şuhûden ve hâlen Hakk ile bakâsından hâsıl olan ilimdir. Birincisi ehl-i zâhirin ilmi, ikincisi havâssın ilmi, üçüncüsü ehass-ı havassa mahsus olan ilimdir. Bu hususta seyr ü sülûk kitaplarında tafsilât mevcuttur. Hakka'l-yakînin Hz. Ali'ye nisbet edilen

---

Meselâ: malının zekâtını vermeyen bir adam, fukaranın hakkını yiyor demektir. Zekât tertemiz fakir hakkıdır. Fakat bu hak sahibine verilmezse 39'u kirletir. Yani asıl servet, fesada uğrar. Ondan dolayı para kaybolur, yanar, mal zarar görür, doktor vizitesine gider veya eczacı kasasına girer. Yani zekât miktarından kat kat fazla kayda düşülür. Keza: Şükr'ü eda edilmeyen bir ni'metinde zevalinden korkulur. Nimetin artması şöyle dursun, nimetin tamamı zail olur. **İşte insanın başına gelen hastalıklar, kazalar, yangınlar, seller, her türlü felâketler, ailesinin ve çocuğunun uğradığı elem ve kederler hep bu başkasının hakkına vuku bulan tecavüzlerdir. İnsanın kendi kesesinden hırsızlık etmesi demektir. İşte bu sebeblerden vukua gelen bilûmum musibetleri düşünüp, kusurunu bilip tedavisine çalışmak ve hakkın cezasına boyun kesmek ubudiyyettir, kulluktur.**

tarifine göre: «Subh-ı ezelden doğup, asâr-ı ehl-i tevhid üzerinde beliren nûrdur.»

Şâhîd : Kalbin kendisiyle beraber olduğu şey, sevgili, âlem, vecd.

Mücahede : İtiyâdat ve me'lûfâtı terktir. Alıştığı şeyleri insanın bırakması gâyet zordur. Gençler tecedüdâtın, ihtiyarlar itiyâdâtın esiridir. Bu alışkanlıklardan kendisini kurtarabilen kimse, irade sahibidir.

Uzlet : Kuşeyri'ye göre ehl-i mutasavvıfın sıfatıdır.

Halvet Vuslât alâmetidir. Sâlikin hâli uzlet, son hâli ise istikâmet levâzımından olan halvettir.

Uzlete çekilen, halkın zararından korunmak niyetiyle değil, halka zarar vermemek düşüncesiyle onu ihtiyar etmesi lâzımdır. Evvelkisi kibir ve gurura götürür. Uzletin hakikatı, halktan ayrı olmak değil, kalbini onlardan ayırıp, Hakk'a yönelmektir. Kuşeyri'nin tarifine göre; halkın yediğini yemek, giydiğini giymek ,onlarla bulunmak, ancak sâlikin kalbi Allah ile olmaktır.

Uzletler, halvetler, itikâflar nefsin tehzib ve terbiyesi sadedinde yapılıp, halktan uzaklaşmak manâsını ifade etmez. Bedenî hastalıklarda doktorun verdiği perhiz tıpkı bunun gibidir. Rûhî hastalıklar için de ilâçlar bugün dahi tatbik edilmektedir.

Takva : İbadetle Hakk'ın ikâbından sakınmaktır. Haram olan şeyleri terketmek esasen dinî vazifelerdendir, takvadan sayılmaz.

Vera : Haram olmasında şüphe olunan şeylerden ve hoş görülmeyen işlerden sakınmaktır.

Zühd : Menhiyyattan vicdanen ve zevkan nefret edip, yüz çevirmektir. **Ahmed b. Hanbel** : «Haramın terki avamın zühtüdür, havassın zühdüne gelince ,mâsivâdan yüz çevirmektir» diye tarif etmiştir.

(Harabât : Meyhane demektir. Tasavvufta pîrin bulunduğu yerdir. Kahhar ism-i celâlinin tecellisi ile mahv ve fâni olan sâlik.

Sâki : Pîr-i kâmil, yani şeyh.

Tersâ : Mürşîd-i kâmil .

Tersâ peçe : Mürşidin halifesi veya oğludur ki, başka bir kâmile muhtaçtır, o da başkasına. Böylece müteselsilen devam eden tarîk-ı evliyâdır.

Şarap : Aşk, müfrid muhabbet manâsınadır.

Şem' : Nûr-i ilâhi güneşidir.

Humar : Tekvin makâmıdır.

Sôfi :Kendisinden geçip, Hakk'da mahvolan ve kendisini Hakk'dan başkasına meyilden koruyan, bir de kendi şeyhinde ve Fahr-i Kâinat Efendimizde mahvolan kimsedir ki, güneşten ziyasını alan yıldız gibidir.

İşve : Cemâlin tecellisidir.

Ârif : Esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeyi görendir.

Fark : Fenâ fillah olmaktan ibarettir.

Kalender : Kemâl ile tecerrüt ve teferrüt edendir.

Mestî : Ma'şukun cemâlini görmek için yüzünü döndürmektir.

Meyhane : Pîr-i mürşidin hankahıdır.

Mutrib : Pîr-i kâmildir.

Çeşm A'yân dışında Hakk'ı şuhûda işarettir.

Vasl : Vahdet hakikatıdır.

Naz : Âşıkın, ma'şûka kuvvet vermesidir.

Melâmi : İbadeti ketme çalışandır.)

Istılah haline gelmiş bazı müşterek mefhumların, iyi tetkik ve tefsil edilmemesi yüzünden birçok yerlerde tezada düşülmektedir. Metinlerde müteaddid manâya gelen bazı kelimeler her yerde aynı manâya hasredildiği için bu yanlışlıklar vucuda gelmiştir. Meselâ fakr bunlardan biridir. Şimdi fakr'ın hakikatini açıklayalım.

FAKR

Tarikatta bu kelime çok yanlış telâkkilere uğramıştır. Sebebi de, fakr kelimesinin Türkçede kullanıldığı manâ, Arapçada metinlere tatbikten ileri gelmiştir. Bu yüzden önce hadis olarak meşhur olan:

اَلْفَقْرُ فَخْرِى

«Fakr ile iftihar ederim»[108] cümlesindeki fakr, yoksul manâsına alındığı için bu yanlışa düşülmüş hatta edebiyât-ı sôfiyye de öylece intikal etmiştir. Vâkıa fakrda yoksul mânası da vardır. Yine hadis olarak meşhur ve fakr insanı hemen hemen küfre götürebilir demek olan :

كَادَ الْفَقْرُ اَنْ يَكُونَ كُفْرًا [109]

cümlesindeki fakr yoksul manâsınadır o zaman yukarıda zikredilen fakr ile tezat teşkil etmektedir. Keza yine hadis olarak mervi bulunan :

اَلْفَقْرُ سَوَادُ الْوَجْهِ فِى الدَّارَيْنِ

«Yoksulluk iki cihanda yüz karasıdır»[110] meâlindeki cümlede de اَلْفَقْرُ فَخْرِى deki fakr ile aynı manâda değildir.

---

108) Mekasıd El-Hasene de batıl ve zayıf olarak kaydedilmiştir.
109) Buharî Hz. Enes (R.A.) den.
110) Buharî Hz. Enes (R.A.) den.

«İslâm dini fakrı hiç bir zaman istihsan etmez. Çünkü zilleti müstelzimdir. Zillet ise ulüvv-i İslâm ile kabil-i telif değildir.

Yoksulluk, beşeri ahvâlden biridir. Ancak onun izalesi müslümanların boynuna borçtur.»

Şimdi keyfiyyeti izâh edelim Kur'ân-ı Kerîm'de geçen iki âyette gani kelimesine zengin, fukarâ kelimesine yoksul manâsı vermek yanlıştır. O âyetlerde gani kelimesi hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, fukarâ kelimesi de Allah'a muhtaç olan manâsınadır. Çünkü zenginlik ve fakirlik nisbidir. Ne kadar ve kim kadar zengin, bölge zengini mi, memleket zengini mi, millet zengini mi, beynelmilel zengini mi, geçmiş hükümdarlar gibi mi zengin, yoksa Kârun gibi tarihî zenginler mi. Hiçbiri değil. Onun için gani hiçbir şeye ve hiçbir kimseye muhtaç olmayan demektir. Fukarâ ise, muhtaç olan kimse demektir. Zengindir de kolu tutmaz, başkası yemek yedirir veya ayakları tutmaz, başkası hususi araba ile gezdirir. Milyonerdir, fakat işitmez, kulaklığa ihtiyacı vardır.

Arapça kitaplarda geçen :

الفقير الى ربه القدير

ve emsâli tabirlerde geçen fakir, yoksul demek değil, Allah'ın lûtf u âtıfetine her vecihle muhtaç demektir. Fakat fakrın *«Ayele»* manasında kullanıldığı yerler de vardır. Meselâ on yedinci asır şâirlerinden Cevrî' bir manzûmesinde الفقر فخري deki fakrı halk arasında kabul edilen yoksul manâsına aldığı için hataya düşmüştür :

«Ol şehin fakr ile fahrettiğini gûş edeli
Reddim ehl-i keremin ni'met-i bîş u kemidir
Ta'n eder mâlik-i dînar'a gınâ-yı kalbim
Gerçi bu tekyegehin müflis-i bî dirhemidir.»

— Yani **Hz. Peygamber** (S.A.) Efendimizin fakr ile fahrettiğini işiteli beri ehl-i keremin lutuflarının azını da çoğunu da reddetmişimdir. Her ne kadar bu dünyada on parasız müflis bir adam isem de, mâlik-i dînara yani zenginlere ta'n ederim. —

Bir kere erbâb-ı keremin atıyyesi hediye olursa reddedilemez. Çünki Peygamber Efendimiz «Hediye reddolunmaz[111]» buyurmuştur. Ayrıca «Birbirinizle hediyeleşiniz, mütekâbil sevgi husûle gelir[112]» buyurmuşlardır.

Keza zenginin malına da kimsenin ta'n etmesine hakkı yoktur. Başkasına yardım kastıyla yapılan kazançta büyük sevab vardır. Aslolan çok kazanıp, kuvvetli olmaktır. **Mehmet Âkif** bey :

«Kim kazanmazsa bu âlemde bir ekmek parası
Dostunun yüz karası, düşmanının maskarası»

Güzel sözler, manâları yanlış olsa da hâfızada menkûş kalâbilir ve tekrarlanıp burulur.

Bir çok yerde olduğu gibi burada da böyle bir hataya düşülmüştür

Bir tarîk ehlinin metrûkât-ı kalemiyyesi arasında rasladığım:

اَلْفَقْرُ سَوَادُ الْوَجْهِ فِي الدَّارَيْنِ

hadisindeki fakrî kurtarmak için «*sevâd*» a sevâd-ı âzam

111) Ebî Baklî
112) Ebu Hureyre

manâsı vermek isteyerek sahifeler dolusu sıkıntılara düşmüştür, tevillere başvurmuştur.

İşte hadisdeki fakrı yoksul manâsına kabul ve tamim edenler gaflet sâikasıyla bilmeyerek İslâma isnadda bulunmuşlardır. Tabii bu isnâd tarîkatlerin aleyhine de olmuştur.

Şimdiye kadar erbâb-ı tahkîk tarafından yalnız bu mesele için müstakil bir eser yazmak gerekirdi. Bu husustaki vebâl kime aittir bilmiyorum.

ŞEYH : Medresede müderris ne ise, dergâhda şeyh odur. Ancak müderris nakli akla tatbik eder, akla hitabeder, metni açıklar, ilminin derecesine göre tahlile girişir ve vazifesi bununla biter.

Şeyh ise mürşiddir; ruh ile meşgul olur, mürebbidir. Kendisine intisab eden müridin bütün husûsiyetlerini, kabiliyetlerini göz önünde bulundurarak, herkese ayrı ayrı yol gösterir. Yaratılışındaki ferasetin ve edindiği ilmin derecesine göre müridin kalbindeki kudreti, mizâcındaki sertliği, ahlâkındaki fesadı tedricen izaleye çalışır. Mürid tam teslim olduysa çabuk yol alır, olgunlaşır, safâ-yı kalbe ulaşır. Bu yolun terbiye sistemi sîret-i nebeviye ile âhenklidir. Gaye o örneğe benzemektir.

Terbiye, «olgunlaşmış şahsiyetlerin eksik ve ham fıtratlar üzerinde yaptığı temsilî tesirdir[113]». Yani şeyhin bütün ef'al ve harekâtı telkinleri ile âhenkli olmazsa bu terbiye sistemi tesir etmez.

Olgunlaşma yolları çile, riyazat, zikirdir.

ÇİLE : Her müridin fıtratındaki sivri noktaları törpülemek ve sabrı fiilen telkinden ibarettir.

---

113) Buharalı Muallim Sadık bey merhum.

RİYAZET : Şehvetlerle ve nefs-i emmâre ile mücadele plânıdır. Az yemek, mideyi doldurmamak ve bu suretle rûhu inceltmek ve rahat çalışabilmek için yapılan beden ve ruh terbiyesidir.

ZİKİR : Toplu zikrin dışında her müridin şahsına ait olmak üzere verilen husûsi derstir. Gün geçtikçe, mürid olgunlaştıkça zikrin mertebeleri değişir.

MURAKABE : Sâlikin işlediği günlük işlerinin Hakk'ın rızasına uygun olup olmayanlarının mülâhaza ile araştırması demektir ki, bir nevi muhasebe-i nefsdir. Bu esnada mürşidin telkinlerini göz önünde bulundurarak, abesle geçen zamanından istiğfar ve tekerrüründen ihtiraz etmeğe azmetmektir. Bu esnada meclâ-yı ilhâm olan kalbine vâridat, hidayet ve reşâdı niyaz etmektir.

KERAMET : Yolda bulunan bir sâlikten zuhûr eden fevkalâde haldir. Bu Hakk'ın bir lûtfudur, kimde tecelli edeceği bilinmez. Şeyhin kerâmeti olmaz da, sâliklerden birinde zuhûr edebilir. Ekseriyetle rüya ile başlar, zaman zaman Allah'ın inayetine mazhar olur, perdesi açılır, keşf sahibi olur. Fakat sâliklerden keşf ve kerâmet sahibi olan veya olmayanın Hakk indindeki derece ve mertebeleri bilinmez, çünkü o bir servet ve kıymettir, tıpkı maddi varlık gibi istediğine istediği kadar verir ve verdiğinin hesabını sorar. Şükrünü bilmeyen zengin nasıl hüsranda ise, sabrı bilmeyen yoksul da imtihanı kazanamaz ve her ikisinin derecelerinin indallah ne olduğunu kimse bilemez. Binaenaleyh keramet ancak sahibini ilzam eder, başkalarına delil olamaz ve kerametinden dolayı kimse kendisini mürşid ittihaz edemez. Mürşid, yol gösteren âriftir. En yüksek bir derecede bulunduğu halde kerâmeti olmayabilir, fakat postunun ehlidir. Şeyhlik şahsîdir, babadan oğula intikal etmez, inhilâl vukuunda sâliklerden en liyâkatlısı irşâd makâmına oturabilir. Şayet o kabiliyette dergâh

mensupları arasında kimse yoksa her mürid başka bir mürşid aramakla mükelleftir. **Mürşid müridlerine ait manevi vazifeleri iş zamanı dışında verir, iş zamanında böyle bir teklifte bulunamaz. Yani 24 saatin 8 i iş, 8 i uyku ve istirahat geri kalan 8 saat ibâdet ve ubûdiyyet vazifelerine munhasırdır.**

İbadetin en hayırlı ve en efdali ise, herkesin maddi ve mânevi gücüyle başkasına yardıma koşmaktır. Ubûdiyet vazifesi a'zami iki saatte bittiğine göre, geri kalan altı saati başkalarının hayrına sarfetmek, Hakk' zikrinde en büyük mertebedir. Onun üstünde şahsî hiçbir nâfile sevâbının ecri yoktur. Kur'ân-ı Kerîm bunu âmirdir. Etemm-i zikr olan namazdan sonra zikrin mahiyyeti iki esasta hülâsa edilebilir. Biri öğrenmek, diğeri ise başkalarına yardım etmektir. Ferde ve cemiyete hayırlı, ilim, hüner, san'at ne varsa başkalarına öğretmek en büyük zikr-i dâimdir.

Tevella ve teberra: Hakk'a dönüp, bâtıldan yüz çevirmektir. Hakk'a dönüp, halktan yüz çevirmek tarzında yapılan tarif yanlış tefsir edilmiştir. Hiçbir zaman halktan yüz çevrilmez. Halk bâtıl üzerinde de bulunsa, Onu Hakk'a yöneltmeğe çalışmak kula düşen vazifedir. Hidayeti Allah verir.

TARİKATTE USÛL-Ü AŞERE

(Tasavvufta on usûl vardır ki, **Necmüddin Kübra** (540 - 618/1145 - 1226) rahmetullahi aleyh «Usûlü'l-Aşere»[114] adlı eserinde bu hususu şu şekilde sıralamıştır :

1. Tevbe, 2. Zühd, 3. Tevekkül, 4. Kanaat, 5. Uzlet, 6. Zikre mülâzemet, 7. Tamamiyle Hakk'a dönmek, 8. Sabır, 9. Murakabe, 10. Rıza.)

İşte bu esasların hakikatları iyi anlaşılırsa, İslâm tasavvufunun rûhu meydana çıkar. Bir kısım dervişlerin ve bazı müteşeyyihlerin telkîn ettikleri ve halkı hak ve hakikatten uzaklaştıran manâlara ve te'villere kapılmamak için bu esasların bir bir tahlil edilmesi icabetmektedir.

1. **Tevbe** : Tevbeyi Peygamber Efendimiz «nedâmetle» târif buyurmuştur[115]. Yani bir mü'min beşeriyet iktizâsı bilerek bir günah işler veya bir hatada bulunursa, bundan dolayı çok üzülür, kendi kendini levmeder, pişman olur ve bütün hayatınca bir daha işlememeye karar verirse, târif-i nebeviyyeye uygun tevbe etmiş olur. İşte bu tevbedir ki, günahı kökünden söker götürür. Yine Efendimizin: «günahından tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir»[116] meâlindeki hadîs-i şerifin hükmü tebeyyün eder. Yoksa şâirin, yukarıda geçen tasviri gibi, elde tesbih, dilde tevbe, fakat

---

114) Necmüddin Kübra'nın bu küçük risalesini İsmail Hakkı Bursevi «Şerh-i Usûlü'l - Aşere» adıyla kaleme almıştır. Bu eser İstanbulda 1256 h. yılında basılmıştır. Seksen beş sayfadır.

115) İmam Ahmed (El Müsned), İbn. Mace, Hakim, Ebu Mes'ud (R.A.) den.

116) İbn Mace Ebu Mes'ud (R.A.) den

kalbi arzuladığı heva vü hevesiyle meşgul olursa, nefesi tevbe kapılarına ulaşamaz.

2. **Zühd** : Her türlü mesâviden, kîl u kâldan, abesten sakınmaktır. Bu, kuvvetli bir irade meselesidir. Çünkü, cemiyet içinde bundan kurtulmak çok müşkildir. Görülen her hangi bir kötülüğü Peygamber Efendimizin tarifi veçhile, **«önce eliyle, eğer muktedir değilse güzellikle söyleyerek diliyle iknâa çalışmak, ona da imkân bulamassa, oradan uzaklaşarak kalbi ile nefret etmek» zühddür**[117]. **Fakat, başkalarına gördüğü kötülüğü anlatmak ve onun izalesinin lüzûmunu belirtmek, zâhidin ayrıca vazifesidir. Yoksa, «benim neme lâzım, günahı kendisine aittir» derse, vazifesini tam yapmamış, zımnen günaha iştirak etmiş olur. Zühd, yalnız zâhidin kendisine ait değildir, halkı da korunması tarîkin icabıdır. Ancak herhangi bir kötülük zikredilirken, onu yapanların teşhisi ve ilânına lüzum yoktur; kötü olan fiildir. Maksat fiili zem ve takbihtir.** Yapanın şu veya bu olması, kötülüğün hüviyetini değiştirmez, olabilir ki kötü hüviyyetini taşımış olan kimse fi'lin icrasından bir an sonra nedamet etmiş, karşısındakinin kalbini almış ve ihkâk-ı hakk etmiştir. Bilfarz vak'ayı bir gün sonra nakleden zâhid, bilmiyerek gıybet çukuruna düşebilir. Onun içindir ki vak'ayı anlatıp, halkın sakınmasını temine çalışmak, hakka rehberliğin icabıdır. Asr sûresindeki emir de böyledir[118].

3. **Tevekkül** : Yer yer ve zaman zaman yanlış tefsire mâruz kalan esaslardan biri de tevekküldür. **Tevekkül, her işte bütün sebebleri yerine getirdikten sonra, Hakk'dan vâki' olan ve olacak tecelliye muntazır olmaktır**; yani Peygamber Efendimizin buyurduğu gibi deveyi bağladık-

---

117) Sahihi Müslim C. 1 s. 29 Bağdat 1955.
118) Asr Sûresi: 1

tan sonra Hakk'a bağlanmaktır[119]. Evin kapısını açık bırakmak, hırsıza girebilirsin demek olur. Bu Hakk'a tevekkül değil, haşâ Allah'a bekçilik teklif etmek demektir. **Tevekkül, kulca yapılması lâzım gelen herşeyi yaptıktan sonra, Hakk'a iltica etmektir. Yani kulun kudret ve vüs'atı dahilinde, her ne yapılmak icabediyorsa, hepsini yapıp, Hakk'a boyun eğmektir.** Yoksa, «görelim Mevlâ neyler, neylerse güzel eyler» sözünü anlamadan tevekküle tatbik etmek vebâl olur. **Kul, Hakk'ın verdiği cüz'î iradeyi kullandıktan sonra, Mevlâ'nın tecelliyâtını beklemelidir.**

4. **Kanaat :** Bu esas da çok kere yanlış tefsir ve tevil edilen on esastan biridir. Kanaatın tükenmez bir hazine olduğu, kanaat edenin açlığı kalmıyacağı yolunda ve bu meâldeki ehâdis yanlış tefsirlere mesned gösterilmiştir. **Kanaat, çalışıp çabalıyarak, bütün cehdini sarfettikten sonra, eline geçene râzı olmaktır. «Ben on saat çalıştım, on lira aldım, o beş saat çalıştı, yüz lira kazandı» dediğin zaman, kanaatın ne demek olduğunu anlamadığın meydana çıkar.** Cenab-ı Hakk herkesin erzâkını birer sebebe bağlıyarak taksim etmiştir[120]. Senin rızk-ı maksûmun her ne ise, o eline geçecektir. Bugün on saatte on lira, yarın beş saatte yüz lirayı sen kazanacak, o, birgün evvel senin kazandığına sahip olacaktır. Bütün kâinat her gün başka tecelliye mazhardır. Sen de onların içindesin. **O gün, o an Hakk'dan her neye mazhar oldunsa, ona teşekkür etmek hakiki kanaattır. Çoğa sevinip, aza üzülmek kanaat değildir. Şâir ne güzel söyler :**

«Rızk-ı maksûma kanaattır meâli hikmetin»

5. **Uzlet :** Bu mefhum da, **halktan uzaklaşıp, bir köşeye çekilmek ve ibadetle meşgul olmak zannedilmiştir. Hal-**

---

119) Tirmizî Enes (R.A.) dan

120) Zuhruf: 32

buki iş zamanı içinde, halkın arasında bulunmak ve onlara faydalı olmak, iş zamanı dışında «lehv-ü la'b», «hevâ vü heves» peşinde koşanların arasında bulunmamak için evine, ailesinin yanına dönmek ve onlara faydalı olmağa çalışmaktır. Yoksa herkesi halktan teberri edip, bir köşeye çekilecek olursa, emr-i bilma'ruf nehy-i anilmünker vazifesini kim yapacak? Yine Asr sûresi bize rehberlik edecek, hüsrana düşmemek için birbirimize hakkı ve doğruyu göstermek ve anlatmak, iş zamanı dâima halkın arasında bulunmak iktiza edecektir.

6. **Zikre mülâzemet** : Zikre mülâzemet etmek, zikirden hâli kalmamak demektir. Yukarıda muhtelif münasebetlerle zihir hakkında beyanda bulunulmuş ise de, burada bir kere daha tafsîlen zikre mülâzemetin ne olduğunu izah edelim.

Zikre mülâzemet, dâima Hakk'ı hatırlamak ve anmaktır.

— Unuttuğun zaman Rabbını zikret —[121] âyet-i kerimesinin meâli, hatırından çıkarma demektir. (Beşeri gafletle mâsivâya rabt-ı kalb edildiği zaman, derhal kendine gelip, mâsivânın hâlikını düşünmek lüzûmunu ihtardır) Bunu teyid eden diğer âyet-i kerime de :

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ
وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبَّنَا مَا
خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

121) Kehf Sûresi: 24

—(Ayakta, otururken ve yattıkları zaman Hakk'ı ananlar, yerin ve göğün sebeb-i hilkatini düşünerek ya Rabbî! görülüyor ki sen bunları boş yere yaratmadın, hepsinin muhakkak sebebleri vardır? Biz hata edersek, sen bizi azaptan koru)—[122](meâlindeki âyet-i kerimede de sarâhaten görülüyor ki, **zikre mülâzemet, tefekkürle Hakk'ı anmaktır, yoksa bir fikre istinad etmeden, düşünmeden, ne yaptığını bilmeden** *«esmâ-i hüsnâ»* **yı çekmek, Kur'ân'ın, zikri tarif ettiği medlûle uygun düşmez.** Evvelce de bahsedildiği gibi en büyük ve etemm-i zikir namazdır. İnsan bütün varlığıyla, Kur'ân ile, salâvât ile dua ile bir arada namaz içinde Hakk'ı zikretmiş oluyor. Namazda okuduğunun manâsını bilmeyenler bile, okuduklarının lâfzını düşünmeleri, namazın huşû'unu sağlar. Farz ve nâfile bütün ibadetler dışında zikre mülâzemet nasıl temin edilir?)

(Evinden çıkıp, işine giden adam, karşısına çıkan canlı cansız neye baksa, ondaki varlığın Hakk'dan olduğunu düşünmesi zikirdir. Saksıdaki çiçeğe, uçan kelebeğe, vızıldayan arıya, rastladığı karınca yuvasına, uçuşan kuşlara, hülâsa yerde gökte ne görürse onu ibretle düşünüp, hâlikın kudretini anması zikirdir.

Oduncu baltasını sallarken, demirci örse vururken, bahçıvan toprağı bellerken, şâir şi'rini, muharrir yazısını, müellif kitabını yazarken, bileklerinde, kollarında, kafalarında mevcut kuvvetin ancak Hakk'ın vergisi olduğunu hatırlamak zikirdir.)

((Karada dolaşan karadaki mahlûkâtı, vapurda, kayıkta gezen, denizleri, okyanusları ve içindeki binbir yaratığı, uçakta giden gökyüzünün azamet ve dehşetini ve bilenler Kur'ân-ı Kerîm'de bunlara ait âyetleri hatırlayıp, hâlık-ı kâinâtın kudretini, azametini düşünmeleri hep ayrı ayrı

122) Âlu İmran: 191

birer zikirdir ki, Kur'ân-ı Kerîm ile memur olduğumuz zikirler bunlardır; zikre mülâzemetten maksat da budur. Yoksa işi gücü bırakıp bir köşeye çekilerek tesbih çekmenin sevap yerine sorumluluğu arttıracağını bilmek zamanı artık gelmiş ve geçmektedir.»

Evet sorumludur. Çünkü, efdal-i ibadetin ne olduğunu ve hangi fi'lin kendisi için amel-i sâlih olacağını düşünüp öğrenmemiştir. Âlimin, Hakk'ın rızası için bilgisini yayması, parası olan fazlasını yine Hakk'ın rızası için, başkalarına dağıtması, bedenî gücü olanın, ona muhtaç olan ulaştırması ve kendisinde mevcut o kudretin Hakk'ın bir lûtfu olduğunu düşünerek hareket etmesi yine bir zikirdir. Zikri böyle etraflı anlamadan sôfi hüviyyeti tahakkuk edemez.

7. **«Hakk'a tamamiyle teveccüh** : Allah'a bütün varlığıyla teveccüh etmek demek, ondan maada ne varsa hepsinden, yani bir kelime ile mâsivâdan kalbi temizlemektir. İşte o zaman bilkülliye Hakk'a dönülmüş olur. Zira herhangi bir ibadette, mahlûkattan herhangi birinde veya eşyada bir kuvvetin vücuduna inanmak şirk-i hafîdir. Bunu düşünen, Hakk'a tamamiyle yönelmiş olmaz. Herhangi bir hâcetini ,hakikatte kendi gibi âciz olup da, kaderin sevkiyle suyun başında bulunan birinden istemesi teveccüh ve vuslata engeldir.» Hele suyun başındaki nâkes olursa. Şâirin dediği gibi :

گر تو بینی نا کسی در بارگاه
حاجت خود را از و هرگز مخواه

— Şâyet bir pespâyeyi yüksek mevkide görürsen asla ona ihtiyacım açma. — Yine şâirin beyanına göre :

«Âhenden olsa da feleğin çek kemânını
Çekme cihanda siflelerin imtihânını.»

— Eğer feleğin yayı demirden de olsa onu bükmeye gayret et, yani hayatın zorluklarına acılıklarına göğüs ger, yeter ki bu cihanda alçakların minnetini çekme.

Hülâsa, tamamiyle Hakk'a dönmek, devamlı bir mücahede-i nefsiyye ile mümkündür.

8. **Sabır** : Kur'ân-ı Kerîm'in yüz üç yerinde muhtelif vezinlerle geçer. Sabır kelimesine Cenâb-ı Hakk, insanların bilhassa nazar-ı dikkatini çekmektedir.

Güzel bir söz vardır: «sabır, insanların bu ikinci şecâatı, belki birincisinden daha mühimdir.»

Peygamber efendimizin duaları meyanında: «Ya Rabbi; beni gazap hâlinde adâletten ayırma» niyazında mündemiç, sabır fazileti vardır. Sabır, nefis terbiyesinin şüphesiz en mühim bir merhalesidir. Çünkü, hergün insan oğlu maddî, mânevî birçok elem, ızdırap, keder ve rûhî teşevvüşlere mâruz kalabilir. Kendisi bunları izaleye muktedir olamadığı zaman, türlü feveranlar yapar. Bunlar maddesine ve rûhuna zarar verir. Sabır terbiyesini edinmeyen insanlar daima isyan halindedir, isyan ise mutlaka zarar getirir. İsyân, şehevât-ı nefse ittibayı arttırır. Şehevât-ı nefse sabretmek, nefsin hoşlandıklarını ve itiyâdâtı terk de sabr u sebat etmektir[123]. ‹Ma'siyetleri, alacağı tedbirlerle gidermeğe muktedir olamıyan insan, aczini düşünüp, hayr u şerrin hâlıkı ancak Allah olduğuna inanarak sabretmesi en büyük bir mertebe-i kemâldir. Bu rütbe, insan oğlunu herşeyden korur, mü'minin indallah derecesini yükseltir.›

Ancak sabrı aczle, meskenetle, ihmalle, terâhî ile karıştırmamalıdır. Bu haller izzet-i İslâmı rencide eder. Binaenaleyh yerinde mevcut maddî mânevî kuvvetlerle izâlesine muktedir olduğu nefsine ve cemiyetine râci' her tür-

---

123) Necmüddin Kübra (İsmail Hakkı Bursevî) Şerhu Usûli'l-Aşere, İst. 1256 h.s. 67.

lü kötülüğü ortadan kaldırmak şahsî bir vazifedir, bunun sabırla alâkası yoktur. Herkes, münkerin def'ine memurdur.

9. **Murakaba:** Murakaba, herkesin, nefsini kontrol etmesinden ibarettir. Dünya ve âhiret vazifesinden fâri' bulunduğu zamanlar, işlediği amellerin iyi veya kötüsünü düşünüp, iyi yaptıkları işler için şükür, kötü hareketleri için istiğfar ederek, kötülüklerin tekerrüründen Hakk'ın kendisini korumasına dua etmektir. Bu murakaba bir nevi bilançodur, kâr ve zarar hesabıdır. Bunu hergün yapmayan, yani âmâlini kontrol etmeyen hüsrana düşer, zarar muhakkaktır, proğramsız hayata sürüklenir. Bu murakabada rehber ve mürşidin söyledikleri de düşünülecektir. Bu rehber ve mürşid önce Kitap ve sünnettir veya bu hükümleri telkin ve irşâd eden zattır. Murakabasız geçen gün, ertesi güne ayna tutamaz, ışık veremez. İnsan gaflet perdesine bürünür, hakikattan nasîp alamaz. Büyük mürşidler, murakabaları esnasında ilhâm niyâz ederler, tecelliye göre hareket ederler, sâlikin ve mürşidin murakabaları ayrı ayrıdır.

10 — **Rıza** : Tasavvufta bu makâm, en son mertebedir. Her ne tecelli ve zuhûr ederse, içinden ona boyun kesmektir.

مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا

— Herşeyin bir sebebi vardır —[124] meâlindeki âyet-i kerimeyi düşünerek, müsebbibü'l-esbâbın hikmetlerini anlamağa çalışmak,

124) Kehf: 84

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا

— Her bir güçlüğü, mutlaka bir kolaylığın takip edeceği[125] — **düstûr-ı furkânisini hatırdan çıkarmamak, dileklerine uygun tecelliyattan ifratla meserreti ızhar etmemek, üzücü vak'alarda elemini duyduğu gibi açıklamamamak, sabır ile rızanın birleştiği noktalardır.**

Kur'ân-ı Kerîm'de **Hızır** ile **Musa** kıssası[126], yine sabır ile rızayı ilgilendiren, beşeriyyetin kıyamete kadar ibret alacağı derslerdendir.

İşte tasavvufun bu on esası, sâliki kemâl mertebesine ulaştırmak için en sağlam yoldur. (Kendini irşâd için karşısına çıkacak rehberin zuhûruna kadar nefsini bu güzide hasletlere alıştırması ve kendi kendine mutlaka bir rehber aramağa kalkmaması, hakiki sülûkun ilk merhalesidir. Tecellinin hangi yoldan geleceği belli olmaz. Mürşidin dışında rüyâ-yı sâliha veya ilhamlar olabilir. Kendi cehdiyle mertebe kazanan kimsenin basîretindeki cilâ, gözü açık amâlara bile ışık verebilir.

Hülâsa, tasavvuf bu on temelde gâyet güzel özetlenebilir. Tasavvufun eşkâl, merasim ve âyine ait hususları teferruattan ibarettir.)

Her müslümanın hiçbir tarîka intisap etmeksizin veya hükmen bid'at-ı seyyie sayılan hususlar dışında her tarîkı hoş görerek usûl-i aşere ile yol alması, muâmelât-ı sôfiyyede eslem-i turuktur.

Efkâr-ı mutasavvifeye gelince, o ayrı bir bahistir, ikinci kısımda fikriyat bahsinde izâh edilecektir.

---

125) El-İnşirah: 5-6.

126) Kehf: 60 ayetten 82. ayete kadar.

BÖLÜM

II

TASAVVUF TARİHİ:

Tarîkatler
Doğuşu
Usûl ve Âdâbı
Kurucuları

TARİKATLARIN DOĞUŞU

Hicrî ikinci asrın sonlarına doğru intişara başlamış olan tarikatların an'ane ile silsileleri cihâr-ı yâr-ı güzinden, Hz. Fahr-i Âlem (S.A.V.) Efendimize kadar dayandığı rivayet edilmektedir.

Tasavvufun doğuşundan, tarikatların intişarına kadar geçen devreyi tasnife tabi tutacak olursak :

a) Tarikat öncesi tasavvuf,

b) Şahıslar etrafında sistemli ve teşkilâtlı bir şekilde gelişme, seyrini müşahede etmiş oluruz.

Tarikat öncesi tasavvufun umûmî manzarası, Kur'ân-ı Kerîm'in hükmünde ve Peygamber Efendimizin izinde gitmekle yetinmekten, yani zühdten ibarettir. Bu devirde sôfiler azdır[1].

Bu devir sôfîlerinden en evvel manâları bildiren **Hasan Basrî** (v. 110 h.) dir. En evvel işaretleri ibare ile beyan eden ve Mısır'da en evvel ahvâl ve makâmât hakkında söz söyleyen **Zünnûn Mısrî** (v. 245 h.) dir. En evvel fenâ ve bakâ hakkında söz söyleyen «tasavvuf dili» nâmını alan **Ebu Sâîd el-Harrâz** (v. 287 h.) dır. Bağdad'da en evvel tevhid hakkında söz söyleyen **Seriyyi Sakati** (v. 251 h.) dir. Makamât, yani ârifin mezhebleri hakkında söz söyleyen **Ebu Cemre Muhammed b. İbrahim** (v. 289 h.) dir. En ev-

1) Kemâl Edib Kürkçüoğlu, İlâhiyat Fakültesi Dergisi IV 1953, s. 40.

TARİKATLARIN DOĞUŞU

Hicrî ikinci asrın sonlarına doğru intişara başlamış olan tarikatların an'ane ile silsileleri cihâr-ı yâr-ı güzinden, Hz. Fahr-i Âlem (S.A.V.) Efendimize kadar dayandığı rivayet edilmektedir.

Tasavvufun doğuşundan, tarikatların intişarına kadar geçen devreyi tasnife tabi tutacak olursak :

a) Tarikat öncesi tasavvuf,

b) Şahıslar etrafında sistemli ve teşkilâtlı bir şekilde gelişme, seyrini müşahede etmiş oluruz.

Tarikat öncesi tasavvufun umûmî manzarası, Kur'ân-ı Kerîm'in hükmünde ve Peygamber Efendimizin izinde gitmekle yetinmekten, yani zühdten ibarettir. Bu devirde sôfiler azdır[1].

Bu devir sôfîlerinden en evvel manâları bildiren **Hasan Basrî** (v. 110 h.) dir. En evvel işaretleri ibare ile beyan eden ve Mısır'da en evvel ahvâl ve makâmât hakkında söz söyleyen **Zünnûn Mısrî** (v. 245 h.) dir. En evvel fenâ ve bakâ hakkında söz söyleyen «tasavvuf dili» nâmını alan **Ebu Sâîd el-Harrâz** (v. 287 h.) dır. Bağdad'da en evvel tevhid hakkında söz söyleyen **Seriyyi Sakati** (v. 251 h.) dir. Makamât, yani ârifin mezhebleri hakkında söz söyleyen **Ebu Cemre Muhammed b. İbrahim** (v. 289 h.) dir. En ev-

---

1) Kemâl Edib Kürkçüoğlu, İlâhiyat Fakültesi Dergisi IV. 1953, s. 40.

vel Horasan'da ahvâl hakkında söz söyleyen **Şakîk Belhî** (v. 194 h.) dir. İlk tasavvuf cereyanı uyandıran **Fudayl b. İyâd** (v. 187 h.) dır[2]. Merv şehrinde en evvel ahvâlden bahseden **Ebu'l-Abbas Kâsım b. Seyyâr el-Mervezî** (v. 343 h.) idi. Nişabur'da tasavvuf, **Ebu Ali Muhammed b. Abdül - Vahhâb Sekafî** (v. 328 h.) ile zâhir olmuştur. Nişabur'da Melâmiyye tarikatını neşreden **Hamdun Kassaı** (v. 271) dır[3]. Şîraz'da ahvâl ve sôfiyyenin mertebelerini neşreden (**Ebu'l-Abbas Ahmed b. İmran** (v. 305 h.) dır. Câmilerde alenî olarak tasavvuf dersi veren **Yahya b. Muaz Râzî** (v. 258 h.) dir. Suriye'de tasavvuf **İbrahim Edhem** (v. 161 h.) ile başlamıştır[4].

Risale-i Kuşeyrî'ye göre başlıca sôfiyye

(**İbrahim b. Edhem, Zünnûn Mısrî, Ma'rûf Kerhî, Seriyyi Sakatî, Bişri Hafî, Ebu Yezid Bistamî, Cüneyd Bağdadi** dahil olmak üzere seksen üç tanedir.

Tasavvufun şahıslar etrafında sistemleşerek ve teşkilâtlı bir şekilde yayılma devri takribî hicrî beşinci asırda başlamıştır. Bu devirde müessisler (tarikat kurucuları) ve müceddidler (kol kuranlar) önemli bir rol oynamışlardır)

Bu devirde tasavvuf büyük şahsiyetler elinde sistematik bir hale getirilmiş, dergâhlar, hankâhlar etrafında teşkilâtlanmış olarak görülür. İlk devrede ekilen mânevi tohumlar geniş sahalara serpilmiştir. Böylece islâm dininin

---

2) Şakik Belhi ve Fudayl b. İyad İmam-ı Âzam'ın talebeleridir.

3) (Melâmiyye, levmedenlerin levminden korkmayıp, iyi amede bulunanlar, ancak amellerini gizleyip, kendilerini avam kısmında gösterenlerdir).

4) Türk İslâm Ansiklopedisi.

yayıldığı hemen her yerde büyük şahsiyetler yetişmeğe başlamıştır[5].

Basra ve civarında başlayan tasavvufî hareketler, daha sonraları Türkistan'da sistemli bir şekilde gelişmeğe devam etmiştir.

Maruf olan tarikatları on iki diyenler vardır. Bunlar da sırasıyla :

1. **KADİRİYYE (Abdü'l-Kadir Gîlânî — 470-561 h.)**
2. **YESEVİYYE (Ahmed Yesevî — v. 562 h.)**
3. **RIFAİYYE (Ahmed Rıfâî — 512-578 h.)**
4. **KÜBREVİYYE (Necmüddin Kübra — v. 618 h.)**
5. **MEDYENİYYE (Ebu'l-Medyen Şuayb b. el-Hüseyin — v. 590 h.)**
6. **DESÛKİYYE (İbrahim ed-Desûki — v. 676 h.)**
7. **BEDEVİYYE (Seyid Ahmed Bedevi — v. 675 h.)**
8. **ŞÂZELİYYE (Ebu Hasan Takuyyiddin Ali b. Abdillah eş-Şâzeli — v. 656/659)**
9. **EKBERİYYE (Muhyiddîn İbnü'l-Arabî — 560-638 h.)**
10. **MEVLEVİYYE (Celâlüddin Rûmî — 604-672 h.)**
11. **SA'DİYYE (Sa'düddin Muhammed el-Cebbâvi — v. 700 h.)**
12. **NAKŞİBENDİYYE (Bahâuddin Nakşibend — 718-792 h.)**

Bu tarikat ve şubelerden memleketimizde vaktiyle **Kadiriyye**'nin; *Eşrefiyye*, **Ekberiyye**'nin; *Melâmiyye, Melâmiyye-i Bayramiyye, Halvetiyye*, **Halvetiyye**'nin de *Rûşeniyye, Gülşeniyye, Sünbüliyye, Şa'baniyye, Uşşâkiyye;* **Melâmiyye**'nin *Celvetiyye;* **Celvetiyye**'nin, *Mısriyye, Cer-*

5) Kemâl Edib Kürkçüoğlu, Tasavvufa dair, İlâhiyat Fakültesi Dergisi c. IV. 1953, s. 40

rahiyye, Bekriyye, Şelâmiyye; **Desûkiyye**'nin; *Zeyniyye* kolları yaygın idi.

Turûk-ı âliyye adı altında toplanmış olan tarikatların müşterek esası zikirdir. Her tarîkın usûl ve âdâbı birbirinden şeklen az çok farklıdır. Tarikatta zikir, esas itibariyle hafî ve celî olmak üzere iki kısımdır. Bazı tarîkat pîrânı bu iki tarz zikri de tekrar taksime tabi tutarak, zikr-i celiyi, lisanın zikri, kelime ve ses işitilmeksizin içten yapılan zikir — ki, ona da nefsin zikri derler —. Kalbin zikri ise Hakk'ın cemal ve celâlini düşünerek yapılan zikirdir diye tasnif etmişlerdir.

Zikr-i hafî ise, en yüksek bir mertebede bulunan sôfinin Hakk'ın cemâlini görmesidir.

Bir de vuslat makâmı vardır ki buna: Zikr-i hafiyyu'l- hafi, yani gizlinin gizlisi derler.

Tarikatlarda müşterek esas olan bu zikirdir ki, Kur'ân-ı Kerîm'in şu iki âyetinden[6] istinbat edilmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

Tarîkatler müteaddid eserlerde ya **Hz. Ebu Bekr**'e, ya **Hz. Ali**'ye irca ve isnad edilmektedir. Onuncu hicret asrı başında vefat eden, birçok eserlerin ve bilhassa Mevakib tefsiri adıyla meşhur olan ve **İsmail Ferruh** efendi tarafından terceme edilmiş olan «El-Mevahibu'l-Ledüniyye» sahibi Hüseyin Vâiz Kâşifi'ye göre, tarîkatların hepsi **Hz. Ali**'den intişar etmiştir.

Bütün tarikatları başlıca üç nev'e ayırmak mümkündür :

1. Kitap ve Sünnete sarılarak zühd yolunu tutmaktır.

---

6) Ahzâb sûresi: 41-42.

Bu nafilelere mülâzemet yoludur. Bu vasıta ile gayelerine ulaşanlar nisbeten azdır. Fakat zâhidlerin yolu budur, buna *«ahyâr»* tarîkı derler.

2. Nefs-i emmare ile mücahede ve riyâzet yoludur. Kalbi tasfiye ile mâsivallahdan uzaklaşmaktır. Bu yol ile Hakk'a erenler daha fazladır. Buna *«ebrâr»* tariki derler.

3. Aşk, muhabbet ve cezbe yoludur ki, bir nevi ölümdür, ölümden evvel ölmektir. Dünyadan tamamiyle el etek çekmek, kendi vücudunu bile yok farzetmektir. Bu yolların hepsine *«etvâr-ı tarîk»* derler. Bu yolda sâlik bir hal üzere kalmaz, halden hâle, makamdan makama geçer. Bundan dolayı bu yola *«tarîk-i sâirîn»* de derler. Bunun diğer bir adı da *«tarîk-i şettar»* dır. Şatr, bir halden diğer bir hale geçmek manâsına gelir.

TARİKATTA DERECELER

Tarikatta dört derece vardır :

1. **Tâlib :** Herhangi bir tarikata intisap etmek isteyen kimsedir ki, hüviyeti tetkik edilerek, ehil olup olmadığına karar verilir. Ehil olduğu anlaşılırsa şeyh kendisini kabul eder ve mürid olmuş olur.

2. **Mürid:** Tarikata girmeğe namzet demektir.

3. **Sâlik:** Mürid, şeyhi tarafından usûl ve tarikat adâbını öğrenip seyr u sülûka girerse ona da sâlik denir.

Seyr u sülûk; Sâlikin ilmini, ahvâlini, âmâlini, şeyhin gösterdiği yolda tehzib edip, üstün vasfa sahip olmasıdır. Sâliklerde zikir ve ibadetle birtakım haller peyda olur; zaman zaman vecdlerin zuhûr ettiği görülür. Esasen sâlikin yol alması, terakkisi zevk ile, vecd ve hal iledir.

Zevk: neşeli bir duygudur ki, hakikatı sezmeğe başlıyarak kendine göre anladığına kâni' oluncaya kadar de-

vam eder. «*Men lem yezük lem ya'rif*» dedikleri budur[7].

Vecd: hakikatı bulmadan tevellüd eden heyecandır ki, ıstılahlar bahsinde geçecektir.

Hal: sülûk esnasında sâlikin geçirdiği ahvâldir ki, dil ve kalemle tarif edilemez. Tatavvurât-ı sôfiyye halden hale geçmek demektir. «*Telvin*» de bu hallerin içinde tecelli eder. Bu ahvâlin her derecesinde başka başka duygular vardır. Meselâ aşk-ı ilâhi de bir cezbe halidir ki, **Hz. Mevlâna** (604-672 h.)

پرسید یکی که عاشقی چیست
گفتم چو من شوی بدانی

buyurmuştur[8].

Tevbe ile başlayıp, rıza ile biten sâlikin seyri şu evsafı benimsemesiyle kemâl bulur :

عزتیست در ذل - توانگریست در درویشی -
سیریست در گرسنگی - پوشیده گی در برهنه گی -
آزادیست در بندگی - زندگانیست در مرگ -
شیرینیست در تلخی

Yani, kimse ululuk göstermeyip, izzet-i nefsini gön-

---

7) Merhum mesnevihan Tahiru'l-Mevlevî (Tahir Olgun) zevk keyfiyetini şöyle ifadelendirirdi: «Men lem yezük, bilmez yazık».

8) Biri, âşıklık nedir? diye sordu; benim gibi olduğun vakit anlarsın dedim.

lünde besleyen, sabır ve kanaat ehli olan, bütün ihtiyaçlarını Hakk'a arzedip, muhtaç bir durumda olmasına rağmen kendini zengin bir kimse gibi gören; bir kapıya bağlı memur ve mukayyed iken, kendini mal sahibi ve amirden farksız telakki eden; bir kat temiz elbisesi olduğu halde, düzünelerle giyim kuşama sahip olan kimse gibi tok gözlü olan; esir iken kendini hür gibi gören, ölümü hayat kabul eden; açlıkta tadı bulan ehl-i hal, tasavvuf erbabı zümresindendir.

İşte bu evsafı hâiz sâlikler rıza mertebesine ulaşmış ve tecelliyâta muntazır bulunmuş olur.

Tevbe ile başlayan, Hakk'a aşk ve muhabbet yolunun esasları da şunlardır :

Hakk'a gönül vermek, maadasına bel bağlamamak, herşeyi O'ndan bilmek, her güç ve kuvevtin ancak O'nunla kâim olduğunu kabul etmek, hak karşısında ne servetin ne de kuvvetin zebûnu olmak.

Tevekkül; esbaba sarıldığı halde, müsebbibü'l-esbâbı unutmamaktır. Bu hususta Peygamber Efendimizin, kendisini ziyarete gelen bir kabile reisine :

— Deveni nereye bıraktın? sualine,

— Kapının önüne, demesi üzerine,

— Bağlamadın mı? buyurmuşlar. Kabile reisi :

— Allah'a tevekkül ettim, demiş. Bunun üzerine :

— Onu köstekle de sonra Allah'a tevekkül et, fermanıyla tevekkülün hakikatını beyan buyurmuştur[9].

Tevekkülü başka türlü anlamak, bu hakikatten tegafül etmektir. Bu hal aynı zamanda fert ve cemiyete zararlıdır ve gayr-ı meşru'dur.

Kanaat : Eline geçenle geçinebilmektir. Bu, hiçbir za-

9) Tırmızî, Enes (R.A.) den

man eline geçenle yetinmek değildir. O zaman sa'yin önüne hâil çekmektir ki, sevab yerine günaha girilmiş olur.

«Rızk-ı maksûma kanaattır meâli hikmetin»

sözünü sû'-i tefsir etmemelidir. **Çalışıp bütün gücünü sarfettikten sonra ele geçene şükredip, ihtirasa kapılmamak ve takdire rıza ile boyun eğmektir. İşte şükür buna derler.** Allah bu şükrü ifa edenin — bir bahiste geçtiği üzere — diğer levâzımıyla Hakk'a şükrünü tamamlayanın ni'metini artıracağını beyan buyurmuştur[10].»

Ekmeğine katık veya ekmeği bulamayanları düşünmeden üç beş kap yemek yiyip, arkasından : «*Ya rabbi şükür el - hamdülillah*» demek ile, şükür eda edilmiş olmaz.

4. **Vâsıl:** bütün bunlardan sonra vusûl hâsıl olur ki mevt-i irâdi demektir :

«Hayât-ı câvidânı şeyh-i kâmilden suâl ettim
Ölümden evvel ölmektir deyince intikal ettim.

Yani hayât-ı ebediyyenin ne olduğunu kâmil bir şeyhten sorduğum zaman, ölümden evvel ölmektir deyince işi anladım. Burada ölümden evvel ölmek tabiri hadis olarak rivayet edilen

10 مُوتُوا قَبْلَ اَنْ تَمُوتُوا

kelâm-ı ârifânesine işarettir ki «*Irci'î*» fermanı ulaşmadan iradenden ölü gibi sıyrılıp Hakk'a teslim ol, yani yalnız O'nun dediğini yap, şehevât, hevesât ve emyâle kapılma demektir.

İntikal kelimesinde de tevriye san'atı vardır. Hem anlamak, hem de göçmek, irtihal etmek manâsınadır. Burada hem suâlin cevabını anladım demektir, hem de şeyhin emrine uyarak öldüm, yani teslim oldum demektir.

---

10) İbrahim, 7

TARİKATLARIN USÜL VE ADÂBI

Şeyhe biat : Bir mürid herhangi bir tarika girmek isterse, o tarikatın şeyhine inabe etmesi, yani el verip teslim olması lâzımdır. Buna muahede derler ki, şeyhin huzurunda

(Yalan söylemiyeceğine, gıybet etmiyeceğine, iftirada bulunmıyacağına, kimsenin ayıp ve kusurlarını araştırmıyacağına, namazı vaktinde edâ edeceğine, kazâya kalmış namaz ve oruçlarını ikmal edeceğine, malâyâni abes sohbetlerden vazgeçip, işiyle gücüyle meşgul olurken zikr-i kalbîden fâriğ olmayacağına, az uyuyacağına, riyazata, yani emr-i mesnûn üzerine yiyip içeceğine, nefs-i emmârenin hilâfına hareket edeceğine, kendisinde hiçbir varlık görmeyeceğine söz vermesi demektir. Bu muahedenin merasimi her tarikta az çok değişiklikler gösterir)

Bursalı İsmail Hakkı merhum (v. 1137/1728) «Tuhfe» sinde der ki :

«Bu muahede Allah ve rasûlü adınadır. Hz. Peygamber Efendimiz, telkinlerinde şöyle buyurmuşlardır :

«Allah'a ibadet ediniz, şirk koşmayınız, beş vakit namazı kılınız, Hakk'a, rasûle ve ülü'l-emre itaat ediniz, kimseden...»

Bu son cümleyi gizlice kulağa söylemiştir.

Sülûk: Bu suretle bir şeyhe intisab ettikten sonra sülûk başlar. Bursalı İsmail Hakkı «Sofiyye Istılahı» nda .

«**Sülûk**: cehilden ilme, kötü huylardan güzel huylara, kendi varlığından geçerek Hakk'ın varlığına doğru harekettir» der. Seyr de sülûk manâsına gelmektedir.

Muhyiddin ibnü'l-Arabi (560-638 h.) «Fütühât-ı Mekkiyye» sinde, sâlik makamâta ilmiyle değil, hal ile giden kimsedir, demektedir.

Bir de sülûku şöyle tarif etmişlerdir :

«Yârin, yani Hakk'ın tecellisi için kalbi ağyâr ile meşgul etmekten sakınmaktır. Hülasa alelâde seyahatlar insana nasıl birçok şeyler gösterir ve öğretirse, mânevi seyr ve sülûk da öyledir. Nefisten Hakk'a doğru menâzil ve merâtib katedildikçe, kesretin hicabı, yani örtüsü kalkıp, vahdetin yüzü görünür.»

İbn Fârız (577-632) bir beytinde seyr ü sülûk için mealen şöyle der :

«İlm-i yakinden yola çıkar, ayne'l-yakine varır, oradan da Hakk'a göçerim.»

Sülûktaki seyri birtakım sôfiyye dört mertebe üzerine taksim etmiştir :

1. **Seyr ilallah**: Kendi vücudundan, hakiki vücûda, yani ufk-ı mübine seyr demektir.

2. **Seyr fillah**: İlmî bir harekettir ki, itibâri olan esma ve sıfatın ilminden çıkıp ta'bir ve tesmiyesi mümkün olmayan bir ilme ulaşmaktır. Tarikat ulular buna «*bakâbillâh*» derler.

3. **Seyr maallah** : Sâlikin her vâsıl olduğu mertebede Allah ile olan seyridir. Bu mertebede ikilik kalkar, yani sâlik hüviyyetini kaybeder, hazret-i ehadiyyete, huzûr-ı Hakk'a vâsıl olur. Bu makâma «*makâm-ı kâbe kavseyn*» denir. Bu makam, velâyet mertebesinin sonudur.

«*Mertebe-i ayne'l-cem*» dedikleri bu mertebe bilumum ezdâdı, zâhir ve bâtın itibariyle mahvolmuş bulmaktır.

Osman Şems efendinin (1813-1893) şu beyti bu makâmı gösterir :

«Vâsıl-ı vuslat-sarây-ı mutlakım nâleynvâr
Saff-ı na'le terk kıldık küfrü de imâm da»[11]

4. **Seyr anillah** : Birinci seyirdeki mâsivânın mahvından sonra, birer birer tekrar eşya ilminin husûlüdür ki, tarikat büyükleri temkinden sonra telvin derler. (Telvin ba'-det temkin) Bu makâm, davet ve irşad makâmını tahsil içindir, kümmelîne, enbiyâ ve mürselî'ne mahsustur.

Netice olarak seyr ü sülûktan şu anlaşılabilir: kâmil bir mürşidin idaresi altında yola çıkıp, mâsivâdan yüz çevirerek Hakk'a yönelmektir[12].

Sâlikin seyr ü sülûk esnasındaki temel mesnedi, önce bahsi geçen zikirdir. Kur'ân-ı Kerîm'e nazaran câmiu'l-ezkâr olan etemm-i zikir namazdır. **Namaz, hudu', huşû' içinde, yani Hakk'ın huzurunda bulunduğunu düşünerek ve okuduğunun manâsını anlamaya çalışarak kılınan namazdır. İkinci olarak zikir, namazı müteâkib yapılan tesbih ve takdistir. Üçüncü olarak zikir, Allah'ın kitâb-ı kerîmini ve rasûlünün sünnetini bilerek okumak ve dinlemektir.**

Bunlardan sonra, şeyh-i kâmilin sâlike tasfiye-i bâtın için telkin ve tâlim ettiği evrâd ve ezkâr gelir. Hak ve hakikata vusûl ve yakîn kesbetmek isteyen mürîd, zikr-i dâ-

---

11) İfade itibariyle ve zâhir görüşüyle biraz çetrefil görünen bu beytin manâsı şöyle izah edilir:

Ben Hakk'a vâsıl oldum. Hakka'l-Yakîne ulaştım, şuhûd halindeyim, imân ise gaybadır. Benim için küfür ve imân medlûlleri nisbet ve izafât âleminde kalmıştır demektir ki, böyle sözler ancak sahiplerini ilzam eder. Rastgele herkes söyleyemez. Tasavvufta vahdet-i vücût bahsinin şumûlüne girer.

12) Teslikin envâı ve diğer teferruata ait tafsilât için meşâyihin mu'teber eserlerine müracaat etmek lâzımdır.

imle kendisini hazırlayabilir; bu da şu sûretle mümkündür :

Sabahleyin uykudan uyanıp, gözünü açtığı zaman, etrafını görmeye başlayınca, Hakk'ın kendisine mahz-ı lütuf olarak ihsan buyurduğu nûr-ı basara şükretmekle zikr-i dâime başlamış olur. Bu sûretle kendisinin nâil olduğu bütün nimetlerin, Hakk'dan olduğunu bilerek şükretmesi birer zikirdir. Şahsının dışında mevcut ve mahsus olan bütün eşyada Hakk'ın kudret ve azametini, celâl ve kibriyasını düşünmesi de zikirdir.

Eşhas ve eşyada görünen noksan ve kusurlar ve halkın *«umum belva»* dediği umûmi felâketler, zelzeleler, seller, kasırgalar, vebalar, tâunlar ve emsâlinin birer hikmete müstenit olduğunu ve Hakk'ın celâlinin tecellisinden ibret bulunduğunu düşünüp, istiğfar etmek de zikirdir.

Namazın dışında yapılan zikirler için husûsi bir vakit ve husûsi bir merasim yoktur.

Kendi geçimini ve ailesinin maîşetini helâlından kazanmasını düşünerek çalışan adam, zikr-i dâim hâlindedir. Hülâsa her ibadet bir zikirdir.

Nasıl bir insanın veya hayvanın incinmemesi için yol üstündeki taşı, dikeni, çamuru, pisliği izâle etmek, Hakk'ın ve rasûlünün hoşnutluğunu mûcip bir amel-i sâlih ise, insanların hayrına yapılan bütün işler de birer amel-i sâlihtir. Her amel-i sâlihte ise bir zikr-i Hakk vardır.

ÂYİN VE SEMA

Âyin, âdet, usûl, zînet, kânun, dinî merasim manâlarına gelir. Diğer bazı kelimelerle terkib halinde başka manâlar da ifade etmektedir.

Meselâ: şehrâyin: donanma, şenlik, sevinç tezâhürü, şehri süslemektir.

Âyin-i Şükvarî: Muharemin onuncu günü Hz. Hüseyin'in şehadeti sebebiyle yapılan mâtem merâsimidir.

Âyin-i Cem: ney ve mey ile yapılan eğlence âlemidir.

Âyin-i ehlullah: turûk-ı âliyye tekkelerinde icra edilen tevhid ve zikirdir.

Âyinin tarihi yönü, çok eski devirlere dayanmaktadır. Bu devirlere misâl olarak, Budizm, Fetişizm gibi, en eski dinlerde kurban kesmek ve yakmak işleri, Friklerdeki çalgı ile ibadet şekilleri, eski Yunandaki Baküs âyini ve buna mümasil pek çok âyinler zikredilebilir.

Istılâhi manâda âyin, tarîk erbabının tekkelerde icrâ ettikleri usuldür.

İslâm fakihleri âyin kelimesini kabul etmemiş, bunun yerine «*icrâ-yı zikrullah*» tabirinin kullanılmasını câiz görmüşlerdir. Fakat, turûk-ı âliyye tekkelerinde icrâ edilen şekil ve merasime «âyin» denilirdi. Bu âyinlerden herbirinin kendine has isim ve şekilleri vardır.

Mevlevîler, yaptıkları âyine «*sema*», Kâdiriler, «*devrân*», Rıfâiler ve Sa'diler, «*zikr-i kıyâm*», Halvetiler «*darb-ı esmâ*», Nakşibendîler «*hatm-i hâcegân*» diye isim verirlerdi.

Osmanlı hükümdarlarından bir kısmının dahi mevlevî muhibbi olmaları, mevlevî dergahlarına daha fazla ilgiyi çekmiştir. Merasim-i mahsusa ile icra edilen bu zikir şeklı ayrıca tafsile değer.

MEVLEVİ ÂYİNİ

Mevlevi tarikatının usûlü olan «*sema*» ve «*mukabele*» denilen zikir şekline «*âyin-i şerîf*» denildiği gibi, bu merasimin yerine getirilmesine de «*icrâ-yı âyin*», o güne de «*âyin günü*» derlerdi.

Bu merasim esnasında «*mutrib*», «*ney*», «*kudûm*», arasıra da «*cenk*», «*rebâb*» ve buna benzer sazlar ile, okunan şiirlere de «*âyin-i şerîf*», okuyanlara «*âyin hân*», bu şiirlerin yazılı bulunduğu deftere de «*âyin mecmuası*» denir.

Mevlevi âyinleri tekkelerin semahânelerinde yapılırdı.

Semahâne, ortası cilâlı düz bir döşeme ile kaplı meydan, etrafı parmaklıklarla ayrılmış sofalar, onların üzerinde mahfiller bulunan çeşitli motiflerle tezyin olunmuş bir yerdi.

Âyin esnasında evvela cemâatle vakit namazı eda edilir, bilâhare herkes yerlerine oturur ve semâa başlamak üzere beklenir.

Mevlevî dervişleri «*tennûre*», bellerinde «*elîf lâm*» dedikleri kuşak, arkalarına «*nimten*» üzerine «*güldeste*» denilen kolsuz ve yakasız ceket ve başlarına «*sikke*» giyerler.

Bu vaziyette, üzerlerine derviş hırkasını alarak, çıplak ayak ile semâhânenin etrafına dizilip, ayakta dururlar. Bu sırada mutrib de hazır vaziyettedir.

Bütün bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra şeyh semâhâne kapısından meydana girer ve «*selâmün aleyküm*» diye selâm verir. Etrafına dizilmiş olan dervişlerin (semâ-

zenlerin) başında bulunan semâzen başı bu selâmı *«aleykiim selâm»* diye âhenkli bir şekilde iade eder.

Şeyh postuna oturunca, etrafındaki dervişler de diz çöküp oturarak, yeri öperler[13].

Şeyh ve dervişler yerlerine diz çökerek oturduktan sonra, ortalığı derin bir sessizlik kaplar. Bu sırada mutribin bulunduğu yerden bir zât *«na't»* denilen manzûmeyi edâ ile okur. Bu beste rast makâmındandır. *«Mutrib»*: nây -zen, kudum-zen, na't-han, âyin-han'dan meydana gelir.

Kudum-zen başı ve nây-zen başı bu heyetin üstâdı ve âmiri durumundadır.

Na't okunduktan sonra, o gün hangi âyin okunacak ise, onun bestesi olan makâmdan nây-zen başı bir taksim yapar. Bu taksim esnasında herkes mâsivâdan tamâmen uzak ve bîgâne bir hale gelebilmeyi arzular. Hisse tercemân olan nağmeler, kalplere huzûr ve sükûn bahşeder.

Taksim bittikten sonra semâzenler aynı tempo ile ellerini yere vurarak semâa kalkarlar.

Kudûmlar, usûl ile vurulmaya, nâylarla hangi âyin okunacaksa onun makâmının peşrevi çalınmaya başlar.

Semâzenler kollarını çapraz olarak omuzlarına bağlayıp, şeyhin umûma karşı baş keserek verdiği selâma, aynen eğilerek mukabele ederler.

Şeyh, postun kenarına gelir, bu sırada bir selâm resmi daha yapılır. Bütün bunlardan sonra semâzen başı, şeyhin huzûruna gelip, baş keserek eğilir ve üçüncü bir selâm resmi daha yapılmış olur.

Bunu müteâkip semâzen başı, yüzü şeyhe dönük ol-

---

13) «Yer öpmek şu esastan meydana gelmiştir: Kâinatta mevcut her eşya, hatta bir zerre bile insanlara fayda vermek üzere Cenâb-ı Hakk tarafından bir feyiz almıştır. Eşyanın çıktığı yer, zemindir. Bu sebepten feyiz menbaının makâmı olan yer, öpülerek tebcil edilir» (Türk İslâm Ansiklopedisi, I. c, s. 676)

duğu halde üç adım geri çekilir. Semâzenler de sıra ile bu açıklığa gelerek, şeyhin elini öpüp, semâa başlarlar.

Semâzen başı, semâzenlerin devir dairelerini tanzim için aralarında dolaşır ve mihverlerinin bozulmamasına dikkat eder.

Mutrib, peşrevden sonra, âyin okumağa devam eder. Âyin-i Şerîf, dört selâm üzerinedir. Birinci selâmın bitiminde, semâzenler oldukları yerde dururlar. Semâzen başı şeyhin önüne gelir, bir selâm verir. Bunu, şeyhin, selâmı iade etmesi takibeder ve mutrib ikinci selâma başlar.

Bu tarz üzere dört selâm resmi icrâ edildikten sonra, âyin okunur. Dördünü selâmın semâında şeyh ve şeyh ile beraber bulunan misafir şeyhler de semâa girerler. Dördüncü selâm sonunda mutrib susar, semâ biter ve semâzenler yerlerine çekilirler.

Bundan sonra mutrib mahallinde «*aşrı şerif*», sonunda da «*Fâtiha*» okunur. Duâ-han dede şeyhin huzûrunda bir duâ eder. Dua bitince «*gülbank*» çekilir, bir ağızdan «*huuuu....*» nidasıyla, âyine nihayet verilir.

Bu âyin, Osmanlı İmparatorluğu zamanında birçok devlet adamlarıyla, saray mahfilini alâkalandırmıştır. Hatta birçok Osmanlı hükümdarları tahta çıktıkları zaman yapılan kılıç kuşanma merasimini, Konya Mevlevihânesi post-nişini çelebi efendi icra ederdi.

Mevlânâ Celâüddin Rûmî'nin (604-672 h.) «Mesnevî» si, tarîk-ı nâzenin denilen bu tarikat için en büyük mürebbi ve mürşid olmuştur.

Devrân : Kâdirî tarikatının âyinidir. Semâhânede toplanan dervişler, şeyhlerinin huzûrunda ayakta oldukları halde «*esmâ-i İlâhiyye*» yi zikrederek ve birbirlerine bend olarak devrederler.

Zikr-i kıyâm : Rıfâî ve Sa'dî'lerin âyinidir. Semâhânede toplanan dervişler, yine ayakta olarak ve dalga dedik-

leri şekilde sallanarak zikir ve tevhid ile meşgul olurlar. Rıfâî tarikatında ayrıca, âyin esnasında şeyhin işgal ettiği makâmın önünde kemerbend (beline kılıç kayışı bağlamış) iki mürid hazır bekler.)

Darb-ı esmâ : Halvetî'lerin âyinidir. Müridlerin, halka ile oturarak zikretmeleridir. Zikir sırasında vücûdun hareket etmesi, mâsivâdan kolaylıkla sıyrılabilmek için bir vesile olarak kabul edilmiştir.

Hatm-ı hâcegân : Nakşibendî âyinidir. Müridlerin, şeyh huzûrunda diz üzerine oturup fikri ve nazarı mâsivâdan tecrid ederek şeyhe ve asıl matlûb olan Hakk'a vasl ve teveccüh edilir. Şeyhin işaretiyle «Fâtiha, İhlâs, Elem Neşrah» sûreleri, tesbit edilmiş sayıda okunur. Bu sırada, güzel sesle terennüm edilen ilâhî, cemaatı vecde getirir[14])

ÂYİN VE SEMA HAKKINDA BAZI MÜTÂLAALAR

Âyin ve semâ hakkında zâhir ve bâtın ülemâsı arasında devam eden münakaşa, zaman zaman hükümeti meşgul edecek ve müdarebeye sebebiyet verecek derecede alevlenmiştir. Her iki taraf da hiçbir zaman müşterek bir noktada birleşme temâyülü göstermemiştir. **Kâtip Çelebi** «Mizânü'l-Hakk» adındaki eserinde bu hususu şiddetle tenkit edip, mutaassıplara hücum eder. Bu, taassubun meseleyi enine boyuna tetkik etmemekten mütevellid cehilden neş'et ettiğini beyan eder.

Medrese ve tekke kavgaları, zât-ı mesele üzerinde musamaha noktalarını her iki tarafın layıkıyla tetkik etmemesinden ileri geldiği görülür.

Biz, hemen bütün me'hazların hürmetle bahsettiği **İmam Kuşeyrî'nin** (v. 465 h.) tetkikâtını öne alalım :

---

14) Halil Can Bey'in notlarından.

Risâle-i Kuşeyriye'de sekiz sayfa tutan bu bahsin özeti şöyledir :[15]

«Kur'ân-ı Kerîm'de :

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ

âyet-i kerimesi[16], semâ ile tefsir edilmiştir. Eğer bir adam, güzel sesle tegannî edilmiş eserleri dinlemekte şer'an bir mahsur olmadığına itikat etmişse ve bu istima' hevâ ve hevesini tahrik etmez, lehv ve la'b yoluna kaçmazsa, onun için mübah olur.

Huzûr-ı risâlette şiir okunmuş, kendileri de dinlemiş ve men buyurmamışlardır[17]. Bu şiirin güzel bir sesle, lahn-ı mahsus ile okunmamış olması hükmü değiştirmez.

Hendek Gazvesinde ensâr, hendek kazarken cihâd üzerine Hz. Muhammed (S.A.V.) e biat ettiklerine dair bir şiir okumuşlardır. Fahr-i Kâinât Efendimiz de mevzûn olmamakla beraber o âhenge yakın bir edâ ile :

«Hakiki hayat, âhiret hayatıdır, bâri sen o hayâtı ensar ve muhâcirîne ikram et» buyurmuşlardı.

Seleften **Mâlik b. Enes** (v. 163 h.) ve tekmil ehl-i Hicaz, gınânın ibâhasına kâildirler. **İbn Cüreyc**'e sormuşlar : «Sen semâa müsaade ediyorsun, acaba bu hüküm defter-i hasenâtında mı, yoksa seyyiâtında mı mukayyettir?» Bu sual karşısında **İbn Cüreyc** : «ikisinde de yoktur» yani, mübahtır, cevabını vermiştir.

İmam Şâfii (150-204 h.) semâı tahrim etmez; fakat,

---

15) Risâletü'l-Kuşeyriyye fi İlmi't-Tasavvuf, Mısır, 1367/1957, s. 151-158

16) er-Rûm: 15

17) Sahîhu Müslim, Bağdad, 1375/1955, IV. c, s. 1767-1770

avâm için mekruhtur der. **İbn Ömer**'den semâın ibahasına dair rivayet vardır. Abdullah b. Ca'ferden ve başkalarından rivayet edilmiştir ki, Efendimizin huzurunda şiir okunduğu zaman, menetmediği görülmüştür.

Bir gün hâne-i saadete girdikleri zaman, **Hz. Aişe**'nin yanında iki câriyenin tegannî ettiklerini görmüşler ve menetmemişlerdir.

(Bir gün **Hz. Ebubekr, Hz. Aişe**'nin yanına gittiği zaman, iki kadının terennüm ettiklerini görmüş ve bunlar şeytan sazıdır deyince, Hz. Peygamber: «**Yâ Ebabekr**! onları bırak, zira herkesin bir bayramı vardır, bizim bayramımız da bugündür» buyurmuşlardır.)

Peygamber Efendimiz bir gün ashâbına şöyle buyurmuştur :

— Kur'ân-ı Kerîm'i güzel sesle okuyunuz. Zira güzel ses Kur'ân'ın halâvetini arttırır.» Yine bir gün huzûr-ı Rasulullahda inşâd edilen şiir üzerine, buyurmuşlardır ki :

«Güzel ses insanoğluna Allah'ın bir lûtfudur.» Cenâb-ı Hakk da Kur'ân-ı Kerîm'inde çirkin sesi zemmetmiş ve eşek sesinin en çirkin bir ses olduğunu beyan buyurmuştur[18].

(Kalblerin güzel sesle ne kadar mütelezziz olduğu ve tab'-ı beşerin güzel sese olan iştiyâkı, inkâr edilemeyecek hakikatlardandır.

Çocuklar ninni ile sükûn buldukları gibi, deve vesâir hayvanât da güzel sesle söylenen nâmelerle yol alırlar, yüklerinin ağırlığını bu suretle hafifletirler.) Biri der ki :

«Bir gün **İmam-ı Şâfii** ile yürüyorduk. Bir yerden geçerken ses işittik, dikkat et, dedi. Sonra da : «bu ses seni heyecanlandırmıyor mu?» dedi. Ben : «hayır», deyince, «sen hissiz misin?» diye mukabelede bulundu.»

---

18) Lokman sûresi: 19

Risâle-i Kuşeyrî bu babda meşâyih-i sôfiyyeden **Esedü'l-Muhasibî, Zünnûn Mısrî** ve **Cüneyd Bağdâdî**'nin mütâlaalarını da zikretmektedir.

Netice-i kelâm, semâda Hakk'ın kudret ve azameti düşünülür, lehv ve la'ba kaçılmaz, hevâ ve hevese meylin önüne geçilirse, halk için mübah, zikr-i Hak'da dâim olanlar içinde musâb olacağı anlaşılmaktadır.

Bu konuda ülemâ-yı mutasavvifeden Üsküdarda medfun **Aziz Mahmud Hüdâyî** (Rahimehullahu aleyh) in «Keşfü'l-Kınâ' an vechi's-Semâ» adlı eserinden meâlen ve Bursalı **İsmail Hakkı** merhumun (v. 1137 h.) teganni hakkındaki görüşünü sâdeleştirerek naklediyoruz.

«Semâ, Hakk'ın esrârından bir sırdır ki, sâdık âşıklarda zâhir olur. Tatmayan onu lâyıkıyla bilemez. Semâ ya taklidîdir veya tahkikîdir. Tahkikî semâ ise ya tabiîdir, ya rûhânî-i İlâhîdir. Tabiîsi tatlı sesler ve güzel nâmelerle hâsıl olur.

«Rûhânî semâa gelince, o, manâdan zuhûr eder ki, ekâbirin semâıdır. Muhakkikîn-i ricâl-i sôfiyye mutlak ehl-i semâdandır ve nâmelerle mukayyet değildir. Zira ekâbirin derecelerinin ve himmetlerinin yüksekliği dolayısıyla onlara tesir etmez. Tabii ve rûhânî semâlar arasındaki farka gelince; tabii semâ, elhân ve nâmelerin tesiri ile hasıl olur. Nâme sahibinin hareketi devrîdir; çünkü felek de istidâre hâlindedir. Hareket-i devriyye semâın tabii olduğunu gösterir. Çünkü onun menşei tabiatının tesiri altındaki rûh-i hayvânîdir.»

Rûh-i latîf-i insaniyyeye tesir eden semâ böyle değildir. Ekâbir ile esâgir arasındaki fark işte budur.

Hz. Cüneyd bir semâ meclisinde bulunuyordu. Orada **Şeyh Sevri** de vardı. Semâdan müteessir olanlar harekete başladılar. **Sevrî** ayağa kalktı ve **Cüneyd**'e dedi ki :

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ [19]

Cüneyd, şöyle mukabelede bulundu[20] :

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ
صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ

Halk tarafından vârid olan neşve, vesâid-i rûhaniyyeyi kaldırır ve insanın bütün vücuduna sirâyet eder. Her uzuv hatta ferdin her cüz'ü ondan hâz ve nasip alır. Latîf olsun, kesîf olsun, bu hali yanındaki fark etmez ve müteessir olmaz. Bulunduğu hal, yerken, içerken, konuşurken, herhangi bir şeyle meşgul olurken vuku' bulabilir. Çünkü bu hal umûmidir, yani bütün bedene sarîdir. Cenab-ı Hakk'ın buyurduğu gibi :

وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ [21]

Ebu Kâsım buyuruyor ki : «fukarâ-yı sôfiyyeden bir cemaat ile Tûr-i Sinâ'da bulunuyorduk. Bir su başına indik. Bu su başı bir kilisenin altında bulunuyordu. Cemaatimizin arasında bir muganni terennüme başladı. Arkadaşlar vecde geldiler ve kalkıp raksetmeğe başladılar. Kilisenin sahibi papaz, yukarıdan bizi seyrediyordu. Biraz sonra seslendi, fakat hiç birimiz ona iltifat etmedik. Vaktaki

19) el-En'âm sûresi: 36
20) en-Neml sûresi: 88
21) el-Hadîd sûresi: 4

hal sükût kesbetti ve oturdular. Papaz bize doğru geldi ve — sizin üstadınız kimdir? — diye sordu. Cemaat da beni işaret etti. — Yâ üstâd, dedi. Bu yaptığınız semâ, hareket ve raks, dininizde bir husus mudur? — Hayır dedim, bu züht ve takva ile meşrût bir husustur. Bunun üzerine kelime-i şahâdet getirdi ve — ben de bunu İncil'de böyle gördüm. Hz. Muhammed (S.A.V.) in havâss-ı ümmeti, semâ esnasında dünyadan züht şartıyla devr ve hareket ederler. Onların elbiseleri de «sof» tandır — diye ilâve etti. Bu zât ölünceye kadar müslüman olarak yaşadı.»

Semâ için üç şeye ihtiyaç vardır: zaman,mekân,ihvân.

Rivayet ederler ki, bazı fukahâ, Şeyh **Muhammed b. Ebibekr Yemânî**'yi inkâr ederlerdi. Aradan zaman geçtikten sonra bir gün, semâ esnasmda, birlikte semâ ettikleri bir fakîhe: «başını kaldır» dedi. Fakîh başını kaldırınca, meleklerin havada devr ettiğini gördü.

Bil ki semâ hakkında çok söz söylenmiştir. Bir kısmı bunu fıska nisbet etmişlerdir; bir kısmı ise onun hak olduğunu beyan ederler. Fakat sözün en güzeli, hadd-i itidâlde olanıdır. Şunu kabul etmek icabeder ki, ehlinden, erbâbından zuhûr edip, adâbına iktirân eden semâ, sahih ve makbuldur. Kışırda kalanlar, ehl-i zâhirdir, hakikatı anlayamazlar. Sakın olmaya ki ehl-i bid'atın semâı ve mülhidlerin evdâdı seni şaşırtmasın. Onlar bâtıla uyup emr-i dîni küçümsemişlerdir, hevâ ve heveslerine uyarak şeytanlara tâbi olmuşlardır. Onlar tarîk erbabma sülûk etmezler ve evlere kapılarından girmezler.»[22].

İşte **Aziz Mahmud Hüdayi** merhumun esmâ hakkındaki risalesinin özeti bundan ibarettir.

Bundan da yine şu netice çıkıyor ki, ricâl-i sôfiyye, Hakk'ı düşünmeye vesile olan semâı hoş görüyorlar.

---

22) Üsküdar Selim Ağa ktb. Aziz Mahmud Hüdayi hazretle-

Gazali (v. 505 h.) İmam Şâfiî'nin sazlı sözlü, bâtıla sevkedeceği mülâhazasıyla mekrûh addettiğini, âdet edinirse, süfehâdan sayılacağını ve şehâdetinin makbul olmadığını, **İmam Mâlik**, sazlı sözü nehyettiğini, **Ebu Hanife**'nin (80-150 h.) ise günah saydığını beyan etmektedir[23].

İşte, ricâl-i sôfiyye ile ulemâ arasındaki bu fark, telâkki ve mahiyet meselesi oluyor. Semâ bir adama Hakk'ı düşündürüyorsa hak, bâtıla sevkediyorsa mekruh ve menhi sayılıyor.

İsmail Hakkı Bursevî merhumun «*tegannî*» hakkındaki mütâlaasının özeti de şudur :

«...... Tegannî Peygamber Efendimizden sâdır olmamıştır, ama işittiği vâki'dir. Bu da izin verildiğine kâfi bir delildir.

Tegannîden murat, tesirdir, bu sebeble de sesin güzel olması şarttır. Güzel sesle kıraat kabule şâyândır. Bütün peygamberlerin isimleri, yüzleri ve sesleri güzeldi. Kur'an-ı Kerim'de çirkin ses, eşek sesine benzetilmiştir[24].

Güzel sesle teganni etmekten cehr lâzım gelir; zira cehr olmadıkça teganninin bir tesiri olmaz.

Peygamber Efendimiz, bir hadis-i şeriflerinde :

زَيِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ فَإِنَّ الصَّوْتَ الْحَسَنَ
يَزِيدُ الْقُرْآنَ حُسْنًا [25]

---

rine ait mecmua-yı resâilden ve hattât-ı şehir üstâd-ı muhterem Necmüddin Okyay'ın husûsi kütüphanesindeki yazmadan.

23) Risale-i Kuşeyrî

24) Lokman sûresi: 19

25) Taberanî, İbn. Mes'ud'dan.

buyurmuşlardır ki, «bihüsni asvâtikum» takdirindedir. Diğer bir hadis-i şeriflerinde :

[26] حَسِّنُوا الصَّوْتَ زِينَةَ الْقُرْآنِ

buyurmuşlardır. Nitekim **Ebu Musa el-Eş'ari**'nin Kur'ânla tegannisi hakkındaki sözü :

اُوتِيَ هٰذَا مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ

meşhurdur. Yine bu hususta **Ebu Musa** buyurmuştur ki : «eğer ben Peygamber (S.A.V.) in tilâvetimi işiteceğini bilseydim, Kur'ân-ı sesimle daha ziyade süslerdim.»

Gerçi Kur'ân-ı Kerîm'in nazmen ve mânen zîneti yerindedir, fakat güzel ses elbisesiyle daha fazla renk ve kıymet bulur.

Kâinat yaratılalıdan beri bu âlem devir, semâ, hareket ve cehir üzerindedir.»

İsmail Hakkı tegannînin câiz olmadığını iddia eden kimselere itiraz ettikten sonra, sözünü şu şekilde bitiriyor:

«......Kur'ân'la teganni etmek caiz olduğu halde, sâir ezkâr ile tegannî eylemek niçin câiz olmasın? Ehl-i teganni meclisine varmak niçin inkâr edilsin? İnkâr senin sıfatındır ki, bu sebeble ma'rûf olan sana münker ve müstahsen olan da müstakbeh gelir.»[27]

---

26) Hakim-El Müstedrek, Hz. Bera (R.A.) dan.

27) M. Ali Ayni, Türk Azizleri, İsmail Hakkı, İstanbul, 1944, s. 212-215.

TARİKATLAR VE KURUCULARI

Yukarıda da bir nebze belirtildiği vechile büyük tarikatların ve vaktiyle Türkler arasında yaygın olanların pîranının terceme-i hallerini, varsa eserlerini ve bizler için faydalı olan sözlerini de zikrederek bu hususta muhtasar bir malumât verilecektir.

Tarikat şeyhleri hakkında müridleri tarafından pek çok menkıbevî eserler yazılmış ve neşredilmiştir. Fazla bilgi edinmek isteyenler bu gibi kitaplara müracaat edebilirler.

I

KADİRİYYE TARİKATI

1. **Cüneyd Bağdadi,**
2. **Ebu Bekr eş-Şıblî,**
3. **Abdurrahman et-Temîmî,**
4. **Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kureyşî el-Hünkârî,**
5. **Ebu Sâid el-Mahzûmi,**
6. **Abdü'l-Kâdir Gîlânî.**

ABDÜ'L- KÂDİR GÎLÂNÎ (470/1077-78-561/1166)

Künyesi **Muhyiddin Ebu Muhammed b. Ebi Sâlih'dir.** Gavs-ı A'zam diye şöhret bulmuştur.

Evliyaullahın büyüklerinden ve Kâdirîyye tarikatının pîridir. Nesebi **İmam Hüseyin b. Ali b. Ebibekr** hazretlerine vâsıl olur.

470/1077-78 tarihlerinde İran'ın Gîlan kasabasında dünyaya gelmiştir. Genç yaşında tahsil için Bağdad'a gitmiştir[28].

Kadı Ebu Sâid Mahremi'den fıkıh, **Ebu Bekr b. el-Muzaffer** ile diğer meşhur muhaddislerden hadis dinlemiş, bilâhare vâz ve tedrise başlamıştır. Hanbeli mezhebine mensuptur.

Sonraları **Ebu Zekeriyye et-Tebrizî**'den edebiyat okumuştur. Tahsilini tamamlayıp, bir müddet daha Bağdad'da va'z-u nasihatta bulunduktan sonra, halvete çekilip, riyazatle yaşamaya başlamıştır. Bundan sonra seyahata çıkıp, mücâhede-i nefse ve sahralarda ikametle zühd ve ibadete koyulmuş, o sıralarda **Şeyh Ahmet Debbas**'la sohbet edip, kendisinden ahz-ı tarikat etmiştir.

528/1134 tarihlerinde Ebu Sa'd Medresesinde ders verirken, aynı zamanda usûl-i fıkıh ve tasavvufa ait bazı kitaplar yazmıştır.

561/1166 tarihinde Bağdad'da vefat etmiştir.

---

28) Nefehatın beyanına göre, Abdü'l-Kâdir Gilânî, ilim tahsil etmek için Bağdad'a gitmek istediğini annesine söylemiş, kadın oğlunun bu teşebbüsüne memnuniyetle rıza gösterdiği gibi, kocasından kalan seksen dînarın kırkını, oğlunun hırkasını koltuğunun altına dikerek Bağdad'a uğurlamıştır. Abdü'l-Kâdir'e annesinin tek nasihatı: «asla yalan söyleme» olmuştur.

Kafile Bağdad'a doğru giderken, eşkiyânın hücumuna mâruz kalmıştır. Şakilerden biri Abdbü'l-Kâdir'e, yanında birşeyler olup olmadığını sorunca, o da koltuğunun altında kırk dînar dikili olduğunu söylemiştir. Şaki, çocuğun bu sözüne ehemmiyet vermemiştir. İkinci bir şakinin sorusuna da aynı cevabı veren Abdü'l-Kâdir'i reislerinin huzuruna götürmüşler ve orada, hırkasının koltuğundaki kırk dînarı çıkarmışlardır.

Abdü'l-Kâdir'in telifatı umûmi olarak dinî mevzulara aittir ve ekserisi va'z ve hutbelerden ibarettir.

1 — El-Gunye li Tâlibi Tarîk'ıl-Hakk. (Sülûk ve ahlâka ait bir risaledir. Kahire'de 1288/1871 tarihinde tab' edilmiştir.)

2 — El-Fıkhu'r-Rabbâni. (545-546/1150-1151 yılları arasında verdiği 62 va'zdan ve bir zeyilden ibarettir. Bu kitap da 1302/1885 tarihinde Kahire'de basılmıştır.)

3 — Fütûhu'l-Gayb. (Oğlu Abdürrazzak'ın topladığı çeşitli mevzular hakkında babası tarafından verilmiş 78 va'zı hâvidir. 1304/1886 tarihinde basılan Behcetü'l-Esrâr'ın kenarındadır.)

4 — Hizbü Beşâiri'l-Hayat. (Tasavvufi evraddan ibarettir. İskenderiye'de 1304/1886 da basılmıştır.)

5 — Ci'âu'l-Hâtır min Kelâmi'ş - Şeyh Abdi'l - Kâdir (Keşfü'z-Zünûn, I. s, s. 592 de zikredilmiştir.)

6 — El-Mevâhibu'r-Rabbâniyye ve'l-Fütûhu'r-Rabbâniyye fi Merâtibi'l-Ahlâkı's-Seniyye ve'l-Makâmâti'l-İrfaniyye. (Ravzatü'l-Cennât, s. 441 de zikredilmiştir.)

7 — Yevakîtü'l-Hikem. (Keşfü'z-Zünûn, II. c., s. 2053 de zikredilmiştir.)

8 — El-Füyûzatü'r-Rabbaniyye fi'l-Evrâdi'l-Kâdiriyye. (Bu eser de 1303/1886 tarihinde Kahire'de basılmıştır.)

Eşkiyâ reisi: «paranın yerini niçin söyledin?» deyince, Abdü'l-Kâdir: «anneme asla yalan söylemiyeceğim hususunda söz vermiştim» cevabında bulunmuş.

O zaman reis, bu küçük çocuğun ahde sadakatı karşısında hayretler içersinde kalarak bu kötü huyundan vazgeçmiş, efradıyla birlikte, bundan sonra bu gibi hareketlere tevessül etmiyeceklerine yemin etmişler ve aldıkları eşyayı sahiplerine teslim ederek ayrılmışlardır. (Lâmiî, Nefâhat ter. s. 586)

9 — Behcetü'l-Esrâr ve diğer terceme-i hal eserlerinde mevcut olan mevizalarından ibarettir.

Eserlerindeki mevizaların umûmi mevzuları şudur :

Müridin bir müddet çile devresini geçirerek, dünyadan tamamiyle el çekmesi ve bundan sonra tekrar dünyaya dönüp, ondan haz ve nasibi alarak, başkalarını irşâd etmesi[29].

Kadiriyye tarikatının şubeleri: Esediyye, Ekberiyye, Mukaddesiyye, Garibiyye, Eşrefiyye, Rûmiyye, Yâfiiyye, Hamadiyye, Hilâliyye, Hindiyye'dir[30].

2

YESEVİYYE TARİKATI

1. **Cüneyd Bağdadi,**
2. **Ebu Ali Rudbâri,**
3. **Ebu Ali Kâtip,**
4. **Ebu Osman Mağribi,**
5. **Şeyh Ebu Kâsım Kürkâni,**
6. **Ebu Ali Faremedi,**
7. **Hoca Yusuf Hemedâni,**
8. **Ahmet Yesevi.**

HOCA AHMET YESEVİ (562/1166)

Ahmet Yesevi, ilk tahsil yıllarını Yesi'de geçirdikten sonra Maveraunnehr'in büyük islâm merkezi olan Buha-

---

29) Abdü'l-Kâdir'in hayatı için bk. İslâm Ansiklopedisi, I. c., s. 80-82, Nefehat ter. s. 585-586, Kâmusu'l-A'lâm, IV. c., s. 3087 -3088.

30) Bandırmalızade Ahmed Münib, Mir'atü'l-Turuk, İst. 1306 /1888, s. 6

ra'ya geldi. Buhara o sırada islâm kültürünün çok mühim bir merkezi bulunuyordu.

Ahmet Yesevi, Buhara'da devrin en ileri gelen âlim ve mutasavvıflarından **Şeyh Yusuf Hemedani**'ye (440/1048-535/1140) intisab ederek, O'nun nüfuzu altında kaldı ve O'nunla beraber birçok yerler gezdi. Şeyhinin büyük teveccühünü kazanarak O'nun üçüncü halifesi oldu. **Ahmet Yesevi** ilk iki halifeden sonra (555/1160) da Buhara'da şeyhin postuna geçti; bilâhare Yesi'ye döndü. (562/1166) da, ölümüne kadar bu şekilde kuvvetli bir tasavvuf propağandası yaptı.

Ahmet Yesevi Sir-Derya havalisinde, Taşkent ve mülhakâtında, Seyhun ötesindeki bozkırlarda büyük bir nüfuz kazandı.

Bu arada halkın kolayca anlıyabileceği tarzda, sûfiyâne manzumeler yazdı. Bu manzumeleri, bir araya getirilip «Dıvân-ı Hikmet» ismi verilen bir kitapta toplanmıştır.

Bugün elimizde **Ahmet Yesevi** tarafından yazıldığı tesbit edilmiş bir eser mevcut değildir. Ölümünden asırlarca sonra yazılmış muhtelif tasavvuf kitaplarında, yahut menâkıp mecmualarında O'na isnad edilen bazı sözler, bazı hareketler, birtakım menkîbeler mevcuttur.

Bütün islâm tarikatlarında mevcut olan bir usul gereğince **Ahmet Yesevi** de henüz hayatta iken bazı halifelerini çeşitli memleketlere göndermiştir. Bugün bu halifelerinden çoğu o memleketlerde yadedilmektedir.

Ahmet Yesevi Türkler arasında tasavvuf esaslarını yaymak için, hece vezni ile Türkçe ve halk edebiyatı şekillerine uygun manzumeler yazdığı malûmdur.

Divân-ı Hikmet adı altında toplanan bu manzûmelerin muhtelif Yesevi dervişlerine ait olduğu üzerinde durulmaktadır. Zira bugün kütüphânelerde mevcut olan bu kitabın, eski bir nüshasını bulmak şimdiye kadar mümkün olmamıştır.

Manzûmeleri bilhassa 4 — 4 = 7 ve 4 — 4 — 4 = 12 heceliler ile, dörtlükler şeklinde yazılmış, yarım kâfiye ve redif kullanılmıştır. Dörtlüklerden mürekkep bazı uzun manzûmelerde her dörtlüğün sonundaki mısraların kâfiyeli olması, bunların umûmi toplantılarda muayyen bir beste ile okunduğunu göstermektedir[31].

3

RIFAİYYE TARİKATI

1. Cüneyd Bağdadi,
2. Ebu Muhammed Rüveym Bağdadi,
5. Ebu Saîd Yahya en-Neccari el-Vâsıti,
6. Ebu Mansur et-Tayyib,
7. Şeyh Mansur el-Betayihi er-Rabbani,
8. Ahmet Rıfâî.

AHMET RIFÂÎ (512/1118 - 578/1183)

Bazı müelliflere göre muharremin 500 ünde (eylül 1106), diğerlerine göre 512/1118 de Basra bölgesinde Karyat Hasan köyünde doğmuştur. Babasını yedi yaşında iken kaybetmiştir. **Seyyit Ahmet'i** dayısı **Mansur** büyütmüştür. **Mansur** yeğenini Basra'ya göndererek Şâfii âlimlerin-

---

31) Ahmet Yesevi hakkında fazla bilgi için bk. Ord. Prof. Köprülü Zâde M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, İstanbul, 1918, s. 13-201.

İslâm Ansiklopedisi, I. c., s. 210, 215, Reşehat Ter. İst. 1279, s. 14

Nefehat ter.

den olan **Ebu'l-Fadl Ali el-Vâsıti** ile dayısı **Ebubekr el-Vâsıti**'den ders okutmuştur. Yirmi yedi yaşında tahsilini bitirip **Ebu'l-Fadl**'dan icazet aldığı vakit **Ümmü Abide**'ye yerleşmiş, dayısının ölümünden sonra da tarikat şeyhi olmuştur. 540/1145.

Ebu'l-Hüdâ'ya göre **Ahmet Rıfâî** hazretlerinin şu eserleri mevcuttu :

1 — 577 ve 578/1181 ve 1182-83 de irad etmiş olduğu iki hitabe,

2 — Kasidelerinden teşekkül eden bir divan,

3 — Dua, vird ve hizibleri ihtiva eden bir mecmua,

4 — Bazı vesileler ile söylemiş olduğu birçok sözler ki, bunlardan bazıları meviza denilecek kadar uzundur.

Ahmet Rıfâî, önce **Mansur**'un yeğeni **Hatice** ile evlenmiş, onun vefatından sonra **Muhammed b. el-Kâsımiyye**'nin kızı **Nafisa**'yı nikâhlamıştır. Bu hanımından birçok kızı ve oğlu olmuştur. Oğullarından hepsi kendisinden evvel vefat etmişlerdir.

İbn Celâl, «Cilâu's-Sada» isimli kitabında **Ahmet Rıfâî**'yi

«Muaşereti güzel, maişeti kolay ve sade, nefsi gani, ilmi çok, ketûm, sözünde duran, kusurları örten, fukara ile düşüp kalkan, ezaya sabır gösteren, düşmana bile nasihat eden, insanların sevinç ve üzüntülerine iştirak eden» bir zat olarak tavsif ediyor.

«Sâhibu'l-Berâhin» isimli kitapta ise **Ahmet Rıfâî**'den bahsederken :

Sözünde duran, şehvete düşkün olmayan, kanaatkâr, eline geçeni bezleden, kötü söz asla söylemeyen, az yiyip içen, insanların her işlerine koşan, onlara faydalı olmaya

çalışan» kimse olduğundan bahsetmiştir[32].

Rıfâiyye tarikatının şubeleri :

Haririyye, Keyaliyye, Sayyadiyye, Aziziyye, Cendeliyye, Aclâniyye, Katnâniyye, Fazliyye, Vâsıtiyye, Cebertiyye, Zeyniyye, Nûriyye, Mağrûfiyye'dir[33].

4

MEDYENİYYE TARİKATI

1. **Cüneyd Bağdadi,**
2. **Ebu Ali Rudbari,**
3. **Ebu Ali Hüseyin b. Ahmet el-Kâtib,**
4. **Ebu Osman el-Mağribi,**
5. **Ebu Kâsım Ali b. Abdi'l-Vâhid el-Kürkâni,**
6. **Ebubekr b. Abdillah et-Tûsi,**
7. **Ebu'l Fütûh Necmüddîn Ahmet Gazzâli,**
8. **Ebu'l-Fadl Muhammed Bağdadi,**
9. **Ebu'l-Berekât Ali Bağdadi,**
10. **Ebu Ya'za el-Mağribi,**
11. **Ebu Saîd Mağribi,**
12. **Ebu Medyen Şuayb b. el-Mağribi.**

EBU MEDYEN ŞUAYB B. EL-HÜSEYN (594/1197-1198)

Meşhur Endülüs mutasavvıfı, İşbiliyye civarındaki Cantillana kasabasında doğmuş 594/1197-1198 tarihinde vefat etmiş ve Tlemsen yakınında el-Ubbâda defnedilmiştir.

---

32) Ahmet Rıfâî hakkında daha fazla bilgi almak için bk.
Nefehat ter. s. 610-612, Kâmusu'l-A'lâm, III. c., s. 2290, İslâm Ansiklopedisi, I. c., s. 202.
Ken'an Rıfâî, adlı eser.

33) Mir'atü't-Turuk, s. 8

Fakir bir aileye mensuptu. Henüz küçük yaşlarında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve yine o sıralarda dokumacılık san'atını da öğrenmiştir.

Daha sonra tahsil için Fasa gitmiş, orada tasavvufa meyletmiş ve Şeyh Ebu Ya'zan'dan faydalanmıştır. Dünyayı ve ona karşı olan muhabbeti terkederek, tasavvufî mertebeleri aşmış ve kutupluk makâmına yükselmiştir.

Fas'ta birkaç senelik ikametten sonra Mekke'ye gitmiş ve rivayete göre orada meşhur **Abdü'l-Kâdir Gîlanî** ile buluşmuştur. Mekke'den ayrılıp Becaye şehrine yerleşmiş, orada büyük şöhret kazanmıştır.

Neşrettiği akideler Sultan **Ebu Yusuf Ya'kub'u** kuşkulandırmış ve Merrâkeş'e celbedilmiştir. Ancak bu seyahat sırasında yolda vefat etmiş ve Rabiatü'l-Ubbâd'a defnedilmiştir. Ubbâd köyündeki mezarı halen ziyaretgâhdır.

İbnü'l-Arabi Fütûhatı Mekkiyye'sinde ondan pekçok bahsetmiş ve birçok hikâyeler nakletmiştir. Fakat bununla beraber onu hiç görememiştir[34].

Ebu Medyen tarafından talim edilen akide **Yahya b. Haldun'a** göre Onun ekseriya tekrar ettiği şu beyitte hülâsa edilmiştir:

«Eğer hakiki hedefe ulaşmak istiyorsan, Allah'tan başka maddi ve maddeye bağlı bulunan herşeyi terket.»

Ebu Medyen'in eserleri bazı tasavvufî dinî şiirler ile, bir vasiyye ve bir akideden ibarettir. Bu yazmalar Paris ve Cezayir milli kütüphânelerinde, arapça yazmalar kısmında mevcuttur[35].

---

34) İbnü'l-Arabi'nin Fütuhât-ı Mekkiyye'sinde Ebu'l-Medyen hakkında naklettiği hikâyâeler için bk. Fütuhât, IV. c., s. 551, I. c., s. 205, 247.

Medyeniyye tarikatının şubeleri :

Cebertiye, Meymûniyye, Deccâniyye, Ulvâniyye-i Hameviyye'dir[36].

5

KÜBREVİYYE TARİKATI

1. **Ebu Necib Abdü'l-Kâhir Zıyâüddin Sühreverdi,**
2. **Ruzbahan Baklî**
3. **İsmaîl Kasrî,**
4. **Ammar Yasir,**
5. **Necmüddin Kübra.**

ŞEYH NECMÜDDİN KÜBRA (540/1145-618/1226)

Kübreviyye veya Zehebiyye tarikatının kurucusu olup, XII, XIII. asır İran sûfilerinin en mühim şahsiyetlerinden biridir. İsminin tamamı **Ahmet b. Ömer Ebu'l-Cennâb Necmüddin Kübra el-Hivakî el-Harezmi**'dir.

Sôfiliğin gelişmesinde rolü pek büyük olmuştur. Onun birçok talebeleri arasında tasavvufî akidenin büyük mümessillerini bulmaktayız.

Münazara ve mübaheseyi çok sevdiğinden ve her münazarada hasımlarını yendiğinden kendisine, «et-Tammetü'l-Kübra» ismi verilmiştir. Bu isim sonraları çok meşhur olmuş, zamanla baştaki kelime de unutularak sadece Kübrâ denmiştir.

---

35) Daha fazla bilgi edinmek için bk. Nefehat ter. s. 605, Kâmusu'l-A'lâm, I. c., s. 759, İslâm Ansiklopedisi, IV. c., s. 36-37, Doç. Dr. Nihad Keklik, İbnü'l-Arabi Hayatı ve Çevresi, İstanbul, 1966, s. 91, 92, 93.

36) Mir'atu't-Turûk, s. 10

Necmüddin Kübra 540/1145 senesinde dünyaya gelmiş, genç yaşta seyahatlere çıkmış ve Mısır'da meşhur şeyh **Ruzbihan el-Vezzâh el-Mısrî** ile tanışmış, O'nun müridi olmuş ve şeyhinin nezareti altında son derece sıkı riyazet geçirmiştir. Bu sırada şeyhin teveccühünü kazanmış ve kızı ile evlenmiştir. **Necmüddin** birkaç sene Mısır'da kalmış, bu zaman zarfında iki oğlu dünyaya gelmiştir.

Bir gün **İmam Ebu Nasr Hafza'nın**, Tebriz'de «sünne» hakkında güzel dersler verdiğini duymuş, bunun üzerine hemen oraya hareket ederek Sermeydan mahallesinde Zâhide hankâhında oturan mezkûr kelâm âliminin derslerine devam etmiştir.

Necmüddin, «Şerhu's-Sünne ve'l-Mesâlih» adında mukaddime mahiyyetindeki kelâma dair eserini burada yazmıştır.

Bundan sonra Şeyh **Necmüddin Ammâr-ı Yâsire** intisap etmiş, O'nun tavsiyesi üzerine tam bir sôfi olabilmek için **İsmail Kasrî**'nin mektebine girmiştir. Buradan ikinci hırkayı (hırka-yı teberrük) almış ve şeyhinin yanına dönmüştür.

Şeyh Ruzbihan, Necmüddin'e, anayurdu olan Harezm'e gidip, oradaki insanları irşad etmesi için tavsiyede bulundu. Bu tavsiyeye uyan **Necmüddin** ailesi ile birlikte Harezme gidip yerleşti. Orada bir hankâh tesis edip, **Kübreviyye** (Zehebiyye) tarikatını kurmuştur. Kısa bir zamanda tedris ve irşad halkası genişlemiştir. Talebeleri arasında **Attar'ın** şeyhi **Mecdüddin el-Bağdadi** de bulunuyordu.

Necmüddin çok verimli bir müellif idi. Sôfiliği ilgilendiren çeşitli meseleler hakkında birçok risaleler yazmıştır. Eserlerinin ekserisini arapça olarak telif etmiştir. Keşfü'z Zünun'da O'na ait eserler şunlardır :

1. Usûlü'l-Aşere. (Keşfü'z-Zünun, I. c., s. 114. Bu ri-

sale İsmail Hakkı Bursevi tarafından türkçe olarak şerh edilmiş ve 1256/1840 yılında İstanbul'da basılmıştır.)

2. Risaletün fi's-Sülûk. (632/1234-35 senesinde yazılmıştır. Keşfü'z-Zünun, I. c., s. 872)

3. Risaletü't-Turuk. (Keşfü'z-Zünun, I. c., s. 876).

4. Tevâli't-Te'nis Bimeâli ibni İdris. (Keşfü'z-Zünun, I. c., s. 503).

5. Fevâtihu'l-Cemal. (Farsçadır, Keşfü'z-Zünun, II. c., s. 1292).

6. Hidayetü't-Tâlibîn. (Keşfü'z-Zünun, II. c., s. 2031).

7. Aynü'l-Hayât. (Eserin birinci cildi Leningrad kütüphanesinde bulunmaktadır).[37]

Kübreviyye tarikatının şu'beleri: Bahâiyye, Halvetiyye, Firdevsiyye, Nûriyye, Rükniyye, Hemedâniyye, Nûrbahşiyye, Berzenciyye'dir[38].

6

SÜHREVERDİYYE TARİKATI

1. **Cüneyd Bağdadi,**
2. **Ebu Ali Rudbari,**
3. **Ebu Ali Kâtib,**
4. **Ebu Osman Mağribi,**
5. **Ebu Ali Kürkâni,**
6. **Ebu Ali Nessâc,**
7. **Ahmet Gazzali,**
8. **Necib es-Sühreverdi,**
9. **Ömer es-Sühreverdî.**

---

37) Bu hususta fazla bilgi için bk. Nefehat ter. s. 475-480, Kâmusu'l-A'lâm, VI. c., s. 4568, İslâm Ansiklopedisi, IX. c, s. 163 -164.

38) Mir'atût-Turûk, s. 12

ŞEYH ŞIHABÜDDİN SÜHREVERDİ

(539/1144-632/1234, 1235)

Hz. Ebubekr evlâdındandır. Tasavvufta intisabı amcası **Ebu'n-Necib Sühreverdi**'yedir.

Fıkıh, hadis, tasavvuf ve diğer ilimlerde zamanının en önemlileri arasında bulunuyordu.

Pek çok eserler telif etmiştir. Bu eserlerinin arasında en meşhuru «Avârifu'l-Meârif» dir.

Asıl adı **Ömer b. Muhammed** olan **Sühreverdi,** bir rivayete göre 623/1226, diğer bir rivayete göre de 632/1234, 1235 tarihinde vefat etmiştir.

Abdü'l-Kâdir Gîlânî ile görüştüğü, **Abdü'l-Kâdir**'in O'na :

«Sen Irak'ta meşhur olanların sonuncususun» dediği rivayet olunur.

Şıhabüddin, zamanında Bağdad şeyhlerinin şeyhi olup, ekseri vakitlerini halkın müşkillerini halletmeğe vakfederdi. Bir gün birtakım kimseler **Sühreverdi**'ye gelerek :

— Ey bizim efendimiz! ameli terkederek tembel ve avâre oluruz, eğer amel edersek, gönlümüze gurur gelir, bu hususta ne buyurursunuz?» diye sordukları zaman, cevaben O;

— Amele devam ediniz, gurûrun gelmemesi için de Allah'a dua ve istiğfarda bulununuz» buyurmuştur[39]. Sühreverdi'nin eserleri :

1 — Cezbü'l-Kulûb ilâ muvasalati'l-Mahbûb. (Halep' de 1328/1910 yılında basılmıştır. 31 sayfadır.)[40]

---

39) Daha fazla bilgi için bk. Nefehat ter. 527-528, Kâmusu'l-A'lâm, IV. c., s. 2703, Lügat-ı Tarihiyye, IV. c., s. 156-157, Mu'cem, VI. c., s. 1060-1061.

40) Mu'cem, Mısır, 1347/1928, IV. c., s. 1060.

2 — Avârifü'l-Meârif. (63 babdır, 1294/1877 de Mısır'da İhyâu'l-Ulûm kenarında olarak basılmıştır.)[41]

Sühreverdiyye Tarikatının şubeleri : Bedriyye, Zeyniyye, Bahâiyye, Kemâliyye, Ahmediyye, Necibiyye'dir[42].

7

EKBERİYYE TARİKATI

1. **Cüneyd Bağdadi,**
2. **Ebu Ali Rudbâri,**
3. **Ebu Ali Hüseyn b. Ahmet el-Kâtib,**
4. **Ebu Osman el-Mağribi,**
5. **Ebu Kâsım Ali b. Abdi'l-Vâhid el-Kürkâni,**
6. **Ebubekr b. Abdillah et-Tûsi,**
7. **Ebu'l-Fütûh Mecdüddin Ahmet Gazzali,**
8. **Ebu'l-Fadl Muhammed Bağdadi,**
9. **Ebu'l-Berekât Ali Bağdadi,**
10. **Ebu Ya'zi el-Mağribi,**
11. **Ebu Saîd Mağribi,**
12. **Ebu Medyen Şuayb b. el-Mağribi,**
13. **Muhyiddin İbnü'l-Arabi.**

MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABİ (560/1165-637/1239-1240)

İbnü'l-Arabi, Muvahhitler sultanı **Ebu Yusuf Ya'kub** devrinde 560/1165 senesinde İspanya'daki Mürsiye'de dünyaya gelmiştir. Daha küçük yaşlarında ailesiyle birlikte İşbiliyye şehrine gitmiş, ilk tahsilini burada tamamlamıştır. O günün öğretim sistemine göre, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş, tefsir, hadis ve fıkıh okumuştur.

---

41) Mu'cem, IV. c., s. 1061.
42) Mir'âtü't-Turuk, s. 13.

İbnü'l-Arabi, meşhur Arap **Tayyi** kabilesine mensuptu. Yakın cedleri hakkında fazla bir şey bilinmiyorsa da, anne ve baba tarafından nüfuz ve itibar sahibi kimseler olduğu anlaşılmaktadır.

Akrabaları arasında tasavvufî bilgilere sahip kimseler mevcuttu. Kendisi de, ifadesine göre, tasavvufta, kutupluk mertebelerine varmış bir zat idi.

Dayısı **Ebu Müslim el-Havlâni** de, kutupların büyüklerindendi[43].

Diğer dayısı **Yahya b. Ya'an**, Tilemsen şehrinin meliki bulunuyordu. **İbnü'l-Arabi**'nin rivayetine göre **Ebu Abdullah et-Tûsi** adlı bir şeyhin tesiri ile, hükümdarlığı bırakıp, tasavvuf yoluna girmiştir[44].

Yine kendi ifadesine göre, babası **Ali b. Muhammed** de, devletin ileri gelenleriyle, bilhassa filozof **ibn Rüşt** 595/1198) ile dostluğu vardı.

İbnü'l-Arabi, bu tahsil sırasında bir aralık halvete çekilmiş, her sahada ve bilhassa tasavvufî marifetler sahasında hiçbir şey bilmezken, ve bu hususta hiçbir kitap da okumadan, mükâşefe tarîkıyla birçok şeylere muttali olarak halvetten çıkmıştır.

---

43) Fütuhât-ı Mekkiyye, II. c., s. 20

44) İbnü'l-Arabi'nin dayılarından birisi Tilemsen padişahı idi. Adı Yahya b. Ya'an'dır. Onun zamanında Ebu Abdillah et-Tusi isminde bir şeyh yaşıyordu. Bu zat Tilemsen şehrinin kıyısında ikamet ederdi. Bir gün şeyh Tilemsen şehrinde bulunduğu sıralarda Yahya b. Ya'an oradan geçiyordu. Kendisine, yanından geçtiği şeyhin Ebu Abdillah olduğunu söylediler. O da atının başını çekerek O'na selâm verdi. Bu sırada da şeyhe, üzerindeki ipekli elbiseleri göstererek, bunlarla namaz kılmanın câiz olup olmadığını sordu. O zaman şeyh, «senin halin pisliğe düşmüş, doyuncaya kadar o pislikten yiyen, her tarafı necasete bulanan, fakat bevlederken sidik bulaşmasın diye ayağını kaldıran köpeğe benzer. Senin dahi karnın

İbnü'l-Arabi, Endülüs'de bir müddet daha kaldıktan sonra, seyahate çıkmış, Şam, Bağdad ve Mekke'ye giderek orada bulunan tanınmış âlim ve şeyhlerle görüşmüş, onlardan pek çok istifade ve istifaze etmiştir.

Bir aralık Konya'ya gelip Selçuk meliki tarafından hürmet ve ikram görmüş, burada iken **Sadrüddin Konevi'** nin (671/1272) dul bulunan annesini de kendisini nikâhlamıştır.

Bundan sonra tekrar Şam'a dönmüş ve 637/1239 tarihinde orada vefat etmiştir.

‹Nefahat'ın beyanına göre, Bağdad ülemasından biri **Muhyiddin** hakkında bir kitap telif etmiş ve bu kitapta musannefatının beş yüzden fazla olduğunu beyan etmiştir[45].›

Şeyh **Şıhabüddin Sühreverdi'ye Muhyiddin İbnü'l-Arabi** hakkında sual sordukları vakit, «O, hakikatler denizidir» diye cevap vermiştir[46].

Molla Câmi (818-898/1415-1493) **Hoca Muhammed Parsa**'nın Fusus için «can», Fütuhat için «gönül» dediğini rivayet eder[47].

İbnü'l-Arabi'nin eserlerinin sayısı kendine de malûm değildi. Hayatında dostlarının istediği üzerine birkaç defa bunların fihristini yapmak istemiştir. Bu fihristler bir-

---

haramla dolmuştur. O durumda iken bu elbiselerle namazın caiz olup olmadığını ne diye soruyorsun?» diye mukabelede bulunmuştur.›

Bunun üzerine Yahya b. Ya'an saltanatı terkedip şeyhe intisab etmiş ve ölünceye kadar odun satarak maişetini temin edip, geriye kalanını da tasadduk etmiştir...» (Fütuhatta zikredilen bu olay, Nefehat ter. s. 627 den alınmıştır.)

45) Nefehat ter. s. 622.

46) Nefehat ter. s. 622.

47) Nefehat ter. s. 623.

birinden ayrı üç yazma halinde bu güne kadar gelmiştir[48].

Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin eserlerinden bugün elde mevcut olanlarının bir kısmı şunlardır :

1. Fütühât-ı Mekkiyye fi Esrâri'l-Malikiyye ve'l-Mülkiyye. (Kendi el yazısı ile nüsha, Türk-İslâm Eserleri Müzesi nr. 1845-1881 dedir. (Bu nüsha 31 cild halinde tertip edilmiştir.))

2. Füsûsu'l-Hikem. (Türkçeye terceme edilmiştir.)

3. Kitabu'l-İsra ilâ Makâmi'l-Esrâ.

4. Muhadaratü'l-Ebrâr ve Müsameretü'l-Ahyâr.

5. Kelâmü'l-Abadile.

6. Tâcü'r-Resâil ve Minhâcü'l-Vesâil.

7. Mevâkiu'n-Nücûm ve Metali' Ehilletü'l-Esrâr ve'l-Ulûm.

8. Rûhu'l-Kuds fi Münasahâti'n-Nefs.

9. Et-Tenezzülâtü'l - Mevsiliyye fi Esrâri't - Taharât ve's-Salavât.

10. Kitâbü'l-Esfâr.

11. El-İsfâr an Netâici'l-Esfâr.

12. Divan.

13. Tercemânü'l-Eşvak.

14. Kitâbu Hidâyeti'l-Abdâl.

15. Kitabu Tâci'l-Terâcim fi İşarâti'l-İlm ve Latâifi'l-Fehm.

16. Kitabü'ş-Şevâhid.

17. Kitabu İşarâti'l-Kur'an fi Âlâmi'l-İnsan.

18. Kitabü'l-Bâ'

19. Nisâbü'l-Hirak.

20. Fazlu Şehadeti't-Tevhid ve Vasfu Tevhidi'l-Mûkinîn.

---

48) İslâm Ansk. VIII. c., s. 533-555

21. Cevâbü's-Suâl.
22. Kitâbü'l-Celâli vehüve Kitâbu'l-Ezel[49].

8

ŞAZELİYYE TARİKATI

1. **Cüneyd Bağdadi,**
2. **Ebubekr Câfer b. Yûnus Şeyh Şıblî Bağdadi,**
3. **Abdurrahman Medeni,**
4. **Abdüsselâm İbn. Meşiş Mağrîbi,**
5. **Ebu Hasan Ali eş-Şâzeli el- Mağribi ibn Abdillah ibn. Abdi'c-Cebbâr.**

ŞEYH EB'UL-HASAN EL-MAĞRİBİ EŞ-ŞAZELİ

(553/1158-654/1256)

İsmi, **Ali b. Abdillah,** künyesi **Ebu'l-Hasan'**dır. 553/1158 tarihinde Afrika'da Sevbte civarında Kâin Gammâre bölgesi köylerinden birinde doğmuştur. Çocukluğu ve gençliği orada geçmiş, tahsilini de o bölgede tamamlamıştır.

Şâzeliye köyüne nisbetle meşhur olan **Eb'ul-Hasan,** tahsilini ikmal ettikten sonra va'z-u nasihat ve ders okutarak herkesin teveccühünü ve takdirini kazanmıştır.

Sonraları seyahata çıkıp pekçok memleketler dolaşıp, zamanının ülemâ ve meşâyihi ile görüşmüştür. Nihayet İskenderiye'ye gelerek orada yerleşmiştir.

Bir müddet İskenderiye'de kaldıktan sonra, Mısır'a

---

49 Daha fazla bilgi için bak: Mehmet Ali Aynî, Şeyhi Ekber'i Niçin Severim, İst. 1341, Doç. Dr. Nihad Keklik, Muhyiddin İbnü'l-Arabi ve Çevresi, İst. 1966.

gidip orada «İbn Atiyye ve Şifa» okutmuştur. Bu derse, o günün meşhur ülemâsından **İbn Hâcib, İbn Abdisselâm İzzeddin, İbn Dakîk, Abdü'l-Azim el-Münzeri, İbnü's-Salâh** ve **İbn Usfûr** gibi zevat devam ederdi.

Feyzini birkaç vasıta ile **Ebu Medyen** hazretlerinden istihsal etmiştir.

654/1256 tarihinde, ramazan ayında hacca giderken Mekke yakınlarında bir sahrada vefat etmiş ve oraya gömülmüştür. Onun güzel sözlerinden bazıları şunlardır

«Huzursuz kalbe sahip ve hiçbir eleme düçâr olmamak ve günahlardan pâk olmak istersen, amel-i sâlihayı çoğalt.»

«Dünya ve ehl-i dünyadan gönül rabıtasını kesmeyen velâyet râyihasını koklayamaz.

Terceme-i Ahvâl-i Sôfiyyûn'u hâvi bir eseri mevcuttur[50].

Şazeliyye tarikatının şu'beleri: Düssûkiyye, Ahmediyye, Vefaiyye, Ruzûkıyye, Hanefiyye, Cezûliyye, Gaziyye, İseviyye, Nâsıriyye, İlmiyye, Mustariyye, Afîfiyye'dir[51].

9

MEVLEVİYYE TARİKATI

1. **Cüneyd Bağdadî,**
2. **Şeyh Ebu'ş-Şıblî,**
3. **Şeyh Muhammed Züccâc,**
4. **Ebubekr en-Nessac,**

---

50) Daha fazla bilgi için bk: Mir'âtu't-Turuk, s. 16, Hoca Zâde Ahmet Hilmi, Hadikatü'l-Evliya, İst. 1318, s. 5-46, Kâmusu'l-A'lâm IV. c., s. 2569 Lügat-ı Tarihiyye, III. c., s. 14-15.

51) Mir'âtu't-Turuk, s. 18.

5. **Ahmet Gazzali,**
6. **Şeyh Ahmet el-Hatibî,**
7. **Bahâuddin Veled,**
8. **Burhanüddin et-Tirmizi,**
9. **Celâlüddin Rûmî.**

MEVLÂNÂ CELALÜDDİN RÛMÎ (604/1207-672-1273)

Mevlânâ Muhammed, mutasavvıf bir şâir ve Mevlevi tarikatının kurucusudur. 6 rebiu'l-evvel 604 (30 eylül 1207) tarihinde Belh şehrinde doğmuş[52] ve 5 cemaziye'l-âhir 672 (16 kasım 1273) de de Konya'da vefat etmiştir.

Hayatı için en muteber kaynak oğlu **Sultan Veled'in** yazdığı «İbtidanâme» dir. Fakat bu kitapta hâdiseler ekseriyetle kısa anlatılmaktadır.

Celâlüddin'in babası **Bahâuddin Veled b. Hüseyn b. Hatibî,** «Sultânu'l-Ulemâ» ünvanım hâiz bir zat idi. Çok eskiden Belh şehrine yerleşmiş, köklü bir ailenin ahfâdındandı.

Sultan Veled'in ifadesine göre Bahâüddin, Belh halkı ve Harzem Şaha hiddetlenerek, bu şehirden ayrılmış, henüz yola çıktıktan bir müddet sonra da Belh, Moğollar tarafından zaptedilmiştir.

Bahâuddin Veled önce hacca gitmiş, bu arada oğlu **Celâlüddin** ile birlikte meşhur şâir **Attar** ile buluşmak ve tanışmak için Nisabur'a gelmiştir. **Şâir Attar, Celâlüddin'e** «Esrarnâme» sini vermiştir[53].

Bahâuddin Veled'in Bağdad'da, **Ömer Sühreverdî** ta-

52) Doğum tarihine düşürülen kıt'a şudur.
«Geldi Mevlânây-i Rumî âleme.»

53) Devlet Şah, Tezkiretü'ş-Şuarâ, s. 193.

rafından karşılandığı, halifenin verdiği hediyeleri reddettiği ve Medrese-i Mustansıriyye'de konakladığı söylenir.

Bahâuddin Veled Hicazdan Şam yolu ile Anadoluya geçmiş ise de, hangi şehre gittiği bilinmemektedir. Zira «İbtidanâme» Rûm ve Konya'dan başka bir memleket ismi zikredilmemektedir.

Bahâuddin, Konya'da büyük bir şöhret kazanmıştır. Emirler ve hatta bizzat **Alâuddin Keykubat** O'nun vâzlarına devam ederdi. Nihayet Konya'da iki sene kaldıktan sonra vefat etmiştir. (18 rebiu'l-âhir 628/1220)

Hz. Mevlâna, babasının vefatından sonra tedrise başlamış ve kısa zamanda takdir toplamıştır. Her tarafta onun dersine devam edebilme iştiyâkıyla yanıp tutuşan insanlar çoğalmıştır.

Bir müddet sonra sôfiyyûn tarikatına meyledip, Konya'da bulunan **Çelebi Hüsameddin**'e intisab etmiş, sonraları **Şemsüddin Tebrizi** ile tanışması neticesi, zâhiri ilimleri tamamen terkederek münzevî bir hayat yaşamaya başlamıştır. **Hz. Mevlânâ**'nın **Şemsi Tebrizî** ile sahralarda gezip dolaşması, talebeleriyle ilgilenmemesi, dersleri tam manâsıyla terketmesi birçok dedikodulara sebebiyet vermiştir. Atmosferin Tebrizi aleyhine değişmesi, O'nun Konya'yı terketmesine sebep olduysa da, **Mevlâna**, Tebriz'e kadar giderek **Şemsi** alıp yine şehre getirmeye muvaffak olmuştur.

Daha sonra tekrar Konya'dan ayrılan **Tebrizî**, bir daha bulunmamak üzere izini kaybetmiş; bu hal **Hz. Mevlânâ**'yı son derece kederlendirmiştir.

Hz. Mevlânâ, 5 cemaziye'l-âhir 672 (16 kasım 1273) tarihinde Konya'da vefat oraya gömülmüştür[54].

---

53) Daha fazla bilgi için bak: Nefehat ter. s. 516-520, Kamûsu'l-A'lâm, III. c., s. 1825, Lügat-ı'Tarihiyye, III. c., s. 41-42, İslâm Ansiklopedisi, III. c., s. 53-58.

Vefatına düşürülen tarih «İbret»[54] tir.

Mevlânâ'nın eserleri :

1. Divan. (Mevlânânın divanı gazel ve rubâilerden müteşekkildir. Gazellerin ekserisinde mahlâs yerine Tebrizî ismi vardır. Bu sebeble divanına «Divanı Şems-i Tebriz» dahi denir. Bazı gazellerinde mahlâs olarak «Salâhuddin» ismi görülür.

2. Mesnevi-i Mânevi : (Altı defterden mürekkep olup, 25.700 beyti ihtiva eder. Mesnevi Şârihi Ankaralı Rusûhi İsmail Dede yedinci defterini de bulup şehretmiş ise de, bu defterin Mevlânâ'ya ait olmadığı bilinmektedir.)

3. Fihi mâ Fîh. (Hz. Mevlânâ'nın sözlerini içine alan bir eser olup, hayatı bakımından bazı önemli bilgileri içine alır.)

4. Mevâizü's-Seb'a. (Hz. Mevlânâ'nın yedi öğütüdür.)

5. Mektubât. (Her iki eser de Anadolu Selçukîleri Mevlevî Betikleri I-II ismiyle türkçeye terceme edilmiştir.)

10

BEDEVİYYE TARİKATI

1. **Mağruf Kerhi,**
2. **Şıhabüddin Ahmet Tebrizî,**
3. **Şemsüddin Muhammed b. Yusuf Mağribi,**
4. **Abdü'l-Kuddûsi el-Mağribi,**
5. **Ebu Talib Abdürrezzâk Endülisî,**
6. **Nureddin Hâmid-Meşâyîhi Arap,**
7. **Abdülmecid el-Mağribi,**
8. **Zeynüddin Abdü'l-Celil ibn. Abdirrahman,**

---

54) Eski harflerle yazılıp Ebced hesabına göre değerlendirilirse vefat tarihi çıkar.

9. Bedrüddin Seyyid Şerif Hasan Mağribi,
10. Eş-Şeyh Ebu'l-Abbas Seyyid Ahmet el-Bedevi.

EB'UL-ABBAS AHMET B. ALİ EL-BEDEVİ

(596/1200-675/1276)

596/1200 tarihinde Fas şehrinde doğup, yedi yaşında iken ailesiyle birlikte Mekke'ye gitmiştir.

Şeceresi **Hz. Ali**'ye, hatta **Ra'ad** ve **Adnan'a** kadar uzatılmıştır. **Ahmed'in** birçok lâkabı vardı. O'na, Afrika bedevileri tarzında lisam (yüzü örten peçe) taşıdığından dolayı «el-Bedevi» deniliyordu. Ayrıca Mekke'de kendisine «el-Attâb» «cesur süvari», «el-Gar... Muharrişu'l-Harp = Harp kızıştıran» gibi isimler verilmiştir.

Mekke'ye yapılan seyahat 603-607/1206-1210 yılları arasındadır. Bedevilerin, bu aileye fevkalâde hüsn-i kabul gösterdikleri söylenir. **El-Bedevi**, bu seyahatından sonra Mısır'a gitmiştir. Hicri 627 yılma doğru **Ahmet Bedevi'de** derûni bir tahavvül vuku'a gelmiştir. 633 tarihinde gördüğü bir rüya üzerine Irak ve Şam'a gitmiş ve daha sonra Mısır'ın Tanta kasabasına yerleşmiştir. Bu sûretle **Bedevi**, Tantavi nisbetiyle de şöhret bulmuştur.

Kendisi yedi kıraat üzerine Kur'ân-ı Kerîm okur, ekseri vakitlerini ibadetle geçirirdi.

Tanta'da O, evin damına çıkar, yüzünü güneşe çevirip, gözleri kızarıp bozuluncaya kadar hareketsiz dururdu. Bazan uzun bir sükûta dalar, bazan devamlı sayhalar koparırdı. Geceleri Kuran-ı Kerîm okumak adeti idi.

Tanta'da 40-41 sene kadar ömür sürdü. O'nun güzel sözlerinden bazıları şunlardır :

«Bizim tarîkimiz, Kur'ân-Sünnet, hakikat aşkı, safvet, doğruluk, ızdıraba sabır ve tahammül, ahde sadâkat üzerine kurulmuştur.»

«Başkasının felâketine sevinilmemelidir; yakınına if-

tira ve fenalık yapmamalı, kötülüğe, iyilikle mukabele etmelidir.»

«Öksüze acı, çıplağı giydir, açı doyur, garibe ve misafire lâyık olduğu hürmeti göster; bu suretle belki Allah'a yaranırsın. Sirke nasıl balı bozarsa, dünya sevgisi de takvayı öylece bozar.»

Bedevi tarikatının alâmeti kırmızı hırka, nikâb ve kırmızı alemdir. Ahmet Bedevi 12 rebiu'l-evvel 675 (24 ağustos 1276) da Tanta'da vefat etmiştir ve oraya defnolmuştur[55].

Ahmet Bedevi'nin eserleri şunlardır :

1. Evrâd. (Berlin III, 4111, 3881.)

2. Salâtlar. (Bunlar hakkında hicrî XII. asrın meşhur sôfisi Abdurrahman b. Mustafa Aydarus «Fethu'r-Rahman» ünvanlı bir şerh yazmıştır.)

3. Vasâya. (Mânevi vasiyetnâmesidir. Bu eserinde, başta Kur'ân ve sünnete sıkı sıkıya bağlanma nasîhatı gelir. Geceleyin kılınan namazın her rek'atı, gündüz kılınan bin rek'attan daha makbuldür. Bilhassa zikrin kıymeti pek yüksek tutulmuştur; fakat buna kalbin iştirakı lâzımdır. Kalp iştirak etmesse, zikir sadece yaygaradan ibaret kalır. Zikrin son semeresi vecid'dir, Allah aşkıdır: Şu suretle doğar: Allah'ın vahdeti üzerine teemmül ederken, tebcil edilen kalbine, onun tüylerini ürpertecek derecede nûr-i ilâhiden bir şûa düşer. O zaman onun içinde sevgiyle karışık yakıcı bir arzu doğar ve o, kuvvetle ona sımsıkı bağlanır. İman, en çok kıymeti hâiz olan şeydir. İçten inanan en mükemmel müslümandır.)

Bedeviyye tarikatının şu'beleri: Şenaviyye, Metbûliyye, Halebiyye, Beyûmiyye, Merzûkiyye, Sutûhiyye, Ulvâniyye'dir[56].

---

55) Daha fazla bilgi için bak: Kamusu'l-A'lâm, II. c., s. 1257, İslâm Ansiklopedisi, I. c., s. 176-177.

11

DESÛKİYYE TARÎKATI

SEYYİD İBRAHİM BURHANEDDİN DESÛKİ

(636/1238-676/1272)

4 kutuptan biri ve **Desûkiye** (Düssûkiyye) tarikatının pîridir. **Desûkiyye** tarîkatı Şâzeliyye tarikatının bir şu'besidir.

Aşağı Mısır'da Desûk (Düsûk) kasabasında 636/1238 tarihinde doğmuştur. Babası **Eb'ul-Feth b. Abdi'l-Ganâim el-Vâsıtî**'nin damadı ve halifesi **Ebu'l-Mecd**'dir. Nesebi **Hz. Ali**'ye kadar ulaşır.

Babası Rıfaî tarikatına mensuptu. Bu cihetle babasının Rıfaî hırkasını giyen Desûki (Düsûkî), sonra da hem **Rıfaî**, hem **Sühreverdi** olan **Şeyh Necmüddin el-İsfahâniye** intisap etmek suretiyle, her iki tarikatten de hırka giymiştir. Bundan başka kendisinin ayrıca **Şazeliye** tarikatına da intisap ettiği rivayet edilmektedir.

Hayatının yirmi senesini Desûk'taki halvethânesinde eser yazmakla geçiren **Desukî** 676/1272, Tacü'l-Arus'a göre 692/1294 tarihinde 43 yaşlarında vefat etmiştir.

Tarikat ehli arasında, her birisinin hülefâ-i raşidinden birinin hidayet ve irşadına mazhar olduğu kabul edilen dört kutuptan **Desûki**, **İmam Ali**'nin mâneviyatına vâris addedilerek, kitaplarda kerâmet ve hariku'l-âde hal sahibi velîlerin en önde geleni olarak zikredilir.

Desûki, şerîata son derece kuvvetle yapışmıştır. Bu sebeble tarikatında şerîattan ayrılmamayı esas ittihaz et-

---

56) Mir'atu't-Turuk, s. 20

miştir. Müridlerine, şerîata azami derecede uymalarını tavsiye ettiği gibi, aynı zamanda şeyhin telkin ettiği şeyleri de bizzat nefislerinde tatbik etmek suretiyle, hakikat ile şerîatı meczetmeleri üzerinde ısrarla dururdu.

Şerîattan ayrılan kimse en yakını, hatta evlâdı dahi olsa, onun nazarında makbul değildi. Bunungla beraber şerîata yapışan kimseyi, dünyanın öbür ucunda da bulunsa ve hatta onu hiç tanımasa, yine evlâdı telâkki ederdi.

(O'nun inancına göre şerîat asıl, tarîkat da fer'îdir.

Desûki, tarîkatı dünya menfaatlerine âlet edenlere hücum ederek, serzenişte bulunur, eserlerini de sadece bu gibi meseleleri izah maksadıyla yazdığını söylerdi)

Desûki'nin oğlu olmadığı için, tarikatını kendisinden sonra kardeşi **es-Seyyid Ebu'l-Ümrân Şerefüddin Musa** yaymıştır[57].

Desûkiyye tarikatının şu'beleri: Şernûbiyye ve Âşuriyye'dir[58].

12

SA'DİYYE TARİKATI

1. **Cüneyd Bağdadi,**
2. **Ebu Ali Rudbâri,**
3. **Ebu Ali Kâtib Mısrî,**
4. **Ebu Osman Mağribî,**
5. **Ebu Kâsım Ahmet Kürkânî,**
6. **Ebubekr Nessâc Muhammed Tûsi Ali b. Abdillah,**
7. **İbrahim Ebu'l-Bakâ,**
8. **Ebu'l-Berekât Bağdâdi,**

---

57) Kamûsu'l-A'lâm, I. c., s. 570, İslâm Ansiklopedisi, III. c., s. 555.

58) Mir'âtu't-Turuk, s. 21.

9. **Ebu Saîd Endülisî,**
10. **Ebu Medyen Mağribi,**
11. **Abdullah Şeybâni,**
12. **Şeybâni'nin oğlu Yûnus,**
13. **Sa'düddin Cebbâvi eş-Şeybâni.**

SA'DÜDDİN B. MUSA EL-CEBBAVİ EŞ-ŞEYBANİ (593/1197-700/1301)

Künyesi **Ebu'l-Fütûh,** ismi **Muhammed Sa'düddin**'dir. 593/1197 senesinde Havran'da dünyaya gelmiştir. Sonraları Cebbâ isimli beldeye giderek, oraya yerleşmiştir. Cebbâ, Suriye'de, Havran ovasıyla Kudüs şehri arasında ve Kudüs'e 50-60 kilometre uzaklıkta bir köydür.

Tarikatı üç vasıta ile **Ebu Medyen el-Mağribi** hazretlerine müntehî olur.

Sa'düddin 700/1301 tarihinde Cebbâ'da vefat etmiştir.

Hariri Zâde : «Abiku's-Saadeti'l-Ebediyye fi Tarîki Saadeti's-Sa'diyye» namında bir eser vücûda getirmiştir.

Sa'diyye tarîkatının şu'beleri : Tağlebiyye, Vefâniyye, Âciziyye, Selâmiyye'dir[29].

13

NAKŞİBENDİYYE TARİKATI

1. **Cüneyd Bağdadi,**
2. **Ebu Ali Rudbarî,**
3. **Ebu Ali Kâtib,**
4. **Ebu Osman Mağribi,**
5. **Şeyh Ebu'l-Kâsım,**
6. **Ebu Ali Fâr-medî,**

---

59) Mir'âtu'u-Turuk, s. 22.

7. **Hoca Yusuf Hemedânî,**
8. **Abdü'l-Hâlik Gucdüvânî,**
9. **Hoca Ârif Rîvigirî,**
10. **Hoca Mahmud İncir Fağnevi,**
11. **Hoca Ali Râmiteni (Hz. Azizân),**
12. **Hoca Muhammed Baba Simâsî,**
13. **Seyyid Emîr Külâl,**
14. **Hoca Bahâüddin Nakşıbend.**

BAHÂÜDDİN MUHAMMED B. MUHAMMED EL-BUHARİ (718/1318-791/1389)

718/1318 tarihinde Buhara civarında «Kasr-ı Ârifân» isimli köyde doğmuştur.

Bahâüddin henüz üç günlük bir çocuk iken, Kasr-ı Ârifân'a gelen Hoca **Muhammed Baba Simâsi** (Sammâsi) tarafından mânevi evlâthğa kabul edildi; büyüdüğü zaman da tasavvufî terbiyesini o sırada yanında bulunan **Seyyid Emir Külâl**'e bıraktı[60].

Bahâüddin'de, mânevî mürşidi **Seyyid Abdü'l-Hâlık el-Gücdüvâni**'nin tesiri daha büyük olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim kendisinin **Emir Külâl**'in aksine **Abdü'l-Hâlık Gücdüvânî**'ye uyarak zikr-i hafîyi tercih etmesi, bu sözü teyid etmektedir.

⟨Zikr-i hafîyi müdafaa ile ona göre amel eden **Bahâüddin**'in bu hareket tarzı **Emir Külâl**'in müridlerinin şikâyetine yol açmış, fakat şeyh, her bakımdan çok takdir ettiği **Nakşibend**'in bu türlü hareketini hoş karşılamıştı.⟩

Nihayet bir gün Suhar'da yaptırmakta olduğu mescid

---

60) Salâhuddin b. Mubarek, Enîsü't-Tâlibîn ve Uddetü's-Sâlikîn, Terceme, İzzi-i Teşrifati, İst, 1328 h.

ve imaretin inşaatında çalışan 500 e yakın dervişi arasında **Bahâüddin Nakşibend'e**, bundan böyle hareketinde serbest olduğunu, ister Türk, ister Tacik olsun faydalı olabilecek her şeyhten feyz alabileceğini söyledi[61].

Bahâüddin, yedi sene **Mevlâna Ârif** ile, on iki sene de **Halil Ata** ile sohbet etmiştir. İki kere hacca gitmiş, ikinci gidişinde Hoca **Muhammed Parsa'ya** refakat etmiştir. Dönüşünde Nişabur ve Herat'a uğrayıp, oradaki bazı büyük şeyhlerle de görüşmüştür.

Bir müddet Merv'de ikamet etmiş, daha sonra tekrar Buhara'ya avdet edip, ölünceye kadar orada kalmıştır. **Emîr Külâl'in** vasiyeti üzerine ölümünden sonra O'nun halefi olmuştur.

791/1389 tarihinde vefat etmiş, doğduğu yer olan Kasr-ı Ârifân'a defnolunmuştur.

Bahâüddin Nakşibend, ölümünden bir gün önce, müridlerine, halifelerinden **Muhammed Parsa'ya** tâbi olmalarını vasiyet etmiştir.

Bahâüddin'in «Hayatnâme» isimli bir manzûmesi ve «Delîlü'l-Âşıkîn» ünvanlı tasavvufa dair bir kitabı vardır.

Nakşibendiyye tarîkatının şu'beleri: Ahrâriyye, Nâciye, Kâsaniyye, Muradiyye, Mazhariyye, Melâmiyye-i Nûriyye, Câmiye, Müceddidiyye, Hâlidiyye'dir[62].

14

HALVETİYYE TARİKATI

1. **Cüneyd Bağdadi,**
2. **Mimşâd Dîneveri,**
3. **Ebu Abdillah Muhammed Dîneveri,**

---

61) Reşehat ter. s. 80
62) Mir'âtu't-Turuk ,s. 26.

4. **Vecîhüddin el-Kâdi,**
5. **Ebu'n-Necib Zıyâüddin Abdü'l-Kâhir es-Sühreverdi,**
6. **Ebu Reşid Kutbuddin el-Ebheri,**
7. **Ruknüddin Muhammed el-Buhari,**
8. **Şıhâbüddin Muhammed et-Tebrizî,**
9. **Cemâlüddin Şîrazî,**
10. **İbrahim Zâhid Gîlânî,**
11. **Sa'düddîn Fergâni,**
12. **Kerîmüddin Âhi Muhammed b. Nûri,**
13. **Ebu Abdillah Sirâcüddin Ömer b. Ekmelüddin el - Gîlânî el-Halvetî**[63].

EBU ABDİLLAH SİRACÜDDİN ÖMER B. EKMELÜDDİN EL-GÎLÂNÎ EL-HALVETÎ

(750, 800/1349, 1397-98)

Şeyh **Ebu Abdillah Siracüddin** Lahcan'da doğmuş ve orada büyüyerek Harezm'de bulunan amcası **Âhi Muhammed b. Nûri'l-Halveti**'nin yanına gitmiştir. Ömrünü ekseri halvette geçirdiği için Halveti lakâbını almıştır. Amcasının 717/1317 de vefatları üzerine Halvetiyye tarikatının pîri olmuştur.

Bundan sonra **Ebu Abdillah** Tebriz civarındaki Huy'a, bir aralık Mısır'a, oradan da Hicaz'a giderek hac farizasını ifâ etmiştir. Daha sonraları **Sultan Üveys**'in daveti üzerine Herat'a gelmiş, orada 750/1349, diğer bir rivayete göre

---

63) Seyyid Celâlüddin Yahyâ b. Bahâüddin el-Bâkûbi, Halvetiyye tarikatının ikinci pîridir. Eserleri: Esrâru't-Tâlibin, Şıfâu'l -Esrâr, Esrâr-ı Ulûhi, Keşfü'l-Kulûb, Merâtib-i Esrâr-ı Kalb, Esrâru'l-Vudu', Rumûzu'l-İşarât, Menâzilü'l-Ârifîn, Şerhu Esmâi Semâniyye, Şerhu Sualâtı Gülşeni Râz, Etvâru'l-Kalb, İlm-i Ledün. (Osmanlı Müellifleri,)

800/1397-98 tarihinde vefat etmiştir[64].

Halvetiyye tarikatının şu'beleri: Rûşeniyye, Gülşeniyye, Merdaşiyye, Sünbüliyye, Şa'bâniyye, Şemsiyye, Ahmediyye, Cemâliyye, Bahşiyye, Uşşâkıyye, Asâliyye'dir[65].

15

BAYRAMİYYE TARİKATI

1. Cüneyd Bağdadi,
2. Mîmşâd ed-Dîneveri,
3. Ahmet ed-Dîneveri,
4. Muhammed Bekrî,
5. Kâdî Vecihüddin,
6. Ebu İshak el-Kazrûti,
7. Ömer el-Bekrî,
8. Abdü'l-Kâhir es-Sühreverdi.
9. Kutbuddin el-Ebheri,
10. Rüknüddin en-Nuhâs,
11. Şıhâbüddin et-Tebrizî,
12. İbrahim Zâhid el-Gîlânî,
13. Mustafa Safiyyüddin,
14. Sadrüddin el-Erdîbî,
15. Ali el-Erdeblî,
16. İbrahim el-Erdeblî,
17. Hamidüddin Aksarayî,
18. Hacı Bayram Veli Ankaravî.

HACI BAYRAM VELİ (833/1430)

Ehl-i tarîkat lisanında «pîr» ismiyle anılan bir zat olup, Bayramiyye tarikatının kurucusudur.

64) Sadık Vicdani, Tomar-ı Turuk-i Aliyyeden Halvetiyye, s. 20.

65) Mir'âtu't-Turuk, s. 27

«İsmi **Nûman** olduğu halde, mürşidleri olan **Hâmid Aksarayî** ile mülâkatları bir kurban bayramına tesadüf ettiği için, kendilerine **Bayram** ismi verilmiştir.»

Hacı Bayram Veli, Ankara'ya yakın bir köyde dünyaya geldi. Tahsilini tamamladıktan sonra Bursa ve Ankara'da müderrislik yaptı. Bilâhare Kayseri'de **Şeyh Hâmid Aksarayî**'ye intisab etti. O'nunla birlikte Şam'a, oradan da hacc mevsiminde Mekke'ye gitti.

Daha sonraları tekrar Ankara'ya dönüp, va'z-u nasihatla halkı irşada çalışmıştır.

Ektiği burçakla maîşetini temin edip, zenginlerden topladığı paraları erbâb-ı ihtiyaca verirdi.

Bayramiyye tarikatı, sonraları altı şu'beye ayrılmıştır. En meşhurları; **Akşemsettin** vasıtasıyla münteşir **Bayramiyye** ve 880/1475 de Göynük'se vefat eden Bursalı **Dede Ömer** vasıtasıyla neşrolunan **Melâmiyye-i Bayramiyye** ve **Hızır Dede** halifesi Bursalı **Hz. Üftade** ile **Aziz Mahmud Hüdâyî** mârifetiyle tesis olunan Celvetiyye'dir.

Hacı Bayram Veli 833/1430 tarihinde Ankara'da vefat etmiş ve oraya gömülmüştür.

Bugün elimizde üç nutku mevcuttur. Bu nutuklarından :

«Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân aresinde,
Bakıcak didâr görünür ol şârın kenaresinde.»

beytiyle başlar. **Şeyh İsmail Hakkı, Hoca Mehmet Nûru'l-Arabi,** Bursalı **Mehmet Sahfi ve Abdü'l-Hayy Celveti** tarafından şerh olunmuştur.

Ankaravi'nin diğer bir manzûmesi de şudur :

«Bilmek istersen seni
Geç canından bu ânı
Kim bildi ef'âlini
Anda gördü zâtını

Kim ki hayrete vardı
Tevhîd-i zâtı buldu
Bayram özünü bildi
Bulan o kendi oldu

Cân içinde ara cânı
Sen seni bil sen seni
O bildi sıfâtını
Sen seni bil sen seni

Nûra müstağrak oldu
Sen seni bil sen seni
Bileni anda buldu
Sen seni bil sen seni.»

Türbesindeki levhada şu kıt'a yazılıdır:

«Şark u garba nûru olmuş münceli
Hissemend-i feyzidir Anadoli
Râh-ı irfânı küşâde eylemiş
Hazret-i el-Hâc Bayram Veli[66].

66) Daha fazla bilgi için bak:
Nefehat ter. s. 684, Kâmusu'l-A'lâm, II. c, s. 1428, 29, Osmanlı Müellifleri, s. 56-57.

16

EŞREFİYYE TARİKATI

EŞREF RÛMİ (754/1353-874/1469)

İsmi **Abdullah**'dır. Kâdiri tarikatının «Eşrefiyye» şu'besinin kurucusudur.

Eşref Rûmi, ilk olarak kayın pederi **Hacı Bayram Veli**'ye intisab etmiş ve O'nun yanında on bir sene kalarak türlü riyazet ve nefis mücahedesi geçirmiştir.

Bundan sonra **Hacı Bayram** tarafından icazet verilmiş ve İznik şehrine halife nasbedilmiştir.

Sonraları Hama'da bulunan **Abdülkâdir Gîlânî** evlâdından **Hüseyin el-Hamevi**'ye intisab etmiş, **Şeyh Hüseyin** kısa zamanda O'na hilâfet vererek, Kâdiriyye tarikatının Anadolu'da neşrine memur etmiştir.

Dergâhını İznik'de tesis eden **Eşref-Oğlu** tarîkatını bilhassa o civar ile Bursa ve havalisinde yaymıştır. Hatta İstanbulda da bir zaviye kurmuş, o devrin sadrâzamlarından **Mahmud Paşa** da bu tarikata intisab etmiştir.

Eşref Rûmi, 874/1469 yılında İznik'de vefat etmiş ve oraya gömülmüştür.

17

MÜCEDDİDİYYE TARİKATI

1. **Hoca Bahâüddin Nakşibend,**
2. **Mevlâna Yâkub Çerhî,**
3. **Hoca Ubeydullah Taşkend,**
4. **Kâdı Muhammed Zâhid, Muhammed Parsa,**
5. **Muhammed Derviş,**
6. **Muhammed Hâceğî-i Semerkandî,**
7. **Şeyh Muhammed Bâki Billah,**
8. **İmam Rabbânî.**

İMAM RABBANİ AHMET EL-FARUKÎ ES-SERHİNDİ

(971/1563-1034/1624)

Adı **Ahmet,** lakabı **Bedrüddin,** künyesi **Ebu'l-Berekât,** soyu **Fârukî**'dir. Nakşibendî tarikatının sâliklerinden ve Müceddidiyye tarikatının müessisidir.

971/1563 tarihinde Sirhint'de dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini babası **Abdü'l-Ahad**'dan (1007/1598) gördükten sonra, yer yer dolaşarak, zamanının büyük bilginlerinden fıkıh, kelâm, hadis, tefsir, aklî ve naklî ilimleri öğrenmiştir. On yedi yaşında tekrar memleketine dönerek, tedris hayatına başlamıştır.

Yirmi sekiz yaşlarında **Hoca Bâki Billâh**'dan (972/1564-1012/1603) Nakşıbendiyye'nin usûl ve adâbını öğrenerek, O'na intisab etmiştir.

Vefatları 1034/1624 tarihindedir.

İmam Rabbani'nin yazmış olduğu «Mektubât» isimli eseri çok meşhurdur.

BÖLÜM

III

BÜYÜK MUTASAVVIFLAR:

- Kısa terceme-i halleri
- Fikriyyâtı
- Eserleri

BÜYÜK MUTASAVVIFLAR

İmam Kuşeyrî, risâlesinde, gerek eserleri, gerek yer yer vukû'a gelen beyanları, gerekse yaşadıkları zamanlarda halkın kendilerine karşı gösterdiği teveccüh ve ihtiramları itibariyle yüksek birer mânevi mevki sahibi olan ricâl-i sôfiyyeyi **İbrahim b. Edhem**'den başlayarak, **Ahmat b. Atâ el-Ruzbari**'ye kadar bildirir. Bu zikredilen zevâtın kısaca terceme-i hallerini yazar. Bunların sayısı seksen ikidir. Hicretin II. asrından başlayarak 550 senesine kadar geçen dört buçuk asır zarfında yetişen zevât-ı kâmiledir.

Biz burada, bu büyük zevâtın husûsi hallerini nakil ve hikâye edecek değiliz. Bu hususu merak edenler menâkıb kitaplarına müracaat ederler. Biz burada, onlardan bir kısmının zaman zaman vuku' bulan beyanları, fikriyâtı ve eserleri hakkında kısa bilgiler vermeğe çalışacağız.

1

EBU İSHAK İBRAHİM B. EDHEM B. MANSUR (161/778)

İbrahim b. Edhem Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Bir gün avlanmak üzere şehirden ayrılmış, önüne çıkan ilk avını vurmak için hazırlanırken, kendisine hâtıftan şöyle bir ses gelmiştir: «Ey **İbrahim**! sen bunun için mi yaratıldın, yoksa sana avcılık et diye mi emredildi?... Hayır...

sen ne bunun için yaratıldın, ne de böyle bir emir aldın». Bu sözleri duyan **İbrahim b. Edhem,** hemen atından inerek yürümeğe başlamış. biraz sonra babasının sürülerini güden bir çobanla karşılaşmıştır. Çobanın yünden mâmul kepeneğini almış, kendi elbisesini atını ve heybesindekileri çobana vererek, sahrada yürümeğe başlamıştır. Daha sonra Mekke'ye vasıl olmuş, orada **Süfyân Sevri** ve **Fudayl b. İyâd** ile görüşmüştür. Bir müddet sonra Şam'a gitmiş ve orada vefat etmiştir.

Ekin biçmek, bostan koruculuğu etmek gibi işlerde çalışın, elinin emeğiyle geçinirdi. Bâdiyede dolaşırken, bir adamın kendisine «ism-i a'zamı» öğrettiği ve hızırla karşılaştığı rivayet edilmektedir.

Her zaman duası: «Yâ Rabbi! beni ma'siyet zilletinden, tâat ve izzetine naklet» olurdu.

Bir gün kendisine, et pahalandı dediler, «siz ucuzlatınız» buyurdu. Yani satın almamak suretiyle ucuzlayacağına işaret etti.

Mekke'de tavaf esnasında bir kimseye şöyle dediği rivayet edilir :

«Sülehâ mertebesine ulaşabilmek için altı kapıdan geçmek gerekir.

1. Nimet peşinde koşmayı bırakıp, sıkıntıya alışmak,
2. Azameti terk edip, tevâzu'u huy etmek,
3. Zenginlik ihtirasından vazgeçip, Hakk'ın vergisine şükretmek,
4. Tenbelliği terkedip, çalışmaya devam etmek,
5. Emelleri bırakıp, amellere sarılmak,
6. Uykuyu terkedip, ekseri vakitlerini uyanık geçirmek[1].

İbrahim b. Edhem'e ait «An adem İsticabât ed-Dua,

---

1) Tabakâtü's-Sülemi, s. 38.

Süleymaniye 1054/8 ve Münacaat, Süleymaniye Gelibolulu Tahir, 28/16 da kayıtlı iki eser mevcuttur.

2

EBU'L-FEYZ ZÜNNÛN MISRÎ

(245/859)

İsmi **Sevban b. İbrahim**'dir. Vefatı 245/859 senesinde vuku' bulmuştur.

Zamanının, ilim, takva, edeb ve irfanda tek adamı idi. Kendisini çekemeyenler onu **Mütevekkil Alellah**'a şikâyet ettiler. O da **Zünnûn**'u huzuruna celbetti. **Mütevekkil**, O' nun söylediği sözlerden o kadar müteessir oldu ki, kendisini tutamayarak ağlamağa başladı. O'na i'zaz, ikram ve tatyib-i hâtır ederek, Mısır'a iade etti.

Zünnûn, zayıf, nahif bir adamdı. Sözleri arasında meşhur olanları şunlardır :

«Allah sevgisi, ahlâkında, ef'âlinde, emir ve sünnetlerinde O'nun sevgili rasûlüne uymakla anlaşılır.»[2]

Sefil kime derler diye kendisine sorulduğu zaman : «Allah'a giden yolu bilmiş ve bildiğini itiraf etmeyen kimsedir» buyurmuştur.

O'na, muhabbet nedir, diye sordukları vakit O :

«Hakk'ın sevdiğini sevmen, buğz ettiğinden nefret etmen, her zaman hayırlı işler yapman, Allah'ın gayriyle meşgaleyi terketmen ve dinde Peygamber (S.A.V.) e ittiba etmendir» diye tarif etmiştir[3].

Zünnûn'un eseri : Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 5309/5 de kayıtlı Risale fi Havâsı el-İksîr'dir.

2) Tabakâtü's-Sülemi, s. 18.
3) Tabakâtü's-Sülemi, s. 18.

3
FUDAYL B. İYAD
(185/801)

Horasan'da Merv şehrinde dünyaya gelmiştir. Semerkant'da da doğduğu rivayet edilir.

185/801 yılının Muharreminde Mekke'de vefat etmiştir. Rivayetlere göre, kendisi dağlarda yol kesicilik ile meşguldü. Bu kötü hareketlerinden tevbesine sebeb, bir cariyeye olan aşkıdır.

Bir gün sevdiği cariyeyi görmek için evin duvarına tırmanmış, tam o esnada câriyenin Kur'an-ı Kerim'den :

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ

âyet-i kerimesini okuduğunu işitmiştir[4]. Bu âyet kendisine fevkalâde tesir ettiği için hemen tevbe etmiş ve Mekke-i Mükerremede ölünceye kadar mücavir kalmıştır.

O'nun güzel sözlerinden bazıları şunlardır :

«Allah sevdiği kulunun gam ve gussasını, sevmediğinin de huzur ve refahını artırır.»

«Amâl-i sâlihayı insanlar için terketmek riyâdır, insanlar beğensin diye işlemek ise şirktir.»

«Kim bid'at sahibiyle oturursa ona hikmet verilmez.»

«İnsanı helâl kazanç ve doğruluktan daha faziletli hiçbir şey süsleyemez.»[5]

«Üç haslet vardır ki, kalbe darlık verir. Bunlardan birincisi çok yemek, ikincisi fazla uyku, üçüncüsü de gevezeliktir[6].

---

4) El-Hadîd 16.
5) Tabakatü's-Sülemi, s. 10.
6) Tabakatü's-Sülemi, s. 13

«Ben Cenâb-ı Hakk'a muhabbetimden dolayı ibadet ederim, ibadet etmemek elimden gelmez.»[7]

4

MA'RUF KERHÎ

(201/816)

Ebu **Mahfûz Ma'ruf b. Fîruz Kerhî** meşâyihin büyüklerindendir. Bağdadlılar O'nun için «O'nun kabri mücerreb bir tiryaktır, tevessül bütün elemleri giderir» derlerdi.

Ma'ruf 200 veya 201/816 senesinde vefat etmiştir.

Ma'ruf, meşâyihin büyüklerinden olan **Seriyyi Sakatî**'nin hocasıdır. Üstad **Ebu Ali Dekkâk** der ki :

«**Ma'ruf**'un ebeveyni hıristiyandı. Kendisi sabî iken bir muallime gönderdiler. Hoca bir gün derste *«sâlisü selâse»* de dedi. Ma'ruf, «O birdir» diye itirazda bulundu. Muallim itaat etmediğini görünce O'nu dövmeye başladı. Ma'ruf da bu hadiseden sonra evini terkedip kaçtı. Ebeveyni:

— Keşke bize istediği dini söyleseydi, zira biz muvafakat ederdik — dediler.

Ma'ruf, Ali b. Musa er-Râzı'nın yanında İslâmiyeti kabul ederek yetişmişti. Bilâhare evine giderek kapıyı çaldı. Kim o denildiği zaman: — Ben **Maruf**'um — diye cevap verdi. — Hangi din ile gönderildin? — sorusuna da : — Dîn-i Hanif üzereyim — mukabelesinde bulundu. **Ma'ruf**'un bu sözünden sonra ebeveyni de derhal Müslümanlığı kabul ettiler.»

Seriyyi Sakati'nin **Ma'ruf** hakkında şöyle söylediği rivayet edilir :

«Ben **Ma'ruf**'u bir gece rüyamda gördüm, sanki ar-

---

7) Nefehat ter. s. 98

şın altında gibi idi. Allah meleklere sordu : — Bu kimdir biliyor musunuz? — Melekler hep birden: — Sen bilirsin yâ Rabbi! — dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk buyurdu ki: — Buna **Ma'ruf Kerhî** derler. Bana olan sevgisinden dolayı kendisinden geçti ve bana mülâki olamadan, kendine gelemedi.»

Ma'ruf, Dâvud Tâî'nin müridlerinden birine dedi ki : «Sakın ameli terketme, seni ancak o amel Allah'ın rızasına götürür.» Mürid: «O amel hangisidir?» deyince, Ma'ruf: «Hakk'ın emirlerine itaata devam etmek, müslümanların işlerine koşmak ve onlara daima nasihatta bulunmaktır» diye cevap verdi.

Bir gün **Ma'ruf** ihvana nasihat ederken şöyle buyurmuştur :

«Cenâb-ı Hakk, bir kuluna hayır murad ettiği zaman, onun amel kapısını açıp, cedel kapısım kapatır; şayet şer murad ederse, o zaman da amel kapısını kapatıp, cedel kapısını açık bırakır[8].

5

SERİYYİ SAKATİ

(257/871)

Cüneyd Bağdadî'nin dayısı ve üstadıdır. **Ma'ruf Kerhî'nin** talebelerinden olup, ilim ve takvada zamanının seçkinlerinden idi.

O'nun hakkında **Cüneyd Bağdadî** şöyle söylemektedir:

«Ben **Seriyyi Sakatî'den** daha âbid hiç kimse görmedim. Bugün doksan sekiz yaşındadır, hasta olduğu zamandan başka, kendisini yatarken görmüş değilim.»

Yine **Cüneyd'den** rivayete göre: «**Seriyyi Sakatî :**

---

8) Tabakâtü's-Sülemi, s. 87.

— Ben Bağdat'dan başka bir beldede ölmek isterim. Çünkü kabrim beni hüsn-i kabul etmesse rüsvâ olurum» demiştir.

Cüneyd'den vâki' olan rivayete göre, her zaman şöyle dua edermiş :

«Yâ Rabbi! beni dûçâr-ı azâb edeceksen, züll-i hicâbından maada bir suçumla ta'zîb et!» Seriyyi Sakâti der ki

«Bir gün Bağdad çarşısında yangın çıkmıştı, bir adamla karşılaştım; — senin mülkün kurtuldu — dedi. Ben birden bire «*Elhamdülillah*» demiş bulundum. Otuz senedir o anda söylediğim «*Elhamdülillah*» için istiğfar ediyorum. Diğer Müslümanların yanan mallarına telehhüf etmek dururken, kendi malımın kurtulmasına şükretmenin azabı içindeyim.»

O'nun güzel sözlerinden bazıları şunlardır :

«Cennetin kısa yolu, kimseden bir şey istememek, kimseden bir şey almamak ve başkalarına verecek bir şey bulunmamaktır.»

«Kulun derecesini yükselten dört haslet vardır, bunlar da: ilim, edep, emanet ve iffettir.»

«Edep, aklın tercemânıdır. Kim Allah'dan korkarsa, ondan da herbir şey korkar.»

«Lisan kalbin tercemanı, yüz ise onun aynasıdır. Kalbin gizlemek istediği şeyler yüzde belirir.»[9]

«Üç türlü kalp vardır: Birincisi dağ gibi olan bir kalptir ki, hiçbir kuvvet onu yerinden kıpırdatamaz. İkincisi kökleri sabit, rüzgârın tesiriyle meyleden bir hurma ağacı gibidir. Üçüncüsü ise, rüzgârla birlikte sağa ve sola sallanan kuş tüyünü andırır.»[10]

---

9) Tabakâtü's-Sülemi, s. 53
10) Tabakâtü's-Sülemi, s. 53

«Beş şey vardır ki çok güzeldir
1. İşlenen günahlardan nâdim olup ağlamak,
2. Mevcut olan kusurları terketmek,
3. Cenab-ı Hakk'a itaat etmek,
4. Kalplerden pası silmek, (dünya râbıtasını kesmek).
5. Hevâ ve hevese uymamak.»[11]

6

BİŞRİ HÂFİ
(227/842)

Ebu Nasr Bişr b. Hâfi'dir. Aslen Merv'li olup — Bağdat'da yaşamış ve orada 227/842 tarihinde vefat etmiştir.

(Bir gün yolda giderken üzerine basılmış ve kirlenmiş bir kâğıt parçasında ism-i Celâlin yazılı bulunduğunu görmüş, yanında mevcut olan bir dirhemle güzel koku satın alarak, kâğıdı temizlemiş ve bir duvarın kovuğuna sokmuştur. O gece rüyasında: «**Ya Bişr!** sen benim adımı tathir ettin, senin de adın dünya ve âhirette temiz kalacaktır» denilmesi tevbesine vesile olmuştur.)

Bişr'in güzel sözlerinden bazıları şunlardır :

«Bir gece rüyamda **Fahr-i âlem** (S.A.) i gördüm. Bana dedi ki : — Ya **Bişr**, bilir misin Allah senin kadrini akranın arasında niçin yüceltti? — Hayır ya **Rasulallah**! dedim. Buyurdular ki : — Benim sünnetime ittiba etmen, sâlih kimselerin hizmetinde bulunman, din kardeşlerine va'z u nasihat etmen, ashabımı ve ehl-i beytimi sevmen seni menâzil-i ebrâra isâl etti —».

11) Tabakâtü's-Sülemi, s. 54

«Halkın kendisini tanımasından hoşlanan kimse, âhiretin tadını alamaz.»

«Ahmağa bakmak gözü ağlatır, cimriye bakmak da kalbi daraltır.»[12]

«Tasannu' yapmamaya değil, onu terketmeye çalış.»[13]

«Seninle şehevât arasında demirden bir duvar olmadığı müddetçe, yaptığın ibadetlerin tadını bulamassın.[14]

«Duâ, günahları terketmektir.[15]

7

HÂRİS B. ESEDİ'L-MUHASİBİ

(243/857)

Ebu Abdillah b. Hâris b. Esedi'l-Muhasibi, ilim, takva, muamele ve hal itibariyle zamanının nazîri olmayan ricalindendir.

Basra'da doğmuş ve 243/857 senesinde Bağdat'da vefat etmiştir. Babasından kalan mühimce bir servetten hiç bir şey kabul etmemiştir. Son demlerinde, meteliğe muhtaç bir duruma düşmüştür.

Abdullah b. Hafîf der ki : «Meşâyihimizden beş kişiye iktida edin, diğerlerini kendi hallerine bırakın. Bu beş zât ise: **Esedü'l-Muhâsibi, Cüneyd, Muhammed b. Rüvey, Ebu'l-Abbas b. Atâ** ve **Amr b. Osmân el-Mekkî**'dir. Çünkü bunlar, ilim ve hakâyıkı cem, etmişlerdir, yani şeriat ve hakikatı bilirler, halka yeteri kadarını ve iktiza ettiği miktarı anlatırlar. Kendişine iktidâ edilen şeyh-i ârif hastalıkları ve onların ilâçlarını iyi bilmelidir ki, her hastaya hastalığının ilâcını verebilsin.»

---

12) Tabakâtü's-Sülemi, s. 43
13) Tabakâtü's-Sülemi, s. 43
14) Tabakâtü's-Sülemi, s. 43
15) Tabakâtü's-Sülemi, s. 43

Hârisi Muhasibî'nin güzel sözlerinden bazıları şunlardır :

«İçini ihlâs ve murakabe ile tashih eden kimsenin dışını Allah mücahede ve sünnete ittiba ile süsler.»[16]

«Teraziye konan şeylerin en ağırı, güzel ahlâktır.»[17]

«Herşeyin bir cevheri vardır, insanın cevheri akıl, aklın cevheri de sabırdır.»[18]

«Zâlim, onu insanlar methetse bile zararda, mazlûm, insanlar tarafından zemmedilse bile selâmettedir. Kanâatkâr kimse fakir de olsa zengin, harîs olan da zengin dahi olsa fakir durumundadır.»[19]

8

DAVUD TAİ

Adı, **Süleyman Dâvud b. Nâsıri't-Tâi**'dir. Şanı yüksek olan ricaldendir. Kendisine miras kalan yirmi lira ile, yirmi sene yaşamıştır. Kendini zühd ve takvaya verişinin muhtelif sebebleri zikredilmektedir.

Dâvud Tâi bir gün kendisini hacamat eden kimseye bir lira vermiş. Hacamatçı: «bu israf değil midir?» deyince, Dâvud: «Mürüvveti olmayanın ibadeti hiçtir» diye cevap vermiştir.

Gece yaptığı niyazlarda: «Yâ Rabbi! senden olan korkum, bana dünya humûm ve gumûmunu unutturdu, uykuma mâni oluyor, uyumak istemiyorum» derdi.

Sülehâdan biri vefatından bir gece evvel, kendisini rüyada görmüş, koşuyormuş. «Ne oluyorsun» diye sorunca, «zındandan kurtuldum» diye cevap vermiş. Rüyayı gö-

16) Tabakâtü's-Sülemi, s. 60
17) Tabakâtü's-Sülemi, s. 57
18) Tabakâtü's-Sülemi, s. 59
19) Tabakâtü's-Sülemi, s. 60

ren zât, uykudan uyanınca halka **Dâvud Tâi**'nin vefatını âh u figân içinde bağırarak ilân etmiştir.

9

ŞAKÎK BELHÎ
(174/790)

Adı, **Ebu Ali Şakîk b. İbrahim el-Belhî**'dir. Şakîk, Horasan meşâyihindendir ve bir zenginin oğludur. Bir gün Türkistan tarafına ticaret için gitmiş, bir puthaneye rastlamıştı. Orada, putlara hizmet eden biri ile karşılaşmıştı. O'nun başı ve sakalı tıraşlı idi. **Şakîk** dedi ki : «Şu sana hiçbir fayda ve zararı olmayan putları bırak da, hay, alîm ve kâdir olan Hâlika ibadet et! «Hâdim cevaben dedi ki: «Eğer Allah senin dediğin gibi olsaydı, sana rızkını memleketinde verir ve kazancın için bu zahmetlere sokmazdı.»

İşte **Şakîk**'in zühdüne sebeb olan hadise budur. O'nun zühde sülûkuna sebep olarak rivayet edilen diğer bir hadise de şudur :

Şakîk, kıtlık zamanında bir kölenin gülüp oynadığını görmüş; kendisine : «Nedir bu neş'en? âlem kath u galâdan kırılıyor, sen neşât ve sürûr içindesin» deyince, köle O'na: «bundan bana ne; benim efendimin bir köyü var, ne istersek orada buluruz» demesi üzerine Şakîk, kendine gelerek: «O, âciz bir mahlûk olan efendisinin köyü olduğu için üzülmüyor, mevlâsı gani olan bir müslimin üzülmesine ne lüzum vardır» diye düşünmüştür.

Şakîk'in güzel sözlerinden örnekler :

«Bir adamı tanımak istersen Allah'ın kendisine vadettikleriyle, insanların ona vadettiklerinden hangisine kalbi daha çok inanıyorsa, hüviyyetini derhal öğrenirsin. Keza bir adamın takvasını anlamak istersen, kabul ettiğine, reddettiğine ve sözüne bak.»

«Tevekkül Cenâb-ı Hakk'ın va'diyle kalbini doyurmaktır.»[20]

«Dünya ile nefsini helâk etmekten sakın, rızık hususunda endişeye mahal yoktur, çünkü senin rızkın başkasına verilmez.»[21]

«Kalbini dünya arzularından temizle ki, oraya âhiret sevgisi ve Cenâb-ı Hakk'ın mükâfatı yerleşebilsin.»[22]

«Sabır ve rıza iki ayrı şeydir. Bir iş yapmak istediğin zaman, başlangıcı sabır, sonu da rızadır.»[23]

«Şayet rahat olmayı istersen, yemek ve giyim hususunda kanaat et, Hakk'ın takdirine de râzı ol.»[24]

«Cenâb-ı Hakk, itaat eden kullarını öldükleri zaman diriltir, günahkâr kullarını da diri iken (kalplerini) öldürür.»[25]

10

EBU YEZİD BİSTAMİ

(243/261/848/875)

Adı, **Ebu Yezid Tayfur b. İsa el-Bistamî**'dir. Dedesi mecûsi iken İslâmiyeti kabul etmiştir. **Bistamî**'nin **Âdem** ve **Ali** adlarında iki kardeşi vardır. Bunlar da, kendisi gibi âbid ve zâhid kimselerdi, fakat vecd ve hâl itibariyle içlerinde en kıymetlileri **Bayezit**'dir.

Bistâmî, 234/848 veya 261/875 senesinde vefat etmiştir.

Bir gün kendisine, bu irfana nasıl ulaştığı sorulduğu zaman: «aç karın ve çıplak bedenle» demiştir. Yani ne sa-

---

20) Tabakâtü's-Sülemi, s. 63.
21) Tabakâtü's-Sülemi, s. 66.
22) Tabakâtü's-Sülemi, s. 63.
23) Tabakâtü's-Sülemi, s. 66.
24) Tabakâtü's-Sülemi, s. 66.
25) Tabakâtü's-Sülemi, s. 66.

han sahan yemek, ne de kat kat elbise peşinde koşmamakla demek istemiştir.

Bir sözünde der ki: «otuz senelik mücahedem esnasında ilim ve ona mütabaat kadar hiçbir şey bana zor gelmedi. Eğer mesâilde ülemânın ihtilâfı olmasaydı, ben de bilgimle olduğum yerde kalırdım. Tevhid halinde ülemânın ihtilâfı rahmettir.»

Bistamî'nin Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını fasılasız ezbere okuduğu rivayet edilir.

O'nun sözlerinden bazıları şunlardır :

«Bir gün Allah'dan bana, yemekte, içmekte ve kadında ancak yeteri kadar, yani kifâf-ı nefs miktarı versin diye dua ettim. Sonra düşündüm ki, Peygamber Efendimizin istemediği şeyi, ben Allah'dan nasıl isterim? Bununla beraber sonraları Cenab-ı Hakk, kadın hususunda bu kanaatı ihsan buyurdu. Ondan sonra karşıma ha bir kadın, ha da bir duvar çıkmış farketmezdim.»

Kendisine, nefse Allah yolunda en zor gelen şey nedir? diye sordular, «ifadesi mümkün değildir» dedi, en kolay şey nedir? dediklerinde: «rızâ-yı Hakk'ı talep için vuku' bulan dualarımın kabul edilmediğini görünce, nefsimi bir sene su içmekten menettim» dedi.

Bir gün yine «otuz senedir kıldığım her namazda kendimi bir mecusi addeder ve zünnarımı kesmek isterdim» demiştir.

Bayezid'e, zühd ve takvadaki menzilesini sordukları zaman: «Onda menazil yoktur. Ben üç gün kendimi halktan çektim. Birinci gün dünyadan, ikinci gün âhiretten, üçüncü gün masivâdan ayrıldım. Dördüncü gün bir şey kalmayınca endişe etmeğe başladım. O sırada hâtıftan bir ses geldi: «Buradayken korku yoktur.» İşte bunu istiyorum deyince, «buldun, buldun!» dendi.

«Bir adamı ızhâr-ı kerametle havada uçarken görseniz, sakın aldanmayınız. Ta ki onu, evâmir ve nevâhiy-i

ilâhiyyeyi ne surette tatbik ettiğini hudûd-i ilâhiyyeyi koruyup korumadığını, ahkâm-ı şerîatı yerine getirip, getirmediğini bilir ve görürseniz, o zaman inanabilirsiniz.»

Ben Cenâb-ı Hakk'ı varlıktaki tecelliyâtıyla bilir, O'ndan gayrini de nûruyla anlarım.»[26]

11

SEHLİ TÜSTERİ

(273, 283/886, 896)

Adı, **Ebu Muhammed Sehl b. Abdillah Tüsteri**'dir. Vera' ve takvâda asrının feridi idi. Keramet sahibi bir kimse olarak bilinir.

Sehl, hacca gittiği zaman Mekke'de **Zünnûn Mısrî**'ye mülâki olmuştur.

Sehl, bir rivayete göre 273/886, diğer bir rivayete göre ise 283/896 da vefat etmiştir.

Üç yaşında iken dayısı **Muhammed b. Sevvâr-ı** gece namaz kılarken görmüş ve yanına gitmiştir. Dayısı yatmasını söyleyince, gidip yatağına uzanmış, fakat kalbi gördüğü ile meşgul olmuştur. **Sehli Tüsteri**'nin yaşı biraz ilerledikten sonra, dayısı bir gün O'na demiş ki: «seni yaratan Allah'ı zikridiyor musun?» **Sehl** cevaben: «nasıl zikredeyim?» deyince, dayısı: «her gece dilini hareket ettirmeden, kalbinden üç defa, Allah benimle, Allah bana bakıyor, Allah beni görüyor dersin» buyurmuştur. **Sehli Tüsteri** üç gece böyle yaptığını dayısına söyleyince, dayısı her gece yedi kere tekrar etmesini istemiş, bunu da yaptıktan sonra, yine dayısı tarafından bu sefer on bire çıkarılmıştır. Neticede **Sehl**, kalbinde tatlı bir duygunun hâsıl olduğunu anlamıştır.

---

26) Tabakâtü's-Sülemi, s. 72

Bundan sonra Sehl'in hayat hikâyesi kendi ifadesiyle şu şekilde devam etmiştir :

«Bir sene sonra dayım bana dedi ki: Ya Sehl! Allah bir adamla beraber olur, O'na bakar, O'nu görürse, O'nun emrine karşı gelir mi? Aman ma'siyetten sakın! dedi. Sonra beni mektebe gönderdiler. Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzettim. Altı yedi yaşlarımda iken, arpa ekmeği ile on iki yaşıma kadar savm-ı dehir tuttum. On üç yaşıma geldiğim zaman, zihnimi bir mesele işgal ediyordu. Ailemden beni Basra'ya göndermelerini istedim. Bu hususta Başra ülemâsı bana tatminkâr cevap veremediler. Oradan Abadan'a gittim. **Hamza-i Hamedâni**, bana istediğim cevabı verdi. Bir müddet yanında kalarak sözlerinden istifade ve adâbından nasibimi alıp, Tüster'e döndüm. Yirmi sene tedrici bir terbiye usûlü ile üç, beş, on ve on beş günde bir iftar etmek üzere oruç tuttum. Birkaç sene seyahatten sonra tekrar memlekete dönüp, bütün gecelerimi ibadetle geçirmeye başladım.»

12

HAMDUN KASSAR

(271/884-885)

(Adı, **Ebu Salih Hamdun b. Ahmet b. Ammâreti'l-Kassar**'dır. Aslen Nişaburlu olup, Melâmiyye tarikatının pîridir. 271/884-885 senesinde vefat etmiştir.

Halka ne zaman hitab etmek câiz olur diye sordukları zaman, **Hamdun Kassar** : «Bildiği bir farzı tebliğ için, yahut bir bid'atten halkı korumak ve kurtarmak için, «*yani emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker*» demek istemiştir.

Hamdun Kassar'ın sözlerinden bazıları şunlardır :

«Kim kendi nefsinin, Firavmn nefsinden iyi olduğunu zannederse, kibir göstermiş olur.»

Birisi, **Hamdun Kassar**'a: «Bana ne tavsiye buyurur-

sun?» deyince, O da: «Dayanabilirsen dünya için hiçbir şeye kızma» demiştir.

Hamdun'un candan bir dostu ölüm halinde yatarken O da başucunda bulunuyordu. Adam ölünce, **Hamdun** kandili söndürdü. Orada bulunanlar : «böyle bir zamanda kandile yağ konur, sen niye söndürüyorsun?» dedikleri zaman O da cevaben : «bu ana kadar kandilin yağı kendisinin idi, bundan sonra vereseye intikal etmiştir» buyurdu.

Bir gündemiştir ki: «Eslâfın ahlâk ve etvârına bakınca, insan kendi kusurlarını görür ve ricâlullahın derecelerine kavuşamıyacağını anlar. Kimsenin bilmemesini arzuladığın bir hususu, başkaları için de ifşa etme.»[27]

13

EBU'L-KASIM CÜNEYD B. MUHAMMED (398/909)

Pîr-i tarikattır. Aslı Nihavent'li olmakla beraber, doğduğu ve yetiştiği yer Irak'tır.

Babası şişe satıcılığı yaptığı için **el-Kavâriri** denilirdi. Fıkıhta **Süfyan Sevri** mezhebini iltizam etmiştir. Yirmi sene dayısı **Seriyyi Sakati** ve **Hâris Muhasibi**'ye mülâzemet etmiştir. 298/909 tarihinde vefat etmiştir.

Cüneyd'e; ârif kime derler? diye sorulduğunda: «sustuğun halde senin sırrını söyleyen kimsedir» diye cevap vermiştir.

Bir gün **Cüneyd** şöyle söylemiştir: «Biz, tasavvuf hakkındaki kîl u kâlden birşey öğrenmedik. Ne öğrendikse perhiz, dünyayı terk, itiyâdat ve herkesin beğendiklerinden münasebeti kesmek sûretiyle tasavvufun ne demek olduğunu anladık.» **Cüneyd** der ki :

«İrfan, Hakk'a yaklaşabilmektir. Yoksa birr ve ih-

---

27) Tabakâtü's-Sülemi, s. 128.

san yoluyla yapılan amâl ve harekât değildir, diyen bir adama; iskât-ı tekâlif eden zümre böyle konuşur. Bence bu o kadar büyük bir kebiredir ki, buna nazaran hırsız ve zâninin hali daha ehvendir. Zira ârif billah olanlar, amâl-i sâlihayı Allah'dan öğrendiler ve o hal üzerine Allah'a döndüler. Ben eğer bin sene yaşasam, birre ait amâli zerre miktar eksiltmem diye mukabelede bulundum.» Cüneyd, yine bir sözünde: «Rasulullahın sünnetine ait yoldan başka bütün yollar halka kapalıdır. Yani o yolların hiç biri insanı Hakk'a götürmez. Bütün ömrünce Hakk'a yüzünü yöneltmiş olan bir kimse, bir lahza için yüz çevirse, kaybı o güne kadar olan kazancından daha çoktur.»

«Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyip de, hadisi zapdetmeyen bu tarika intisab edemez. Zira bizim bu ilmimiz Kitap ve sünnetle mukayyettir ve hadis-i Rasulullah ile takviye edilir.»

Cüneyd'in Süleymaniye Kütüphanesindeki yazma risa'eleri şunlardır:

1. Resâilu'c-Cüneyd-Nesih, Şehid Ali Paşa 1374/1-3
2. Kitabu Duâi'l-Ervâh-Nesih-Şehid Ali Paşa 1374/4
3. Kitâbu'l-Fenâ-Nesih-Şehid Ali Paşa 1374/5
4. Risale fi'l-Ulûhiyât-Nesih-Şehid Ali Paşa 1374/7
5. Risale fi't-Tefsir Kavlûhu Teâla: «ve iz ehaze Rabbük» Nesih-Şehid Ali Paşa 1374/6
6. Risale fi'l-Fark Beyne'l-İhlâs ve's-Sıdk-Nesih-Şehid Ali Paşa 1374/10.

14

EŞ-ŞIBLÎ

(334/945)

Adı, **Ebubekr Dulef b. Hacdar (Cahdar) eş-Şıblî**'dir. Bağdat'da dünyaya gelmiş ve orada yetişmiştir. **Cüneyd'e**

ve zamanının meşayihine mülâki olmuştur. İlim bakımından zamanın eşi, benzeri bulunmayan bir kişisi idi.

Şıblî, seksen yedi sene yaşamış ve 334/945 senesinde Bağdat'da vefat etmiştir.

O'nun bidayette mücahede-i nefsiyyesi haddin fevkinde idi. Geceleri uyumamak için gözlerine tuzdan sürme çekerdi. Ramazan ayında ibadet ve taata verdiği hız, zamanının insanlarının üstünde idi.

15

AZİZ MAHMUD HÜDAİ

950 tarihinde Sivrihisar kasabasında[28] dünyaya geldi.

978 senesinde, tahsili tammalayarak, bir müddet Edirne, Şam ve Mısır kadılıklarında bulundu.

Daha sonraları Bursa'da mahkeme-i suğra nâibliği ve Ferhadiye Medresesi müderrisliği yaptı.

Bu sırada Bayramiyye Tarikatı şeyhlerinden Muhammed Üftade'ye intisab etti. ,984)

Üç sene şeyhine hizmet ettikten sonra İstanbul'a gelerek, Çamlıca'daki çilehânede bir müddet uzleti müteakib, Üsküdar'daki Rum Mehmed Paşa Câmiinin sol tarafındaki bir odaya yerleşti.

1002 tarihlerinde Fatih Câmiinde cum'a günleri vaaz vermeğe başladı. Daha sonraları Üsküdar'daki mescide minber koyarak, câmie çevirip, cum'a hutbelerini orada okumağa, perşembe günleri de Üsküdar Mihrimah Sultan Câmiinde halkı irşâd ile meşgul oldu.

---

28) İsmail Hakkı'nın «Silsilename-i Celvetî» adlı eserinde Koç Hisar'lı olduğu yazılıdır.

1020 senesinde inşası tamamlanan Sultan Ahmed Câmiinde, her ayın ilk pazartesi günleri konuşmalar yaptı. Bu arada Rum Mehmed Paşa Câmiinde tarikatını neşre devam etti.

Aziz Mahmud Hüdaî 1038 tarihinde Üsküdar'da vefat etti.

Aziz Mahmud Hüdaî'nin bir gazeli :

Tıynet-i âdemde konmasa ezel sevdâ-yı aşk
Cenneti bir dâneye satmazdı oy danâ-yı aşk

Kenz-i mahfîden zuhûra geldi eşya lâ cerem
Bâd-ı hubbiyle temevvüc etti çün deryâ-yı aşk

Aşk-u meşk olmaz nihân anı bilir halk-ı cihân
Âşık-ı bî çareye mümkün müdür ihfâ-yı aşk

Bülbülün hâlin bilenler gûş ederler nâlesin
Bir gül-î bî hâr içindir bunca hevâ vü hây-ı aşk

Tâlib-i dîdar olup dûr eyleye tâ haşre dek
Kimine nûş ide ezel bezminde ger sahbâ-yı aşk

Aşk-ı Şîrin oldu feryâdına Ferhâdı'n sebeb
Ey nice danâları mecnûn eden Leylâ-yı aşk

Ey Hüdaî hâlet-i aşkı ne bilsin her mekes
Kullei- kâf-ı hakikat mürgudur ankâ-yı aşk

ESERLERİ :

1. Nefâisü'l-Mecalis (Bazı âyetlerin tefsirini beyan eden büyük bir cilttir.)

2. Tecelliyât: Çeşitli tarihlerde kaleme aldığı ve ekseri kısmı arapça olan bir risaledir.

3. Necâtü'l-Garîk: Cem, ve farkı açıklayan Türkçe manzum bir risaledir.

4. Tarikatnâme: Dervişlerin adâb ve erkânını beyan eden Türkçe bir risaledir.

5. Divân-ı İlâhiyât.

6. Tezâkür-i Hüdaî: Yarısı türkçe, yarısı arapça olan mektubâtıdır.

7. Câmiu'l-Fadâil ve Kamiu'l-Rezâil: Arapça bir eserdir.

8. Keşfü'l-Bâb ve Ref'u'l-Hicâb: Üç bab üzerine tertiplenmiştir:

Birincisi: Halk-ı İnsan,

İkincisi: Tevbe,

Üçüncüsü: Câmiiyyetü'l-İnsan ve ihticâbini bis-Sırrı'l-İlâhî'dir.

10. Miftâhu's-Salâvât ve Mirkatü'n-Necât.

11. Habbetü'l-Mahabbe.

12. Hayâtü'l-Ervâh ve Necâtü'l-Eşbâh.

13. Hülâsatü'l-Ahbâr fi Ahvâli Nebiyyi'l-Muhtâr.

14. Mecmua-i Hıtâb.

15. Tarikat-ı Muhammediyye,

16. Vâkıât.

17. Şerhu alâ Kasîdeti'l-Vitriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye: Ebubekr b. Abdi'l-Kerim Halebî'nin Kaside-i Şerife adlı eserinin türkçe şerhidir.

18. Mensûr Mevlîd-i Nebevî.

19. Hâşiye alâ Kuhistânî Şerhu Fıkhı Keydânî.

20. Şemâilu'n-Nebeviyyeti'l-Ahmediyye.

21. El-Fethu'l-İlâhî.
22. Ahbâru'n-Nebi'
23. Hâlü'l-Ervâh ve Ahvâlü'l-Mevtâ[29].

16

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ

İsmail Hakkı, otuz seneden fazla Bursa'da bulunduğu ve sonunda da orada vefat ettiği için Bursevî diye şöhret buldu.

1063/1652 senesinde Aydos'da doğdu. On bir yaşlarına geldiği zaman ebeveyni tarafından tahsil için Edirne'ye gönderildi ve yedi sene orada kaldı.

Yirmi yaşlarına geldiği zaman İstanbula geldi ve meşhur hocalardan ders okudu.

Bir müddet sonra **Osman Fazlı**'nın derslerine devam ederek O'ndan Celvetiyye tarikatının adâb ve talimatını öğrendi.

Bu arada Usul-i Fıkıhdan «Tenkîh» i okudu. Farsça öğrenerek **Sâdi**'nin Gülistan'ını, **Hafız**'ın Divan'ını, **Cami**'in Baharistanını **Kemalpaşazâde**'nin Nigeristan'ını, **Mevlâna**'nın Mesnevi'si ile Fihima Fih'ini, **Hüseyin Kâşifî**'nin Tefsirini mütalâa etti.

İsmail Hakkı ayrıca hat san'atına ve mûsikîye de çalıştı.

Tahsilini 23 yaşında tamamladıktan sonra **Osman Fazlı** O'nu kendi mümessili olarak Üsküp'e gönderdi (1086

29) Daha fazla bilgi için bak: Mehmet Gülşen, Külliyât-ı Hz. Hüdaî, İst. 1338 h. Osmanlı müellifleri, Kamus'ul-A'lâm, Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye.

/1675). Bir sene sonra **Şeyh Mustafa Uşşakî**'nin kızı Ayşe hatun ile evlendi.

Bu sıralarda **Osman Fazlı** kendisine bir mektup yazarak tedrisata başlamasını emretti.

İsmail Hakkı'nın feyizli neşir hayatı bu ruhsattan sonra başladı. Bir taraftan öğrencilerine ders vermeğe diğer taraftan kitap yazmağa devam etti.

Bir müddet sonra, Üsküp müftüsü ile aralarındaki anlaşmazlık sebebiyle **Osman Fazlı**'nın tavsiyesine uyarak Köprülü'ye geldi. On dört ay kadar Köprülü'de kalan **İsmail Hakkı** Usturanca halkının ısrarlı istekleri üzerine 1093 tarihinde oraya tayin edildi. İkibuçuk sene sonra **Osman Fazlı**'nın arzusu üzerine Edirne'ye döndü. Edirne'de üç ay kaldıktan sonra (1096/1684) tarihinde Bursa'ya yerleşti.

İsmail Hakkı 1102 tarihinde Magosada bulunan şeyhi **Osman Fazlı**'yı ziyaret etti. Orada 17 gün kadar kaldıktan sonra tekrar Bursa'ya döndü.

İsmail Hakkı, II. Mustafa zamanında Nemse seferine iştirâk eden erlere cihadın kudsiyyetini, sabır, sebat ve kararın ecrini anlatmak, onların hislerine tercemân olarak savaşa karşı iştiyaklarının artmasını temin için Edirne'ye geldi.

Ordu 1107 tarihinde hareket edip, Tuna'yı geçip Erdel dolaylarında düşmanla savaştıktan sonra, kış mevsiminin başlaması sebebiyle tekrar Edirne'ye döndü ve 1108 tarihinde tekrar Sofya üzerinden Belgrat kal'asına geldi. **İsmail Hakkı,, Elmas Mehmed Paşa**'nın hazır bulunduğu bütün savaşlara iştirâk etti. Hatta çeşitli yerlerinden yara aldığı için Edirne'ye döndü, bir müddet sonra da tekrar Bursa'ya gitti.

1111 senesinde Şam'a, oradan da hac kâfilesiyle Mekke'ye hareket etti. Bu seyahat, sırasında eşkiya tarafından soyguna uğradı.

1122 senesinde deniz yoluyla ikinci defa hacca gitti.

1129 senesinde gördüğü bir rüya üzerine tekrar Şam'a gitti ve 1132 tarihine kadar orada kaldı.

Daha sonraları İstanbul'a gelerek Üsküdar'a yerleşti. Üç sene sonra Tekirdağ'a oradan da Bursa'ya geldi. 1137/1728 de Bursa'da vefat etti.

Eserleri:

Tesbit edebildiğimiz eserlerinin miktarı yüz altmış yedi'dir, Bunlardan en meşhurları :

1. Ruhu'l-Beyân (VI cild olup 4637 sayfadır)
2. Nakdü'r-Ricâl (Atıf ef, 1515).
3. Şerhü'l-Usûl lite'siri'l-Vusûl.
4. Nefayisü'l-Mesâil.
5. Muhammediye şerhi (1252 senesinde Bulak'da basılmıştır).
6. Mesnevi Şerhi (1287 de Matbaayı Âmire'de basılmıştır).
7. Şeceretü'l-Yakîn (Üniversite S: 18).
8. Silsiletü'z-Zeheb
9. Kenz-i Mahfî
10. Şerhi Usûlu'l-Aşere (İst. 1256).
11. Müziu'l-Ahzân (Teganni meselesi)
12. Risâle-i Vahdet-i Vücut.

Biz burada rical-i sôfiyyenin pek meşhurlarından bazılarını bir fikir edinilmek için zikrettik.

İmam Kuşeyrî risâlesinde, ikinci hicrî asırdan, vefat tarihi olan 465 senesine kadar tasavvuf erbabından seksen üç zâtın terceme-i hallerini nakl ve tesbit etmiştir.

Risâlenin, **Ebu Yahya Zekeriyya b. Muhammed el-Ensari** (926/1520) tarafından «İkdâmu'd-Delâle alâ Tahrîri'r-Risâle» ve **Sedidüddin Ebu Duhammed Abdül Muti' b.**

Mahmûd Abdül Muti' el-Lahmî el-İskenderî (h. VII.) tarafından da «Netâicu'l-Efkâri'l-Kudsiyye» isimli şerhleri yapılmıştır.

Eser ayrıca farsçaya, batı dillerine ve türkçeye terceme edilmiştir. Türkçe tercemelerden birisi **Hoca Sa'düddin efendi** (943/1536-1008/1599) tarafından «Terceme-i Risâle-i Kuşeyrî» adıyla kaleme alınmış, diğeri ise **Es-Seyyid Mehmet Tevfik** tarafından «Şerh-i Risâle-i Kuşeyriyye» adıyla neşredilmiştir.

Bir de «Müntehabât-ı Nâfie-i Risâle-i Kuşeyriyye» ismiyle yapılan tercemede, risâleden seçme bazı parçalar bulunmaktadır.

Abdü'n-Nâfi tarafından yapılan bu terceme 1307/1889 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

Bundan başka Milli Eğitim Bakanlığı Şark-İslâm klâsiklerinden kırkıncısı olarak 1966 tarihinde neşredilen risâle, **Tahsin Yazıcı** tarafından terceme edilmiştir.

Ricâl-i sôfiyyenin ahvâl ve akvâlini merak edenler bu ve emsâli menâkıb kitaplarını tetkik edebilirler. Bu hususta pek çok asâr kaleme alınmıştır. Meşâyih-i sôfiyyeye isnad edilen keramât ve ahvâl-i fevkal'âde kendilerini tatmin eder, müridleri de dahil olmak üzere başkalarını ilzam etmez. Esasen peygamberlerden sonra, indallah evliyânın derecelerinin bizler tarafından bilinmesi imkânı yoktur. Meşhur olan hadîs-i kudsi de bize bunu açıklamaktadır :

أَوْلِيَائِي تَحْتَ قِبَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي

— Kubbelerimin altındaki bana yakın sevgili kullarımı, benden başka kimse bilemez. —

Bu bahsi kapatmadan hülâsa edecek olursak, **Zünnûn**

Mısrî'nin şu sözüyle tasavvuf erbabını tarif etmek çok yerinde olur :

«Erbâb-ı tasavvuf, Allah'ı herşeyin üstünde görmüşler, Allah da onları herşeyin üstüne çıkarmıştır.» Bu söz:

إِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ

âyet-i celilesinin hükmüne girer[30].

Evvelce de bahsi geçtiği gibi, asr-ı saadette **Rasulullah'ın** ashabı ve onlara mülâki olan tâbiîn, tâbiîni takibeden tebe-i tâbiînden sonra halk arasında umûr-i dinde mübayenet başlamış, tedricen bid'atlar zuhûr etmiştir. İşte bu sırada sîret ve sünnet-i rasûlü takip etmek isteyen zâhidler ve âbidler peyda olmuş, bunların arasında ehl-i sünnet mezhebinin havâss-ı etkıyâsı sôfi adıyla şöhret bulmuştur. Sonraları tasavvuf tarihine ait muhtelif kitaplarda, tarikatlar, şu'beleri ve silsileleri, evvelki derslerimizde gördüğümüz şekilde tecelli etmiştir.

Ebu **Hureyre**'nin, **Zeyd ibn Sâbit** (R.A.) dan rivayet etmiş olduğu hadis-i şerifte, **Peygamber** Efendimiz buyuruyorlar ki :

«Bir insan mü'min kardeşinin ihtiyacını temin peşinde koşarsa, Allah o kulunun hâcetlerini yerine getirmekten bir an hâli kalmaz.»[31] Bu böyük sözün mü'minler arasındaki rabıtayı kuvvetlendirmek için nasıl sağlam bir temel olduğu âşikârdır.

İşte ahlâk, tedricen bozulmaya ve vahdet-i diniyye gevşemeye yüz tutunca, yer yer zuhûr eden ehlullaha el uzatan cemaatler, dergâhları ve tarikatları vücuda getir-

---

30) Muhammed 7

31) İbn. Ebî-d-Dünya. Fî kazail Havaic.

miştir. Halkın kendisinin ve ailesinin geçimi için çalışıp çabalaması, yani kazancı için yapacağı günlük çalışması dışında ve ferâizin edası haricinde kalan zamanını zikre hasretmek, hakiki tarikat erbabının asıl gayesidir. Hiçbir zaman, hiçbir tarikat pîri, halka işini gücünü bıraktırıp, evrâd ve ezkârla meşgul olmayı emir ve tavsiye etmiş değildir. Bu tarzda rehberlik etmeye kalkan meşâyihin yalnız adı şeyhdir. Böyle bir adam ne tarîki, ne de zikri anlamamıştır. Çünkü herkes için üsve-i hasene olan Rasûl-i Ekrem Efendimiz, ne böyle söylemiş, ne de böyle yapmıştır. Hatta namaz âyetleri nâzil olduğu zaman, güçleri tükeninceye kadar, büyük bir vecd içinde sabahlara kadar namaz kılmaya başlaması üzerine «Tahâ» sûre-i celîlesi nâzil olmuştur ki, vazife-i risâletin namazdan ibaret olmadığı tenbîh-i ilâhisine kesb-i mazhariyet etmiştir. «Müdâyet-i celîleler mevcuttur[32].

İmdi yukarıda gördüğümüz hadis-i şerifin muktezası, sarsılmış olan vahdet-i islâmiyyeyi şîrazesine koymak, halkın boş zamanlarını birbirlerine yardım etmekle geçirmek ve malâyâniden uzaklaştırmak, hevâ ve hevesâtı peşinde koşmasını önlemek içindir. Bu sebeple bir kısım insanlar umûmun hürmetine mazhar olmuş ricâlin etrafında toplanıp, feyz almışlardır.

İlmi lâyıkıyla takdir edemeyenler için âyin ile evrâd ve ezkâr merasimi ifâ ederek halkı, halka-i tevhide cem' etmek gayesine mâtuf mürşidlerle halkın cehlini ve imânını istismar ile, maddi menfaatlerini temin veya tarihlerde görüldüğü veçhile tarikatı, ikbal ve tegallüb için âlet eden müteşeyyihleri birbirinden ayırmak, tasavvuf tarihinde ilk vazifedir.

---

32) Bu hususta bilgi için bak: Elmalılı M. Hamdi Yazır. Hak Dini Kur'an Dili, İst. 1938, IV. c., s. 3317, VII. c., s. 5418, 5446.

Sırası gelmişken şu hususa da işaret edelim ki; nevacesiyle yapılacak olan zikrin muayyen zamanı yoktur. Uyku haricindeki her zamân-ı hüsnâdan ne tecelli ediyorsa, ona kalbinden geçirmek zikr-i dâimdir. Ancak masivâ hatırdan bu sûretle zâil olur. Abd, ancak bu sûretle Hakk ile kâim olur.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ

âyet-i kerimesinin bir manâsı da bu sûretle tecelli eder. Bu âyet-i kerimedeki ibadeti, irfan kelimesiyle te'vile hiç lüzum yoktur. Bir kere ilim tahakkuk etmeden, ibadetin hükmü olmaz. Sâniyen, ibadeti erkân-ı mâlume ve ef'âl-i mahsûsa, evkâd ile takyîd etmek de doğru değildir.

İbadet: Rızâ-yı Hakk'ı istihsal için yapılan iş olduğuna göre, namazın, orucun, haccın ve zekâtın dışında yapılacak olan bütün birr ü ihsanın, tahsîl-i ilm ü irfânın ve Hakk uğrundaki muhtelif mücahedenin hepsi ibadetin yani yukarıdaki âyet-i kerimenin şumûlüne girer.

İşte Hakk'ın rızası için yapılan ef'âlin kâffesi zikrin medlûlüne dahildir.

Şu ana kadar zikredilen konular, tasavvufun ameli kısmını teşkil etmiştir. Bundan sonra fikriyat kısmına geçilecektir.

---

33) Ez-Zariyat 56

BÖLÜM

IV

Vahdet-i Vucüd
Hülasa
Netice

VAHDET-İ VÜCUT

Yedi yüz yıldan beri ulemâ ile meşâyih arasında ihtilâflı bir takım meselelere sebep olan vahdet-i vücut fikri hakkında ilim âleminde iki cereyan vardır. Bunlardan biri bu fikrin Hint'den, Mısırdan, Yunandan, yani eski dinlerden ve feylesoflardan süzülüp gelen bir mebde-i kül, yani varlığın mahiyyeti veya başlangıcı etrafındaki nazariyelerdir.

İkinci fikir ise, İslâmdaki tasavvuf erbabının Kur'ân-ı Kerîm'e istinaden tervic ettikleri vahdet-i vücut fikridir.

Birinci fikir «panteizm» adı hakkında birçok garp feylesoflarının tarih-i edyâna ve metafiziğe dayanan mütalâalarıdır ki, biz bunların tetkik ve tahlilini felâsifeye bırakıp, vahdet-i vücudu Kur'ân'a istinad ettiren zümrenin asârı ile meşgul olacağız.

Bir san'at eseri tetkik edildiği zaman, onun muhtelif bakımlardan görünen güzelliği tabiatıyla insanı, san'atkârını takdire sevkeder. Güzel bir şiir, bir hitabe, bir yazı san'atı, bir resim, bir câmi, bir kal'a, ince bir işleme, oyma veya kakma, hattâ alelâde san'atlardan bir iskarpinin zarâfeti, bir başörtü veya bir yemeni oyası, hasılı bütün güzel beşerî masnuât, güzelliği insanı teshir ettikten sonra, san'atkârını gözünün önünde canlandırmak ister. Onu yüzyüze olduğu zamanda da, gıyabında da takdir hislerini açıklamaktan kendini alamaz.

Bu böyle olunca, beşerin yapısı dışında olan bütün

varlıklarda görülen güzellik ve hikmet onu, yaratanı düşünmeye gayet tabii olarak sevkeder. İşte o kudret-i mutlakanın yerde ve gökteki varlıklara nisbeti, yani namütenâhi kesret, düşünceyi vahdaniyyete götürdüğü gibi, o varlıkların her biri üzerinde Hâlıkın isim ve sıfatlarının tecellisini düşünmek vahdet-i vücut hakkındaki tasavvufî fikri meydana getirmiştir.

(Esasen vahdet-i vücut fikrinin meslek-i sôfiyye ile bir alâkası yoktur. V. asr-ı hicride yayılmaya başlayan bu fikrin; Hakk'ın rızasına ve bu sûretle kemâl-i beşere ulaşmak için II. asırdan itibaren teşekküle başlayıp bu yolda zühd-ü takva içinde hayatını geçirenler ile bir ilgisi yoktur.)

(Bu zümreyi sôfiler adıyla tasavvuf erbabından ayırmak yerinde bir tasnif olur. Zira ilk sôfiler Hakk'ın rızasına muhalif hiç bir iş yapmamak için zühdü ihtiyar etmişler ve Rabbü'l-âleminin hoşnutluğunu kazanmak için gerekeni yapmağa çalışmışlardır ki, işte «*mehâfetullah*» budur. Bu da herkesin düşüncesine, bilgisine, buluşuna bağlı olarak farzlar ve vâcipler dışında efdal-i âmali, yani Peygamber Efendimizin hadis-i şeriflerinde, her cins amel hakkında ne kadar «amellerin efdali ve Allah nezdinde en makbul olanı» diye başlayan ve insanı kemâle sevkeden ahâdis-i şerife ve benzeri âyetler varsa, bunların müfâdını düstûr-i hareket ittihaz etmişler ve bu meyanda içlerinden ilhâm-ı Rabbaniye mazhar olanlar yetişmiş ve irşad ile memur olmuşlardır.)

Aralarında yine Hakk'ın bir cilvesi olarak keramete ulaşanlar olmuştur. Ancak şu hususa iyi dikkat etmek lâzımgelir ki, her devirde Allah'ın sevgili kulları böyle manevi lûtuflara mazhar olabilirler, bir kısmı keramet izhar edebilirler, fakat o hali gören, işiten veya okuyan kimseler sünnet-i Rasûlü terk ile, kendiliklerinden onları örnek

almağa ve dini vecâibini bırakıp o zevâta kendilerini teslim etmek çok kere insanı sırât-ı müstakîmden uzaklaştırır. Çünkü, keramete benzeyen öyle beşerî ve rûhî haller, istidraçlar vardır ki bu şabedelerle ve keskin zekâ mahsûlü gösterilerle hakiki kerameti birbirinden herkes ayıramaz. Bu itibarla daima bir zelleye uğramak tehlikesi vardır. En emin hareket, sünnet-i seniyye yolunda bulunan ve kendisine hüsn-i zan edilen kimselerin ancak duasını kazanmak yoluna gitmelidir. Şayet bir insan için böyle bir merhale mukadderse, bu işe memur olanlar onu bulurlar ve halkaya alırlar. Hiç kimse bunu, kendisi aramakla mükellef değildir. Herkesin vazifesi emirler şâhrâhında yürümekten ibarettir. Ve esasen sôfiliğe giden en emin ve en nurlu yol budur.

Tasavvuf erbabına gelince, IV. hicri asırdan sonra meydana çıkan bu sôfilikle ilgili fikir hareketlerinde tamamiyle ilmî bir yol takip eden mütefekkirler, din âlimleri, hikmet-i teşri' ile meşgul olanlar ve Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden muhtelif manâlar çıkarıp hükme bağlayan kimselerdir.

Müsteşrıklar, mistisizm adı altında bu hareket-i ilmiyyeyi şöyle anlatırlar:

«Mistisizm: bir meta-fizik doktrinidir. Bu dinî doktrindir. Buna göre insan kemâli, vecid haline kadar varan bir nevi temaşâdır ki — müşâhede veya mükâşefe —, insanı sırlı bir yoldan Allah'a kavuşturur. Mistisizm, bir haldir, bir duygudur, bir düşünce şeklidir. Dervişlik ise takva erbabının halidir. Onların hisleri ve onların davranışlarıdır. Sırlı olan her şey mistik bir karekterle ortaya çıkar. Mistisizmin tahakkuku için, sırlı oluşlara daha umûmi bir karakter atfetmek icabeder.»

Teolojide, yani ilâhiyatta mistisizm, ilâhiyâta ve din tarihine ait bir mevzudur. Etimolojik, yani iştikâki te-

mel ve kök manâsı, mebde' — başlamak — yani sülûk aslından gelir. Sırlara inanç ve sırlara sülûk ve bu inanca uygun davranış ve hareket demek olur. Bu anlayışa göre mistisizm, bütün dinlerde vardır. Daha husûsi bir manâsıyla Allah'a sezerek ve doğrudan doğruya tanımak ve O'nunla âni ve rûhî bir irtibat temin etmek manâsına gelir. Bu his en yüksek noktasını vecidde bulur. Bununla beraber Emil Butre'nun dediği gibi, mistisizmi sade bir hâdisede aramak, onu yanlış anlamak demektir. Butro'ya göre mistisizm, belirli bir istikametin ve bir karakterin hareketi ve hayatı demektir. Meselâ şahsî kemâle ulaşmak ve tam bir feragatla, yani diğergâmlıkla içtimâî vazifelerini tamamlamak, mistik davranışın ifadesidir. Böylece bu hareket bir nevi kanâatkârlık, yani bütün dünyevi zevklerden feragat demektir.

Eflâtun'a (427 - 347) göre mistisizm: ilmin ve faziletin en yüksek noktası olarak ruhun hisler âleminden, yani maddi varlıklardan uzaklaşabilmesi ve doğrudan doğruya tefekkürâtı, müşahede olduğunu ifade eder.

Aristo'nun (385 - 322) nazariyesinde ise, en üstün saadet ve fazilet olarak tasavvur edilen Vücûd-ı Mutlakın müşâhedesi şeklinde ifadelenir.

Fakat, tasavvuf bir doktrin olarak neoplatonizm felsefesinde görülür[1]. Allah ile dört defa birleşmek saadetini

---

1) Nev-Flatoniyye felsefesi, İskenderiyye Mektebi'nin mahsulüdür. Eskilerin Medrese-i İskenderâniyye dedikleri bu mektep, muhtelif felsefî mesleklerden toplanan nazariyyelerden husûle gelmiş ve Eflâtun'un felsefe usûlünü meslek ittihaz etmişlerdir. Şu hale nazaran Nev Flâtoniyye felsefesi Eflâtun felsefesinin tadil edilmiş ve çerçevesi genişletilmiş yeni bir şekli demek olur.

Ploten: Milattan iki asır evvel Mısırda doğmuş ve İskenderiyye'de Amünyos Sakka'dan felsefe tahsil etmiş, şarkta bir müddet seyahat ettikten sonra Roma'da yerleşmiş ve yirmi beş sene fel-

idrak ettiğini söyler. Ona göre insanın varabileceği en büyük «hayır» bu birleşmededir.

Hıristiyan mezheblerinde de birçok mistik cereyanlar vardır. Bazen rasyonalizmin ve entellektüalizmin aksülameli olan bütün hissî felsefelere de mistisizm derler.»

Eski Hint, Budda, Zerdüşt, Mısır, Çin, Yunan ve Roma din ve felsefelerinin mahlûtu olarak mistisizm hakkındaki Larus'un mütalâaları doğrudan doğruya İslâm tasavvufunu ilgilendirmez, dolayısıyla olan ilgisi ise, felsefe derslerinde görülür.

Molla Cami (v. 898 h.) Yunan felsefesiyle tasavvuf arasındaki farkı şu beyt ile gösterir:

حکمت یونانیان پیغام نفس است و هوا
حکمت ایمانیان فرموده پیغمبر است

Yani, Yunan felsefesi akıl ve nefsin mahsûlüdür, İslâm tasavvufu ise peygamberin mahsûl-i irşadıdır.

Kırk-elli sene önceye gelinceye kadar umûmi manâsıyla tasavvufun Mısırdan, Hintden, Yunan'dan süzülüp geldiği iddiası devam etmişti. Daha sonraları bu kanaat değişmiş, tasavvufun Kur'ân'dan istinbat edilmiş olduğu hükmüne varılmıştır. Merhum üstadımız **Ferid Kam'ın**

---

sefe okutmuştur. Zamanında büyük bir şöhret sahibi olan bu feylesofun dersine Roma İmparatoru Jülien ve İmparatoriçe de gelirlerdi. Elli yaşında eser telifine balşamış ve muhtelif felsefi bahislere dair elli dört eser yazmıştır. Birçok faziletleriyle umûmun

«Vahdet-i Vücud» adındaki eseri ilk kanaatın mahsûlü, sayın Ord. Prof. **Hilmi Ziya Ülken**'in «İslâm Düşüncesi» bu hususta son kanaatı tebellür ettirmektedir.

Evet tasavvuf, yani vahdet-i vücut felsefesi Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine dayanılarak te'vil ve tefsir edilmiştir.

(Şunu da belirtmek yerinde olur ki, — İslâm Felsefesi — diye bir ilim mevcut değildir. Ancak İslâm Feylesofları ve onların eserleri vardır. Eğer İslâm felsefesi adı altında bir tedvin icap ederse, münderecatı tasavvuf ve hikmet-i şerâyi', olabilir.)

Bizim mevzuumuz tasavvuf olduğuna ve bunu sôfiyyûn ve sôfiyye asârından mahiyyet itibariyle yukarıdaki izahatımızla ayırdığımıza göre, tasavvuf erbabını İslâm âleminde ve milletler arası şöhreti hâiz iki mühim otoriteyi, «**Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabi**'yi ve **Mevlânâ Celâlüddini Rûmi**'yi» zikretmek isteriz. O iki temelden sonra gelen bütün şöhretlerin yazdıkları Farsça, Arapça ve Türkçe tasavvuf eserleri mevzu itibariyle o iki asla irca edilebilir. Biz medrese ile mutasavvifler arasında asırlarca vuku bulan çekişmeleri, münâzaaları, eserler üzerinde tahliller yaparak kanaatimizi belirtmek istiyoruz.

Bu iki büyük şöhretten zâhir ülemâsından büyük bir çoğunluğun tasvib ve tasdik ettiği **Mevlânâ Celâlüddini Rûmi**'nin Mesnevi'sini metin olarak almış bulunuyoruz.

---

teveccüh ve hürmetine mazhar olmuş olan bu feylesof, Nev-Felâtuniyyenin müessisi sayılabilir. Mesleğini İslâmi görüşlerle ilgili bulduğumuz için, konumuz dışında olan bu bilgiyi vermeyi lüzumlu bulduk.

Bu tercihimizin ikinci sebebi de, her ikisinde müşterek olan mevzuun **Mevlâna**'da manzum ifade edilmesi, alâkayı daha cazip bir hale getirmesi noktasından dır. Üçüncü olarak asıl mühim sebep ise, Hz. **Mevlanâ**'nın:

من بندۀ قرآنم اگر جان دارم
من خاک ره محمد مختارم
گر نقل کند جز این کس از گفتارم
بیزارم ازو وزین سخن بیزارم

Yani, ben yaşadığım müddetçe Kur'ân-ı Kerîm'in bendesiyim ve O'nun emirlerine fermanberim. Ben **Muhammed Muhtar** (S.A.V.) nin yolunun toprağıyım. Eğer benim sözlerimden bunun dışında bir söz nakleden olursa, hem o sözden, hem de nakledenden eza duyarım, buyurmuş oldukları için metin olarak Mesnevi'yi seçmiş bulunuyoruz. Her nekadar Mesnevi'ye başlamadan zikredeceğimiz gibi, şimdi de sırası gelmişken bir hususu beyan etmek isterim.

Mevlâna'nın meşhur bir rubaisi vardır ki, bu rubai aleyhde ve lehte söylentilere sebeb olmuştur. Rubainin manâsı, iyi tahlil edilerek izah edilmediği için **Mevlâna** muhibbi sôfiler bir kalemde rubainin **Mevlâna**'ya isnadını reddetmişler, kabul edenler de zâhir delâletine göre manâ vermişler ve bu suretle hakikat kapalı kalmıştır. Meşhur rubai şöyledir:

باز آ باز آ هر آنچه هستی باز آ
گر کافر و گبر و بت پرستی باز آ
این درگه ما درگه نومیدی نیست
صد بار اگر توبه شکستی باز آ

Şöylece terceme edilebilir:

«Sen gel, ne olursan ol yine gel! Kâfir, ateşperest, putperest, hasılı her ne mezhepte olursan ol yine gel! Zira bizim dergâhımızda ümit kapısı kapalı değildir, yeis yoktur. Sen günahkâr da olabilirsin, belki yüz kerre tevbeni bozmuş olabilirsin, ümitsizliğe düşme yine gel!»

Şimdi bu parçadan şöyle hatalı bir manâ çıkarıyorlar:

«Bizim dergâhımız öyle bir dergâhdır ki, orada cins ve mezheb tefrik edilmez. Biz hepsini hoş görürüz, hepsi Allah'ın kuludur, herkes bir yoldan Hakk'a gitmek istemektedir, topluca bir arada hû çekelim, beraber olalım.»

Kur'ân-a bende olan ve Hz. Muhammed (S.A.V.) in yolunda bulunduğunu beyan eden bir mürşid hak ve batılı ayırdetmeden, tarik-i müstakime nasıl rehber olabilir? O halde rubainin manâsı nedir?

Hz. Mevlâna demek ister ki:

Sen doğuştan veya herhangi yanlış bir telkine uyarak hakikatı kaybetmiş isen, yani mezheb ve meslekin her ne olursa olsun bizim dergâhımıza gel ki, o dergâhta ümitsizlik yoktur. Kur'ân-ı Kerîm:

لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ

«Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz»[2] buyuruyor. Biz sizi işte bu, yes'i reddeden dergâha çağırıyoruz. Kur'ân-ı Kerîm ayâtı rahmet ve mağfiretle doludur. Ömründe ve hayatının son deminde bir kerre tevhid edeni cennetle tebşir eden[3] son dinin büyük peygamberinin yolunda bulunanı dergâhımıza davet ediyoruz. Sen günahkâr olsan da yine ümidini kesme. Çünkü yine o büyük peygamber:

اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

«Günahından tevbe eden günah işlememiş gibidir[4],» buyurmuştur. Ayrıca Buhari-i şerifte şöyle bir hadîs-i şerif vardır: «...Şeytan diyor ki, senin izzet-ü celâline yemin ederim ki, ruh, insan oğlunda bâki kaldıkça, ben onun içinden çıkmam, iğva eder dururum. Ona karşı Zü'l-Celâl buyuruyor: Ben de izzet ü celâlime yemin ederim ki, ruh onda bâki kaldıkça tevbe ile masiyetkâr kulumun arasını açmam, yani tevbe eder, affederim.»

Şu halde kul âsi de olsa, günahkâr da olsa tevbe edince Cenab-ı Hakk tevbesini kabul buyuruyor. Buna dair birçok husus vardır.

İmdi Mevlanâ'nın rubaisine ters bir manâ vermeye mahal kalmamaktadır. Maksadı tevhide davettir. Ancak tevhide davet ,manâsı çekip uzatılan vahdete davet demek değildir.

Bu girişten sonra vahdet-i vücut hakkındaki mütalâaları görüp sözü bitirelim:

Vahdet-i vücut iki muhtelif.görüşte tecelli eder: Biri

2) Ez-Zümer 53
3) Bezzâr, Ebû Saîd (R.A.) den.
4) İbn. Mace. Ebû Mes'ud (R.A.) den.

«Heme ûst = ne varsa odur» diğeri *«Heme ez ûst* = ne varsa ondandır.» Yani kainatta varlık olarak ne varsa hep O'nun kendisidir. Bizce bu sözü söyleyenler sünnet-i seniyye yolunda bulunuyorlarsa bu sözden maksatları; gördüğün bütün eşya hep O'nun esmâ ve sıfâtının tecellisinden ibarettir. Kudreti her mahlûkta ayrı ayrı tecelli etmiştir. O'nun kudreti ise kendisinden ayrılmaz. Biz eşyaya bakarken O'nun kudretini temaşa ederek, kendisini buluruz. Yani eserden müessire intikal eder, müessiri düşününce eseri unuturuz. Esasen eser Zat-ı Bârinin de buyurduğu gibi mahkûm-ı fenâdır.

[5] كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

Biz ise Bâki ile alâkadarız. Ne fâniler ve ne de dâr-ı fena bizi ilgilendirmez. Bu suretle her yerde hep O'nu görürüz; demek isterler.

İşte büyük sôfilere isnad edilen

لَيْسَ فِي جُبَّتِي سِوَى اللّٰهِ

«Sırtımdaki cübbenin içinde Hak'dan başka birşey yoktur,»[6] demek, bana bak da Hakk'ın kudretini gör demektir. Önce ekmel-i mahlukât olan insanda Hakk'ı görmek, O'nun kudret ü azametini düşünmek gerekir. Bu itibarla bu söz takva ile müştehir kâiline muttasıl ve muteber bir silsile ile bağlanırsa başka türlü düşünmeye ve manâ vermeğe imkân yoktur. Bu bir tevil değildir, çünkü kâili sünnet-i seniyye yolundadır.

---

5) Rahman 26
6) Cüneydi Bağdadi'ye isnad ederler.

Keza **Hallac'a** nisbet edilen «*Ene'l-Hakk*» sözü de **Hallac'ın** hayatı tarikat-ı Muhammediyye üzre tarihen sabit olduysa, bunu da sû-i tevile ihtiyaç yoktur. Manası: «Ben Hakk'ın meclâsıyım» yani Allah beni yaratmakla, kâinata tecelli etmiştir, demektir ki, burada şahıs mevzû-i bahis değildir; cins-i âdem kastedilmiştir.

Meselâ erbab-ı tasavvufun sözleri arasında yine şöyle bir beyte tesadüf ederiz:

ظهور تو بمن است و وجود من از تو
ولست تظهر لولای لم اکن لولاک

«Yarabbi! senin tecelli ve zuhûrun benimledir, benim varlığım da sendendir. Ben olmasam senin varlığın anlaşılmayacak, sen olmasan ben var olmayacaktım,» demektir ki, burada mefhum-i muhalif düşünmeğe mahal yoktur. Yani «Sen ancak benimle tecelli ettin, başka sûretle tecelli edemessin» manâsmı vermek, kudret-i ilâhiyyeyi kasretmek demektir.

Keza **Feyzi-i Hindi'nin**:

در تو همه کالنّوی مندرج فی الثّمر
در تو همه کالثّمر مندرج فی النّوی

beytinde: «Herşey sendedir, tıpkı meyvenin içindeki çekirdek gibi ve çekirdeğin içindeki meyve gibi,» demekle kâinatın ilm-i ilâhide mevcut olduğunu daha yaratılmadan kendisinin bildiğini, binaenaleyh bütün varlıkların içinde O'nun kudret ve celâlinin görüldüğünü ifade etmektedir.

Keza bir buğday tanesinde bir harmanı, bir tek cevizde, ceviz ağacını görmek, vahdette kesreti müşahade etmek demektir. Allah kânûn-ı ilâhisi ile, bir habbeden bir harman vücuda getiriyor. Yenişehirli **Avni Bey:**

«Sad hezarân daneden teşkil eden bir hırmeni
Sad hezarân hırmen ilkâ eylemiş bir daneye»

tasviri ile bu hususu çok beliğ bir tarzda beyan etmiştir. Yüzbinlerce taneden bir harmanı teşkil eden kudret-i ilâhiyye bir taneye bir harman ilka etmiştir.
ile bu hususu çok beliğ bir tarzda beyan etmiştir. Yüzbinlerce taneden bir harmanı teşkil eden kudret-i îlâhiyye bir taneye bir harman ilka etmiştir.

Tek bir habbede, kudret-i İlâhiyyeyi görebilen, vücûd-ı Hakk'ı tevhid eder. Bir de tek tanede bir harmanı müşahade eder. Bu hususların muhtelif tarif, tefsir ve tevilleri ile karşılaşacağız.

«*Heme ez ûst* = hepsi O'ndandır», yani O'nun eser-i hilkatıdır, sözü de takva mahsulüdür.

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

O'na benzer bir şey yoktur[7]» hükm-i İlâhisine muhalif bir kanaata saplanmamak için, ülemaca kabul edilmiştir.

İzmirli **İsmail Hakkı bey** merhum Yeni İlm-i Kelâm'ında der ki:

«Eimme-i selef akdemîn-i sôfiyye, ülemâ-i şeriat, (fukahâ), sôfiyye-i şuhûdiyyenin pekçoğu **Simnanî** ve **İmam Rabbanî** gibi müteahhirin-i sôfiyye vahdet-i vücuda muhaliftirler.»

Ayrıca bir tembih ile kendi kanaatını bildirerek, bu

7) Eş-Şûra 11

hususta şahsan bir karara vasıl olamadığını ifade eder.

«Tembih: vahdet-i vücuda ne itikad ederiz, ne inkâr ederiz. Meseleyi hakîm ve allâm olan Cenab-ı Zü'l-Celâle havale ederiz.»

Ahmedü'r-Rıfâî de «El-Bürhanü'l-Müeyyed» adlı eserinde şöyle diyor:

يَنْقُلُونَ عَنِ الْحَلَّاجِ أَنَّهُ قَالَ أَنَا الْحَقُّ

لَوْ كَانَ عَلَى الْحَقِّ مَا قَالَ أَنَا الْحَقُّ

وَيَذْكُرُونَ لَهُ شِعْرًا يُوهِمُ الْوَحْدَةَ كُلُّ ذٰلِكَ وَمِثْلُهُ بَاطِلٌ

أَخْطَأَ بِوَهْمِهِ فَأَخَذَهُ الْوَهْمُ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ

إِيَّاكُمْ وَالْقَوْلَ بِهٰذِهِ الْأَقَاوِيلِ إِنْ هِيَ إِلَّا أَبَاطِيلُ

إِيَّاكُمْ وَالْوَحْدَةَ وَالْفَلْسَفَةَ وَمَا شَاكَلَهَا

فَإِنَّ هٰذِهِ الْعُلُومَ مَزَالِقُ الْأَقْدَامِ إِلَى النَّارِ

Meâli: **Hallac Manṣur'un** *«Ene'l-Hakk»* dediğini naklediyorlar. Eğer hak üzerinde olsaydı *«Ene'l-Hakk»* demezdi. Vahdet-i vücudu iham eder yollu ona bir şiir de isnad ederler. Bunların hepsi ve ona benzer sözler batıldır. Vehmi, **Hallac'ı** halden hale götürmüştür. Bu ve buna ben-

zer sözlerden sakınmanızı tavsiye ederim. Bunların hepsi bâtıl sözlerdir. Vahdet-i vücuttan ve vücûd-u Hakk'a ait felsefeden ve ona benzer fikirlerden sakınınız. Zira bu ilimler insanın ayağını cehenneme doğru kaydırır.»

İmam Rabbani Mektubat'ının birinci cildin otuz birinci mektubunda meâlen der ki:

«Cenâb-ı Hakk hiçbir eşya ile birleşik değildir. Eşyanın keyfiyyâtından da münezzehtir. Âlem ise, keyfiyyetle isimlendirilmiştir. Vâcib, mümkünün aynı, hâdis de kadîmin aynı olamaz.

(Âlem, kemalât-ı sıfât-ı ilâhiyyenin âyinesi ve zuhurât-ı esmâiyyesinin meclâsı olsa da muzhir, zâhirin aynı değildir. Gölge, nefs-i asl olmadığı gibi, tevhid-i vücudiyye kâil olanların mezhebi de budur.)

(Tarikat-ı Nakşibendiyye'nin müessisi **Hoca Bahaddin Nakşibend** (718-791 h.) buyururlar ki: — görünen, işitilen, bilinen herşey Allah'ın gayrıdır. Hakikatte «*lâ*» kelimesi ile ayniyyet fikrinin nef'i lâzımdır.

Eğer denirse ki: meşâyih-i Nakşibendiyye ve diğerlerinin açıkça vahdet-i vücud, kurb-i zâti ve maiyyet-i zâtiyye ve kesrette vahdet ve ehadiyyeti müşahade ettikleri vaki'dir. Derim ki: bu ahval sülûk esnasında geçilen hallerdir ki, sonradan bu makamdan terakki ettikleri görülür. Bu hususta ben de başımdan geçenleri evvelce yazdım[8].»

Bütün bunları şöyle hülasa edebiliriz: **Vahdet-i vücuda halk ile hâlik arasında kurb ve maiyyet manâsına, yani birlik mefhumuna, arada gayriyyet olmadığına, ülemâ kadar bir çok ricâl-i tasavvuf da kâil değildirler. Şeyh Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'ye isnad edilen bazı sözlerin vüsû-**

---

8) Mektubat-ı İmam-ı Rabbanî

ku tarihi metodlarla sabit olduğu takdirde Kur'ân-ı Kerîm'e irca edilerek tevilleri yapılmıştır.

Bu babda söylenen bütün sözlerin mütesennin sôfiyyun tarafından dermeyan edildiği görülürse, esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin tecellisi maksutdur, demek icabeder.

Fakat, imân ve ameli birlikte sabit olmayan tarikat sâliklerinin sözleri bir hüküm ve kıymet ifade etmez.

Bu bahsi hülâsa olarak böylece beyan ettikten sonra, kitabımızın ikinci cildinde Mesnevi derslerinde sırası geldikçe hükümleri nusûsa irca edip, bu konuyu daha fazla izah ederek tafsile çalışacağız. Tevfik Allah'dandır.

HULÂSA

Tasavvuf hakkında görülen bu tafsilâtı hülasa edecek olursak :

İbni Haldun, Mukaddimesinde tasavvuf bahsinde: «Tasavvufun aslı Hakk'a kulluk için yönelmek, Hak'dan başkasıyla ilgiyi kesmek, dünyanın süsünden, zînetinden, alâyişinden yüz çevirmek, halkın teveccüh ettiği dünya lezzetlerinden, maldan, mansıb ve makamdan uzak bulunmak, halkın arasına girmemek, ibadet için halveti ihtiyar etmek.

İşte, bütün sahabe ve selef bu yolda idiler. İkinci asırda halkın ikbale, dünyaya rağbeti artınca, tarik-ı sahabe ve selefe dönenlere sôfi adı verildi[9].» der.

Şimdi ülemâ tehzib-i nefsin sûre-i En'âm'ın 151 inci âyetinde, «fevahişin zahir ve batın olanlarından uzak bulununuz» meâlindeki bâtını fevâhişi İmam Gazzâli Rub'u Mühlikât'ında nefsin âfetleri olarak şöyle sıralar:

«Kibir, buhul, hased, aldatmak, düşmanlık, gayz beslemek, tamah, kendini beğenmek, kendini yüksek görmek, hıyânet, müdahene, riyâ, hakkı kabul etmeyip, kendini büyük görmek, hile, tûl-i emel vesaire gibi kötü huylardır ki, bunlardan sakınabilmek ve korunma yollarını arayıp bulmak için kâmil ve olgun bir mürşide intisab zaruridir[10].»

---

9) İbn. Haldun Mukaddimesi s. 309

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, kalbin tasfiyesi ve ahlâkın kemâli, mekârim-i ahlâkı itmam için meb'ûs olduğunu bildiren Peygamber Efendimizin yolu demek oluyor.

O halde tasavvuf, şeriatın gayrı değil, aynıdır. Yani ittikadır. Bu zevatın arasından keşf ve keramet sahibi kimseler zuhûr edebileceği gibi, ricâl-i mutasavvife, yani Kur'ân'ın meâni-i muhtelifesini, hikmet-i şerâyi'i tetkik eden kimseler arasından da ehl-i hâl olanlar çıkmıştır.

Bütün kavil ve fiilleri Kitap ve Sünnete uygun olduğu takdirde hiçbiri hakkında dil uzatmak câiz değildir. Kavil ve fiilleri mübayin olanlar için ise, şahıs zikretmiyerek kavillerinin nusûsa muhalif olup olmadığına bakılarak red veya kabul etmek gerekir. Ve o zaman büyük bir âlimin dediği yola girilmiş olur. Kendisine şeriat ve tarikat erbabının birbirleriyle münazaalarının sebebi nedir, denildiği zaman: «Şeriat ve tarikatın cahilleri birbirleriyle mücadele ederler, âlimleri daima musalâha içindedir» demiştir[11].

Yukarıda Necmüddîni Kübrâ'nın «Usûl-i Aşere» sinin izahında da belirttiğimiz gibi, **İbni Haldûn**'un tasavvufu tarifindeki beyanlarının gereken kısımlarını da açıklayalım :

«Hakka kulluk için yönelmek» yani mutlak manasıyla ibadeti aslolarak kabul etmek demektir ki:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ

---

10) İhyaul Ulûm Rub'u Mühlikât

11) Medineli Osman Efendi (Merhum)

Ben cin ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım[12]» meâlindeki âyet-i kerimenin yukarıda tafsili geçen şumûlüne girmektir.

Bütün ef'âl-i umûmiyye arasında hangi işde Allah'ın rızası mevcutsa, o işi işlemenin Hakk'a kulluk olduğunu bilip, bilmiyorsa öğrenip, ona teveccüh etmektir.

«Hakk'dan başkasıyla ilgiyi kesmek[13].» Bu hükmü iyi anlamak lâzımdır. Bunun manası, **halktan münasebeti kesmek değildir. Bu tarzda telkinde bulunmak, sôfiliğin manâsını anlamamak olur. Herkesin birbirine ihtiyacı vardır. Cemiyet halinde yaşayan insanlar bundan fâriğ olamazlar. Bu bir hayat zaruretidir. Bundan başka ayrıca bir şey öğretmek kastıyla halk arasına girmek de ibadettir. O halde Hakk'dan başkasıyla alâkayı kesmek demek, halktan birşey beklememek, herşeyin Hakk'dan olduğu hakkındaki imânı gevşetmemek, bir an olsun hayr u şerrin hâlıkını unutmamak demektir.**

«Dünyanın süsünden, zînetinden, alâyişinden yüz çevirmek[14].» Bu hüküm de birtakım tarîk erbabınca yanlış anlaşılmıştır. Bu o demektir ki, süsleneyim, zînetleneyim, herkese gösteriş yapayım diye gayret sarfetmek ve bunu temin için çalışmak, Hakk yolundan uzak düşmek demek olur. **Yoksa, her mü'min mâli seviyesinin ve gücünün yettiği kadar temiz ve güzel giyinmeye, kıyafetiyle de müslümanlığın ulviyyetini göstermeye memurdur.** Peygamber Efendimizin: «Her mü'minin herkes tarafından mazhar-ı hurmet ve itibar olması, temizlik ve güzelliğin müslümanlığın icaplarından olduğunu halka tanıtması lâzımdır» meâ-

---

12) Ez-Zariyat 56
13) İbn. Haldun Muk.
14) İbn. Haldun Muk.

linde bir hadis-i şerifi vardır[15]. Bunun aksi hareket, insanın horlanmasını, istihfafını muciptir ki, imânın müslümana bahşettiği ulviyyeti halâldar eder. **Hiçbir zaman vakar ve heybet ile, azamet ve gururu birbirine karıştırmamak lâzımdır.**

«Halkın teveccüh ettiği dünya lezzetlerinden, maldan, mansıptan, makamdan uzak bulunmak[16].» Yani bunların peşi sıra koşmamak, bunları temin için birtakım çarelere başvurmak, bunları hayat gayesi edinmek gibi Hakk'ın azamet ve kudretini ve tasarruf-i küllîsini unutturacak hallerden uzak bulunmak demektir. Yoksa ,ilmî ve idarî kabiliyetini veya herhangi bir hüner ve marifetinden halkı mahrum etmek demek değildir. O zamanda insan ne halka, ne de Hakk'a karşı vazifesini yapmamış olur ve mesuliyetten kurtulamaz.

«Halkın arasına girmemek». Yani hâyu hûy-i âleme karışmamak, meşru' olmayan gayesiz kalabalığın arasında bulunmamak, ihtiras topluluklarından uzak olmak, hevâ, heves ve malâyâniden sakınmak, din ve dünya vazifelerinin başından ayrılmamak demektir.

«İbadet için halveti ihtiyar etmek». Bu da, farzlar dışında yapmak için vakit bulduğu nafileleri icra için yalnızlığı seçmek demektir. Yoksa şeâir-i İslâmı alenî yapmak müslümanlıktaki vazife, şükür ve minnet hislerini telkin ve ta'lim için lâzımdır.

أَحْسِنُوا لِبَاسَكُمْ وَأَصْلِحُوا رِحَالَكُمْ
حَتَّى تَكُونُوا كَأَنَّكُمْ شَامَةٌ فِي النَّاسِ

15) Hakim-elMüstedrek

16) İbn. Haldun Muk.

Şimdi İslâm ulemâ, fukahâ ve müctehidlerinden tasavvuf ve rical-i tasavvufu takdir ve tahsin eden zevâtın mütalâalarını inceliyelim:

1. Mezhebimiz **İmamı Ebu Hanife** rahimehullah (v. 150 h.) «İbni Âbidin haşiyesinde bu hususu tafsil ve beyan etmiştir.»

2. **İmamı Mâlik** (93 - 179 h.) buyurur ki: «Tasavvuf bilmeyen fakih, fıska, tasavvufu bilip de fıkhı bilmeyen zendekaya düçar olabilir. Bu ikisini cem' eden ise hakikate vasıl olur. «Bu sözü **Abdü'l-Bâki ez-Zerkanî** Fıkh-ı Mâliki şerhinin ikinci cildinin 195. sayfasında ve 1014 hicride vefat eden **Aliyyu'l-Kâri**, aynı eserin birinci cildinin 33. sayfasında ifade eder.

3. **İmamı Şâfiî** (150 - 204 h.) **Celâlüddini Suyûtî**'nin Te'yidü'l-Hakikati'l-Aliyye adlı eserinin 15. sayfasında der ki: «Sôfiyye ile sohbetim esnasında kendilerinden üç şey istifade ettim:

1. Zaman bir kılıçtır, sen onu kullanmazsan, o seni keser,
2. Kendini Hakla meşgul etmezsen, bâtıl seni istilâ eder.
3. Kendine hiçbir varlık isnad etmemek, erbâb-ı ısmetten olmak demektir.

4. **İmamı Ahmed ibni Hanbel**, rical-i sôfiyye ile sohbetten evvel oğlu **Abdullah**'a derdi ki:

«Oğlum! sana hadis ile meşgul olmanı tavsiye ederim. Kendilerine sôfi diye ad takan kimselerle düşüp kalkmaktan sakındırırım. Çünkü onların içinde ahkâm-ı dine câhil olanlar vardır.»

Sonradan kendisi sôfiyyûndan Bağdadlı **Ebu Hamza**'ya mülâki olunca ve sôfilerin ahvâlini öğrenince oğluna dedi ki:

«Sôfilerle sohbeti tavsiye ederim. Onlar ilimleriyle, mürakabeden edindikleri feyz ile Allah korkusunu hakkıyla tanımalarıyla ve halkın mesâvi ve abeslerinden uzak

kalmakla ve âli himmet olmalarıyla bizi geçmişlerdir.» Bu söz 1332 hicride vefat eden Şeyh **Emin Kürhî**'nin Tenvîru'l-Kulûb isimli eserinde zikir ve beyân edilmiştir.

Keza, 1188 de vefat eden Allâme **Muhammed** «Sifârinî, Gızâu'l-Elbâb li şerhi Manzûmeti'l-Âdâb» adlı eserinin, birinci cildinin 120. sayfasında İbrahim b. Abdullahi'l -Kalanisi'den naklen İmamı **Ahmed İbni Hambel**'in sôfiyye için: «Onlardan daha efdal bir zümre bilmiyorum,» dediğini nakleder. Bir de aynı eserde: «onları vecidleriyle bir müddet bırakınız, ferahlasınlar» buyurmuştur. «Onlar ilham alırlar ve vecde müstağrak olurlar» dediği de rivayet edilmiştir.

5. Hüccetü'l-İslâm **İmamı Gazzali** (v. 505 h.) «el-Münkızu mine'd-Dalâl» adlı eserinde, sôfiyyeden ve onların sülûk ve tarikatlarından bahsederken der ki:

«Yakinen bildim ki, onlar betahsis Allah yoluna girmişlerdir. Onların sîretleri ahlâkın en güzeli, tarikatları da yolların en doğrusudur.» (Sayfa 131.)

6. Herat'da 606 hicri tarihinde vefat eden müfessir İmam **Farüddin er-Râzi**: «Müslimlerle müşriklerin itikatları» adlı eserinin sekizinci babının 72-73. sayfalarında sôfiyye ahvâlinden bahsederken der ki :

«İslamî fırkalar arasında sôfiyyeyi zikretmemek hatadır. Zira sôfiyye sözlerinin hülasası şudur: Allah'ı bilmenin yolu, kalbin mâsivâdan tasfiyesi ve alâik-i bedeniyyeden tecerrütdür. Bu ise güzel bir yoldur.»

Yine İmamı müşarun ileyh buyurur ki :

«Mutasavvife taifesi Hakk'ı tefekkür ile meşgul olurlar, alâik-i cismâniyyeden nefsi tecrid ederler, ruhlarının ve kalplerinin zikr-i Hakk'dan hâli kalmamasına çalışırlar, diğer ef'âl ve tasavvuflarında kemâl-i edeble Hakk'a inkiyâd ederler. İşte onlar Âdem oğullarının en hayırlı fırkasıdır.»

7. Şam'da hicri 577 tarihinde doğan ve 660 tarihinde vefat eden şeyhu'l-Ülemâ ve Sultânu'l-Ülemâ lakaplarıyla tanınan, birçok eserler telif eden, **Şihâbüddini Sühreverdi'** den inâbe alan ve Şeyh **Hasan Şâzeli'**ye mülâzemet eden **İzzüddin ibni Abdi's-Selâm** rahimehullah.»

«Sôfiyyeden bir tâife dünya ve ahiret yıkılmayan kavâid-i şeriatı, üss-i hareket ittihaz etmişlerdir. Diğerleri rüsûma bağlanmışlardır. Onlardan zuhûr eden kerâmetler ve hârikulâde haller öne sürülmüşse de, bu gibi haller Hakk'a yakınlık bakımından ve Hakk'ın rızasına uygunluk noktasından teferruattan sayılır.» buyurmuştur.

8. **İmamı Nevevi** rahimehullah «el-Makâsıd» adındaki eserinde der **ki** :

Tarîk-ı tasavvufta beş asıl vardır:

1. Zâhir ve bâtında takvayı şiâr etmek,
2. Sözlerinde ve işlerinde sünnet-i Nebeviye uymak,
3. İkbal ve idbar zamanında halktan birşey beklememek,
4. Az olsun, çok olsun Hakk'ın herşeyde, her türlü vergisine içten boyun eğmek,
5. Ferah ve sıkıntı zamanında Hakk'ı düşünüp, O'na rücu' edebilmektir.»

Müşârun ileyh hicri 676 tarihinde Şam köylerinden Neva adındaki bir köyde vefat etmiştir.

9. Gırnatalı Mâliki mezheb «el-İmâmu'ş-Şâtıbî» lakabıyla meşhur **İbrahim ibni Musa** (v. 790 h.) Selefî olan bu zat «Kitâbü'l-İ'tisâm» adlı eserinde İslâmi tasavvufun, dinin rûhundan olduğunu ve asla bid'at olmadığını beyandan sonra der ki :

«Birçok câhiller sôfilerin ahkâm-ı şer'iyyeyi iltizamda mübalâtsız olduğunu itikad ederler. Ben onları, söylenen bu sözden ve bu itikattan tenzih ederim. Onların tarikatları sünnet-i seniyye üzerine bina olunmuştur. Ona muhalefetten sakınırlar. Onların temel direği sayılan **Ebu'l**

-**Kâsım el-Kuşeyrî** der ki: — Tasavvuf ism-i husûsisiyle adlanmaları, ehl-i bid'atten ayrılmak içindir — Ve risalesinde ahd-i Rasul (S.A.V.) den gününe kadar olan tasavvuf seyrini anlatır.»

10. Hicri 771 tarihinde vefat eden **Tâcüddin Abdü'l -Vahhâb es-Sübkî** «Muîdü'n-Niam» adındaki eserinde :

«Allah onlara sağlık ve uzun ömürler versin» diye dua ettikten sonra :

«Onların hakiki hüviyetleri herkes tarafından bilinmediğinden, haklarında pekçok söz söylenmiştir. Şeyh **Ebu Muhammed Cüveynî** der ki: — Bilmen kat'î birşey olmadığı için aleyhlerinde bulunmak doğru olmaz. Onlar dünyaya yüz çevirmişler ve birçok vakitlerini ibadete hasretmişlerdir — dedikten sonra: «Onlar havâss-ı ehlullahdır. Zikirleriyle rahmet umulur, dualarıyla yağmur beklenir. Allah onlardan ve onların yüzü suyu hürmetiyle bizden razı olsun.» (Sayfa: 119)

11. **İbni Âbidin** lakabıyla şöhret bulmuş olan büyük allâme ve fakih eş-**Şeyh Muhammed Emin** (1198-1252 h.) Mecmuay-ı Resâil-i İbni Âbidin'in «Şıfâu'l-Alîl....» adlı Yedinci risalesinde bid'atlerden bahsettikten sonra: «bütün hasâil-i redieden müberra asdikây-ı sâdât-ı sôfiyye hakkında bize söz düşmez» deyip, İmamı Tâifeteyh olan **Cüneydi Bağdadi**'ye :

— Vecd ile zikreden zümre hakkında ne dersiniz? sualine :

— Onları bırakın, zikrullah ile ferahlanırlar. Onlar rûhen bunalmış durumdadırlar. Teneffüsleri ancak hallerini teskine medar olmak içindir. Onların dillerindeki yanıklığı tatsan, feryatlarım ma'zur görürsün.»

«Allame **İbni Kemal** de, kendisinden bu hususta fetva istendiği zaman buyurmuştur ki:

— İhlâs ile tahkika vâsıl olmuş isen, heyecanla salı-

narak zikirlerinde bir beis yoktur. Sen ayak üstünde Hakka ibadet edersen, onun baş üstünde Hakk'a yalvarması hakkkıdır. Evza'-ı muhtelifede zikir ve semâ, zamanlarını en iyi amellere sarfeden âriflere, kabâyi-biahvâlden nefislerini zapta muktedir olan sâliklere müsaade verilir. Onlar Hakk'dan başka bir ses işitmezler. Allah'dan başkasını istemezler. Zikrederken inlerler, şükrederken seslerini yükseltirler. Vecde geldikleri zaman sayha ederler, bağırırlar, şuhûd halinde sükûn ve istirahata kavuşurlar. Hülasa, bu taife hakkında benim cevabım bundan ibarettir, doğrusunu Allah bilir. —

Büyük fakih **İbni Âbidin** ilâve eder:

«Onların semâları maârif-i ilâhiyye ve hakâik-i rabbâniyyeyi isticlâb eder. O da ancak tevhid ve tavsif-i Hakk'la, hikemî mev'izalarla ve na't-ı nebeviyle olur. Keza onlara uyanlara ve onların meşrebini tadanlara ve içinden aşk u şevk duyanlara diyecek sözümüz yoktur. Bizim sözümüz avâm, fâsıklar ve emsâli hakkındadır.»

12. Mısır müftisi merhum allâme Şeyh **Muhammed Abduh** der ki :

«İslâm tarihinde müslümanların sukût ve tedennisinden bahsedenler: — bunun başlıca sebebi cehalettir, tasavvuf ise bu cehalete başlıca âmil ve en kuvvetli sebeptir. Bunların din hususundaki cehaletleri buna vesile olmuştur. Birtakım bid'atler ve İslâmın güzelliğini bozan kötü âdetler müslümanlar arasında yer tutmuştur. Cehâletlerinden dolayı üssü necat olan tevhid-i hâlisten ve sahih amellerden kendilerini uzaklaştırmıştır — derler.

Fakat iş onların zannettikleri gibi değildir. Tasavvuftan maksadın ne olduğunu icmalen arzedelim.

İslâmın ilk asırlarında zuhûr eden tasavvufun büyük bir hüviyyet ve kıymeti vardır. Tasavvuftan maksat: Mekârim-i ahlâkı ayakta tutmak, nefsi terbiye etmek,

amel-i sâlihle onu süslemek, ahkâm ve esrâr-ı dini tedricen anlatmak ve öğretmektir.

Bunların etvâr ve harekâtına ve muamelâtına ait husûsâta, yani zevâhirine bakan bazı fukaha bunların esrâr-ı dini anlamadıklarına hükmederek, kendilerini sapıklık ve ilhada nisbet etmişlerdir. Ümerâ ve salâtinin, fukahâyı tevkir etmelerinden dolayı hüküm ve karar ülemânın elinde bulunduğundan sôfiyyûn gizlenmek zarûretini duymuşlar, tarikleri için birtakım rumûz ve ıstılahât-ı sôfiyye vaz'etmişler, aralarına girmek isteyenleri uzun bir tecrübe devri ve talib, mürid ve sâlik gibi merhalelerden geçirdikten sonra kabul etmişler, sülûktan sonra da tarîka lâyıkıyla bağlanıp, bağlanmıyacağını anlamak için, onun ahlâk ve etvârını, iradesinin sağlam ve kararının sâbit ve sâdık olduğunu tetkik ve tefahhustan geçirdikten sonra yavaş yavaş ufak tefek esrâr-ı tarîkı talim edip, bu suretle tarîka kabul etmişlerdir.» (Risâletü'l-ebda' eş-Şeyh Ali Mahfûz)

Yine bu hususta arap mütefekkirîn ve ülemâsından **Emir Şekib Aslan**'ın «Bugünkü İslâm Âlemi» adlı eserinde turûk-ı aliyyenin İslâmiyete yaptığı büyük hizmetler ve Afrikadaki muvaffakiyyetleri, İslâmın yükselmesi ve eski devirlerdeki satvet ve şevketi iktisab etmesi ve Müslümanların ecnebi nüfus ve sultasından kurtulması gibi yüksek emeller peşinde gayret sarfetmişler ve yer yer muvaffak olmuşlardır» der.

Yine Mısır'ın mütefekkirîn-i ülemâsından **Şeyh Reşid Rıza** «el-Menar» mecmuasının birinci cildinin 726. sayfasında :

«Sôfiyyûn, ilim, ahlâk, tahkîk ve muhasebey-i nefs bakımından ülemây-ı erkân-ı din arasında infirad etmişlerdir.» der.

Muharrir ve müverrih üstad eş-Şeyh **Muhammed Ra-**

gıb **et-Tabbah** «İslâm Medeniyeti» adlı eserinde turuk-ı âliyyenin özünü, tarihçesini, esâsâtını makâsıd-ı sülûku bertafsil izah eder.

Meşhur islâm muharriri Câmiu'l-Ezher müderrislerinden **Ahmed Eş-Şirbâsi** «Sôfiyyede Ahlâk» ünvanıyla yazmış olduğu eserde aynı sûretle tasavvufun esâsâtını, vazifelerini, yaptığı hizmetleri, yukarıda sayılanlar gibi zikir ve tavsif ettikten sonra, büyük mutasavvıfların sözlerinden bazılarını zikrederek, onların ahlâk-ı islâmiyyeyi neşr ve ta'lim ettiklerini beyan eder. Meselâ :

«**Kuşeyrî**: Yiğitlik ve mertliğin esası daima başkasının işleriyle meşgul olmaktır.»

İbn Ebu Bekr el-Ehvâzi: asıl yiğitlik, kendinde hiçbir kıymet görmemektir.» derler.

Onlar ahlâk-ı İslâmiyyenin esaslarından; kimseye eza ve üzüntü vermemeyi, herkese lûtuf ve ihsanda bulunmayı, halinden şikâyet etmemeyi, hastalık ve musîbetleri kimseye ızhar etmemeyi, düşmanlarını affetmeyi ve meratib-i insaniyyenin en büyük derecesine yükselmeyi şiar ittihaz etmişlerdir.

طُوبَى لِمَنْ شَغَلَهُ عَيْبُهُ عَنْ عُيُوبِ النَّاسِ وَأَنْفَقَ
الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ وَأَمْسَكَ الْفَضْلَ مِنْ قَوْلِهِ وَوَسِعَتْهُ
السُّنَّةُ وَلَمْ يَعْدُ عَنْهَا إِلَى الْبِدْعَةِ

«Kendi ayıplarıyla uğraşmaktan, başkalarınınkini göremiyene, ihtiyacından fazlasını Allah için harcayana, lüzumsuz konuşmayana, bida'te kaçmadan sünneti tam tat-

bik edene ne mutlu!»[17] Hadîs-i şerîfini prensip olarak almışlardır.

İbn Atâullah el-İskenderî buyurur ki: «Zillet ağacı, tama' tohumuyla neşvü nema bulur.»

Yine mumaileyh; Senin gizli kusurlarını araştırman sana kapalı bulunan gayıpları araştırmandan daha hayırlıdır.

Hz. Ali (kerremallahu veche) Basra'ya gittiği zaman bir câmi'e girdi; etrafına halkı toplamış olarak birtakım hikâye ve masal söyleyenleri görünce, onları men' etti. Daha ileride sôfiyyenin ileri gelen gençlerinden **Hasan Basrî**'yi gördü. Hal ve tavrından, vakar ve doğruluğu görünüyordu. Kendisine :

—Ey genç! sana bir şey soracağım, doğru cevap verirsen, seni burada bırakacağım, yoksa seni de, arkadaşların gibi va'zdan men' edeceğim» deyince, **Hasan Basrî:**

— Dilediğini sor dedi. Bunun üzerine **Hz. Ali** :

— Dinden ne edindin?» sualini tevcih buyurunca, **Hasan Basrî** :

— «Takvâ» dedi.

— Din ne ile bozulur? sualine de:

— «Tama' ile» cevabını verince:

— «Otur! işte halka böyle va'z edilir» buyurdu.

Ey müslümanlar! sizin ahlâkınıza ve tarihinize bir çok taraflardan girmiş olan tasavvufu uzun zamandanberi kaybettiniz. Bugün kalanı size yeter. Tasavvufa dönünüz, onda hem gıda, hem devâ vardır. İnsanı doğru yola sevkeden Allah'dır. (**Şeyh Hamid Muhammed İbrahim Sa-**

---

17) Elmakasıd El-Hasene s. 131.

kar'ın «Nurû't-Tahkîk» adlı eserine **Ahmed eş-Şirbahî'**-nin yazdığı önsözden.)

Şam'daki Cemiyyet-i İlmiyye-i Arabiyye azâsından ve Hindistan Cemiyyet-i İlmiyye murahhası **Eb'ul-Hasan en-Nedevi** «Hind Müslümanları» adındaki kitabının 140 - 142 nci sayfalarında, Hindistandaki sôfiyye ve cemiyyetteki tesirleri başlıklı yazısında:

«Sôfiyye halkı, tevhid ve ihlâsa davet, sünnet-i Rasûle tebeiyyeti, günahlardan tevbeyi, Allah ve Rasûlüne itâatı tavsiye, fuhuştan, münkerden ve kötü huylardan, zulümden, katı kalplilik ve duygusuzluktan sakınmayı, güzel huylarla bezenmeyi (kibir, hased, buğuz, zulüm ve hırs) gibi kötü huylardan çekinmeyi, nefsin tezkiye ve ıslâhını telkîn ve Hakk'ın zikrini talîm ve halka nasihatı şiâr etmek gibi hususlarla mürîd ile şeyh arasındaki mubayayı temin ederler.»

Sonra **Şeyh Ahmed eş-Şehîd** ve **Şeyhu'l-İslâm Alâuddin** gibi zevâtın Hint'de halk üzerindeki yaptıkları büyük tesirlerden bahs ederek, bu tesirlerle halkın mesâviden ictinab ederek doğru yola döndüklerini belirtmektedir.

Bu ahlâkî muvaffakıyyetin hükümet kuvvetiyle veya bir müessesenin tesiriyle veya kânunlarla mümkün olamayacağını beyandan sonra, büyük mürşid Seyyid **Abdü'l-Kadir Gîlânî**'nin zamanında, mensubînin yetmiş bine vardığını, Yahudi ve Hıristiyanlardan beş bin kişinin O'nun tesiriyle ihtida ettiğini, âsi, dâğî, bâği birçok müsellah eşkiyâ ve serserilerin yüz bin kadarının yola geldiğini ve herkese tevbe ve bîat kapılarını açtığı için hadsiz hesapsız, halkın kendisine teveccüh ettiğini ve bu sûretle ahvalleri salâh bulduğu ve müridânından kabiliyetli olanları etrafa gönderip halkı dîn-i tevhîde, dîn-i hâlısa davet ettiğini ve halkın terbiyesiyle meşgul olduklarını, şirk ve bidatlarla, cehl ve nifak ile mücadele ettiklerini bertafsil zikretmektedir.

Hülâsa, gerek islâmın neşrinde, gerek fesada giden halkın ıslâhında, bu büyük kuvvetin gidemiyeceği yer olmadığı, orduların göremiyeceği yerlere, bunların nüfûz ettiklerini ve Salâh-ı âlem için mühim rolleri bulunduğunu uzun uzadıya izah etmektedir[18].

«Revâi'u İkbâl» adındaki eserinde ise Şeyh Ahmed es-Sirhindî'nin Şeyh **Veliyyullah ed-Dehlevî'nin Sultan Muhyiddin** evrenk zeybek ve İkbâl'in bu husustaki ehemmiyetli hizmetlerinden bahsederek, «onlar olmasaydı Hindistan'da islâm felsefesi ve islâm medeniyeti mahvolup giderdi.»

Eb'ul-A'lâ el-Mevdûdi «Mebâdi'l-İslâm» admdaki eserinin tasavvuf bahsinde der ki :

«Fıkıh, amel-i insanın zâhirine bakarak hükmeder. Evâmiri işliyor musun, nevâhiden sakınıyor musun? İşte fıkhın alâkası, görünen muâmele iledir. Kalp ve onun hal ve keyfiyyeti ile ilgisi yoktur. Ama kalbe taalluk eden hususlarla, onun keyfiyyetinden bahseden tasavvuftur.

Tasavvuf: ibadetin esnasında, meselâ namaz kılarken ne halde olduğunu araştırır. Namazda Hakk'a inâbe ettin mi, kalbindeki dünya düşüncelerinden tecerrüd edebildin mi, namaz sana Allah korkusunu telkîn edebildi mi, Allah'ın her şeyden habîr ve basîr olduğuna yakîn hasıl etti mi, Hakk'ın rızasından başka bir emelin olmadığına kani' misin, namaz senin rûhunu tasfiye etti mi, hangi hadde kadar ahlâkını ıslâh etti, hangi hadde kadar imânının muktezasıyla mü'min-i sâdık oldun? İşte namazda bunları araştıran tasavvuf şayet bu saydıklarını bulamassa onu nakıs bir ibadet kabul eder.

---

18) Rical'ül - Fikr ve'd - Da've Fi'l - İslâm Ebi'l - Hasen Nedvî s. 248-250.

Fıkıh ise, abdesti düzgün alıp, dosdoğru erkân ve adâbıyla namaz kılıp kılmadığına bakar.

Fıkıh ile tasavvuf arasındaki farkı şu misal ile izah edelim:

Fıkıh, karşına bir adam çıksa, onun sağlam, arızasız, hastalıksız, kör, topal, güzel veya çirkin, yahut iyi giyinmiş veya pejmürde olup olmadığını tetkik ile hükmünü verir.

Tasavvuf ise, ahlâk ve adâtını, meziyyetini, ilmini, aklını, doğruluğunu bilip, öğrenmek ister. Elbiseleriyle ve sözleriyle sôfi kılığına girmiş olup, onlara benzemek isteyenlerin ef'âline, ahlâkına ve kalplerine bakmak lâzımdır. İş derhal meydana çıkar. Hakiki sôfi böyle müteşebbihlerden biridir.

Hülasa, hâlis İslâmî tasavvuf şeriattan başka birşey değildir. Tam bir ihlâs ile ahkâm-ı ilâhiyi yerine getirmek tertemiz niyyet ve kalp temizliğinden ibarettir.[19]»

Mecelle-i Livâu'l-İslâm'[20] on ikinci sayısında «Nedvetü Livâi'l-İslâm et-Tasavvuf fi'l-İslâm» makâlesinde deniyor ki :

«Tasavvuf halâ bir emr-i vâki'dir, hayırlı bir müessesedir. Ona bazı zararlı hususlar karışmıştır. Bu bidatlerden kurtulursa ve ruh manâlarına dönerse, cemiyyet-i İslâmiyyenin, yani ma'şer-i islâmın ıslâhı için güzel bir yoldur.

Hemen bütün me'hazlerimizi eserinde toplayan ve 1964 de Halep'de matbaayı arabiyyede «Hakâyık ani't-Tasavvuf = Tasavvuftan hakikatler» ünvanlı eserinin hâtimesinde, Üstad **Abdülkâdir İsâ** hülasaten buyurur ki :

---

19) Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdi, Mebâdi'ul-İslâm, s. 114-115.

20) 1960 senesinde neşredilen

«... Yukarıdan beri izahına çalıştığımız tasavvuf ehlinin hüviyyet-i hakikiyyeleri şudur :

Onlar Hz. Fahr-i Kâinat efendimizi bütün hallerinde imam ve örnek ittihaz etmişlerdir. Onların vasf-ı mümeyyizleri Allah'ı tanımak ve iyi bilmek, süsleri ibadet, takva şiarları, hakikatların hakikatı onların esrârıdır. Onlar aşk-ı ilâhide fenâ bulmuş kimselerdir. Hakk'ı zikir ve münacaat ile yaşarlar. Allah onları tağlim eder, içlerini ve dışlarını temizler. Onları edeb-i Muhammedîye sahib kılar. Saf ve berrak bir hâle getirir. Onları halkın arasında mümtaz bir mevkiye koyar, onları sever, onlardan memnun ve râzı olur. Onların kalplerine yerlerin göklerin ve hilkatin esrarını açar. Kâinatta insana hayret veren hususları gösterir. Kudretinin güzellikleri ve yaradılışının esrârını bildirir. Hülâsa ilmen veya zevkan onlara atâyasını bol bol ihsan eder.

Erbâb-ı fikir ve kalemden insaf sahiplerine yakışan şey inceden inceye, bu kâfile ehlinin yollarını tahkik edip, tasavvufa sonradan giren bidatleri, türrehâtı, ehl-i hadisin metoduyla, doğruyu yalandan ve ehl-i tefsirin yaptığı gibi israiliyyâtı atıp, sahihi ve sâlimi ortaya koymaktır.»

NETİCE

Yukarıdan beri ülemânın, fukahânın, meşhur meşâyihin tarif ve tavsifleriyle de bir kere daha tavazzuh etmiştir ki, bidayete tasavvuf erbabı tehzib ve ıslâh-ı nefs ile ahlâkı fesattan korumak için zühd ve takvayı iltizam eden sôfi bir zümredir. Bunların Kur'ân-ı Kerîm, sünnet-i Rasul ve rızâ-yı Bâri'den başka, yollarına ışık tutan birşey yoktur. Bu seçkin zümre, halka ittikâ hususunda birer canlı örnek olmuştur. İmânlı halk, onlarda gördükleri bu kuvvetli iradenin zebûnu olarak bu zevâta karşı içten bir hürmet duymuşlar, herkesi duygusunun derecesine göre kendilerine birer sûretle râbıta peyda etmişlerdir. Tam bağlanan müridler seyr ü sülûke geçmişler, bir kısım halk da muhib olarak kalmışlardır. Kendilerini mürşid ve mukteda olarak tanıyıp, şeyhten el alan dervişler, yine kabiliyetlerine göre tarikte seyr-i makâmât eylemişlerdir. Bunların ahvâli vecd ile hâsıl olduğu için, tarif edilemeyip «tatmayan bilmez» demişlerdir.

Bir de hicrî 400 tarihinden sonra zuhûr eden tasavvuf erbabı vardır ki, bunlar turuk-ı âliyyenin mütefekkir kısmıdır. Bu zevât, Kur'ân-ı Kerîm'in işaret ve icmâl sûretiyle delâlet ettiği manâları bulup çıkarmak ve

21 وَمَآ اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ

21) El-Enbiya 107

âyet-i kerimesinden hakîkat-ı Muhammediyyeyi anlamak ve ülü'l-elbâba anlatmak için çalışmışlardır.

22 وَفَوْقَ كُلِّ ذِى عِلْمٍ عَلِيمٌ

âyet-i kerîmesinden müsteban olacağı üzere, herkesin her hakikatı anlamak hususunda kabiliyeti müsavi olmadığından, yani **Fuzulî**'nin :

«Kâbil-i feyz-i rumûz-ı hikmet olmaz her kişi»

dediği gibi, mütefekkir ve münevver zümreye, onlar da işaretle bazı hakâyıkı îham etmişlerdir.

Fakat bilgi ve düşüncesi noktasından bu nükteye ulaşamayanlar arasında iyi niyetli, fakat noksan görüşlü kimseler aleyhlerinde işâ'atda bulunmaya başlamışlar ve bu suretle bilmeyerek tefrikaya sebebiyet vermişlerdir. Fakat işin en acı tarafı imân ile alâkası olmayan birtakım dalâlet erbabı, bundan istifade ile imân kal'asını içinden yıkmak için, birtakım sapık fikirleri bu büyük zevâta nisbet etmişler ve bu suretle maksatlarına muvaffak olmuşlardır.

Fikir, kanaat, töre, âdet, âyin vesaire sûretiyle giren bidatlerle, makbul yolundan ayrılmış bulunan turuk-ı âliyyeyi esaslı surette tahlîl, ve tenkîd eden Müceddid-i Elfi Sâni ünvanı alan **İmam Rabbânî Şeyh Ahmed Farûki es-Sirhindî**'yi asârı ve Mektubâtıyla bir veya iki sömestrede hülâsaten de olsa gözden geçirebileceğimizi ümid ederim.

Mesnevi derslerinde, elde mevcut şerhlerle takip ettiğimiz metoda göre izaha çalışmak isteyeceğimiz bu fikri-

---

22) Yusuf 76

yat kısmında bizi üzen şey, asrımızın bu hususta en meşhur muhakkik ve müdekkiklerinden merhum **Ahmed Avni** beyin, Konya Mevlânâ Müzesi'ne vakfedilmiş olan büyük şerhini göremediğimiz için, tabii mülâhazalarımız eksik kalacaktır. Fotokopisinin neşriyle, hakikatlerin meydana çıkmasını gönülden niyaz ederiz.

ZİKİR

Turuk-ı âliyyenin temelini zikir teşkil ettiği için, yukarıda bu husustaki düşüncelerimizi serd etmiş olmamıza rağmen, bu esasa taalluk eden bazı cihetlerin açıklanmasını lüzumlu görüyorum.

Gerek Kur'an-ı Kerim'de geçen zikir âyetlerini, gerek bu husustaki ehâdis-i şerifeyi gözden geçirelim:

Zikir kelimesi müştakkâtıyla birlikte yetmiş sûrede ve iki yüz elli altı yerde geçmektedir. Anmak, hatırlamak, düşünmek, adı geçmek, hatırdan çıkarmamak, hatırlayıp icra etmek gibi doğrudan doğruya ve Kur'ân'a râci' olanlarla, insanı kudret ve azamet-i ilâhiyyeyi düşünmeye ve düşündürmeye sevketmek manâlarını şâmil olduğu gibi, birçok yerde de Kur'ân-ı Kerîm manâsına gelir. Tefsirlerde bu manâlar tafsilâtıyla açıklanmıştır.

Şimdi bu manâları şumûlüne alan zikirden maksat nedir, onu tahlil edelim:

Nefs-i insanî, her an hevâ ve heves ile iştigâle mütemayil bulunduğundan, bu esnada Hakk'ı düşünerek fıskdan, bâtıldan, dalâletten korunmak gayesiyle emrolunmuştur.

Yani **Allah**'a ve **Rasûlüne** inanan bir kimsenin her işi yaparken o işte **Allah**'ın rızası olup olmadığını düşünmesi zikirdir.

Yaptığı işte **Allah**'ın kendisine verdiği binbir nimet-

ten hangisinden faydalanıyorsa onu düşünerek Hakk'ı hatırlamak, zikirdir.

Hakk'ın emirlerine uyarak, ilim tahsil eden bir adam, kulak yoluyla, göz yoluyla, dimağ yoluyla ve akıl yoluyla ilmi elde ettiği için, kendisine bu imkânları veren Hakk'ı düşünmesi bir zikirdir. Bunlardan mahrum olanları yani gözü görmeyen, kulağı duymayan, kafası çalışmayan veya aklı olmayan bîçareleri düşünüp, mazhar olduğu nimetleri hatırlaması bir zikirdir.

(Çiftçi tarlayı kazarken, baltacı odununu yararken, demirci demiri döğerken hâiz olduğu kudreti düşünüp, Hakk'ı hatırlaması zikirdir.

لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ

demek tesbihtir, fakat manâsını düşünmek zikirdir.)

Namaza etemm-i zikir denmesinin sebebi, kalbiyle, diliyle, bütün azâsıyla, tekmil varlığıyla Hakk'ı düşünmeye sebeb olduğu içindir.

Âyetler okunurken Hakk'ı düşünmek, rüku'da, secdede, tesbihler çekilirken, ka'dede tahiyyât ve salât u selâm getirilirken hep Hakk'ın huzurunda bulunduğunu da düşünmek gerektiği için zikir oluyor.

Fakat bunlara şuur lâhik olmadan, başka şeyler düşünerek namaz kılan adam, namazın hakikatını anlamamış, zikretmemiş sayılır. Namazın makbul veya sevabın hâsıl olup olmadığını ancak Allah bilir. Fakat bir kısım çoğunluk zikri tek manâya hasretmişler, yalnız esmâ ü hüsnâ çekmek, salavât-ı şerife okumak, muayyen evrâd okumak, Kur'ân-ı Kerîm tilâvet etmek gibi manâlara kasrederek tamim etmişlerdir. Bu, işin aslını bilmeyenler için faydalı olamaz.

Her tarîkta, şeyh-i kâmil müridini okuyup veya dinleyip Hakk'ın emirlerini öğrenmeye sevkeder. Zikrin hakikatı budur. Yani Allah'ın Rasûlünün emirlerini bilip, öğrenmektir. Bu zikir tamam olduktan sonra ikinci büyük zikir, öğrendiklerini başkasına öğretmektir. Hakiki sâlikin ömrü bununla geçecektir.

Bazı ürefâ sohbetlerinde tefsir, hadis ve siyerden başka menakıb-ı ârifîn okunur ve anlatılır. Bunun sebebi, herkesi kabiliyetine göre kimden örnek alacaksa, ona uysun da, etrafını ve hayatını saran zulümden ve fesattan kendisini kurtarsın içindir.

تَنْزِلُ الرَّحْمَةُ عِنْدَ ذِكْرِ الصَّالِحِينَ

buyrulmuş. Bunun manâsı, yukarıda dediğimiz gibi, Allah'ın sevgili kullarının menâkıbı anlatıldığı zaman herkesin kendi noksanını düşünerek salâha yönelmesine vesile olduğu içindir ki o meclise rahmet-i İlâhiyye nüzûl eder. Fakat tarikatte bir şeyh-i kâmil, müridlerinden bazılarına yukarıda saydığımız tesbîh ve evrâd gibi zikre mütedair vazife verdilerse, bu onların, yani herkesin kendisine göre noksan taraflarını tamamlamaları için birer başlangıç ve yola sevketme usûlüdür.

Fakat yine yukarıda dediğimiz gibi, hakiki zikir, ne budur, ne de bundan ibarettir. Bu, namaz kılmak için abdest almak gibi bir hazırlıktır.

Zikr-i hakiki, her an Hakk'ı düşünmek ve düşündürmektir. Yalnız dilde kalan evrâd, kalbe intikal etmedikçe zikir sayılmaz.

Muhtelif tarikların zikir esnasındaki halleri, âyinleri, sema'ları, o tarika mensub olanları ilgilendirir. Biz onların zikir çeşidi hakkında bir mütalâa dermeyan edecek değiliz.

Bize lâzım olan, kıbleye dönmüş ve Hakk'a yönelmiş, küçük büyük her türlü zulümden kaçınan, herkesin câmiadan uzak olmadığını bilmek ve onlara ta'n ve teşni' etmemektir. Kulun vazifesi Hakk'ı öğrenmeye çalışmak ve zulüm ile mücadele etmektir.

اَلطُّرُقُ اِلَى اللّٰهِ بِعَدَدِ اَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ

diye bir kelâm-ı kibar vardır ki, bu, herkes istediği gibi Allah'ın yolunu bulur demek değil, Allah'ın rızası için, Hakk'ı anmak için pek çok yol vardır demektir.

Âyet-i kerime ile sabit olduğu gibi her şey Hakk'ı tesbih ettiğine göre[23] zikirden hâli hiçbir mahlûk ve mevcut yoktur. İnsanların bundan gafleti ne kadar acıdır.

Büyük tasavvuf erbabının zikir hakkındaki mutlak sözlerini bu çerçeve içinde mütâlâa etmek, doğruya çabuk vasıl olmak için en kısa yoldur.

Birçokları tarafından tek manâda, yani vird manâsında anlaşılan zikir, ancak Hakk'ın rızasını düşünerek başkasına mânen ve bedenen yardım yapamayan, yaşlılığı veya hastalığı dolayısıyla evinden çıkamayan ve köşesinden acz-i meşru'u dolayısıyla ayrılamayan kimselerin yapacakları ibadettir. Bunlar o hallerinde dahi eğer okuyup, okutabiliyorlarsa, o büyük zikri tercih etmeleri evlâdır

Hz. Ali keremallahu vecheye atfedilen:

اَلنَّاسُ اِمَّا مُعَلِّمٌ وَاِمَّا مُتَعَلِّمٌ وَالْبَاقِى هَمَجٌ

---

23) El-İsnâ 44

vecizesi (yani insanlar ya öğrenir, ya öğretirler, geri kalanı hiçtir) zikir hususunda ibretle göz önün de bulundurulacak kelâm-ı kibar ve kibar-ı kelâmdandır.

Bir mü'minin, sabahleyin yatağından kalkarken, sokağa çıkarken ve işine başlarken besmele çekmesi, en tabii birer zikirdir.

Zikir hususundaki ahbâr ve asâr bu esasa ircâ edilmek iktiza eder.

Ehâdis-i şerifede geçen zikirler, toplu olarak yapılanlar ve zikir halkaları, yalnız şimdiye kadar bilinen evrâd ve tesbih zikri değildir. Manâsını anlayarak okunan Kurân-ı Kerîm, namazdan sonra gelen zikirlerdendir. Bundan başka Kur'ân'dan, hadisten, sîret-i nebeviyyeden bahsedilen her ilim topluluğu bir zikir halkasıdır. Zikir halkasını, bugün bilinen zikir topluluğuna hasr ve kasretmek, zikrin şumûlünden gaflettir.

Buhari'nin, Müslim'in, Tirmizî'nin **Hz. Ebu Hureyre'** den, **Enes b. Mâlik**'den, **Ebu'd-Derdâ**'dan, **Muaz b. Cebel'** den naklettikleri ehâdis-i şerifedeki zikir, Kur'an, namaz ve yukarıda bahsettiğimiz zikirlerdir. **İmam Ahmed b. Hanbel**'in **Ebu Saîd el-Hudrî**'den rivayet ettiği hadiste: «Ehl-i kerem kimdir?» suâline, Efendimizin:

«Mesciddeki zikir ehlidir» buyurması, cemaatle namaz kılanlarla orada manâsını bilerek Kur'an-ı Kerim okuyanlardır. Manâsı bilinerek okunan bir sûre, manâsı bilinmeden okunan bir hatimden daha büyük sevabı müstelzimdir.

Hamele-i Kur'ân hakkındaki sahih olan ehâdis-i şerifenin hepsi, manâsını bilen hafızlar içindir. Yoksa âyet-i kerimenin mantûkunca emsâli gibi ağır ithamlar altında kalınır.

Bunu te'kiden böyle hülâsa ettikten sonra şükre geçelim.

ŞÜKÜR

Zikirle tev'em manâda bulunan şükür de, maatteessüf yanlış tefsir edile gelmiştir. Bugün hemen herkesin bildiği şükür: *«Ya Rabbi şükür elhamdülillah»*, *«Ni'mentlerine binlerce şükür ya Rabbi!»* *«Şu önümdeki ni'met, senin mahz-ı fazlının eseridir. El-Hamdülillah,»* *«Allah ziyade etsin»* gibi duaların hiçbiri şükretmek değildir. Bunlar ancak *«sübhanallah, el-hamdülillah»* demek gibi, birer tesbihden ibarettir ve bir tesbih kadar sevabı vardır. Bu dualarla ve yemek dualarıyla hiçbir zaman şükredilmiş olmaz. Çünkü şükrün tarifi dışında kalır.

Şükür: Allah'ın, insana vermiş olduğu nimetin cinsinden başkasını faydalandırmaktır. Yani bir adam, yediği yemeğin cinsinden, onu bulamayan birini behredâr ederse, o nimete şükretmiş olur. Keza, ilim tahsil eden bir adam, öğrendiklerini başkasına öğrettiği takdirde, Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu nimet-i ilmin şükrünü edâ etmiş olur.

Meselâ bir san'atkârın ehil ve kabiliyetli birini yetiştirmesi, Allah'ın lûtfuyla kazanmış olduğu san'atın şükrüdür. Tabii şükrün dereceleri vardır.

Bir doktorun haftada bir gün muhtaçlara bedelsiz bakması bir şükr-i edna, yani küçük bir şükürdür, iki gün bakarsa orta halli bir şükürdür. Üç gün bakarsa, işte ona şükr-i a'lâ derler. Kazancını temin eden halk ile, haftayı bölüşüyor demektir. İşte bu *«tîyb»*[24] olan, kazan nevindendir.

---

24) Kendisinde gönül hoşluğu bulunan helâl

Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerîm'inde :

وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ

«Kullarımın içinde hakkıyla şükreden azdır»[25] buyuruyor ki, yukarıda açıkladığımız şükür, her babayiğidin yapacağı şükürlerden değildir.

Bahsi geçen ve dua makâmında yapılan şükrü, yani şükür kelimesini milyonlarca müslüman her vesile ile tekrar eder. Fakat bu yüzden, içlerinde nasibi artan görünmez. Eğer bu şükür kelimesi, hakîki şükür olsaydı, Allah onların nimetlerini artıracağını va'd ve beyan buyurmuştu, derhal durumları değişmesi iktiza ederdi, çünkü: «Eğer nimetime şükrederseniz artırırım»[26] meâlindeki âyet-i celile gâyet sarihtir.

Şükrün kemâli mutlak ziyadeye beşarettir. Fakat ne cihetten ve ne cinsten olacağı bilinemez. Çünkü Allah, insanın rızkını ummadığı ve beklemediği yerden de verebilir.

وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ [27]

âyet-i celilesi bunun en bâriz delilidir.

Tarikatlerde, fakir gibi, şükür gibi, tevâzu; rıza, tevekkül gibi mefhumları iyice ve etraflı tetkik etmek lâzımdır. Çünkü hakiki manâsı, miktarı, derecesi, şekli iyi bilinmeden yapılan tatbikat, hüsranı mûcib olur.

---

25) Sebe' 13
26) İbrahim 7
27) Et-Talak 3

MÜRŞİD

İşte, tarikatte bir mürşide bağlanmanın lüzumu, sâliğin hakikatlere vâsıl olmak ve Hakk'ın rızasını tahsil edebilmek için, kendisi hakkında amel-i sâlihin ne olduğunu bilmesi lâzımdır.

Mürşid, yani doğru yolu gösterecek olan zat, müridin hâline, durumuna kabiliyetine, liyâkatına, hülasa her cihetle istidadına nazar ederek, onu salâh yoluna yöneltir. Yukarıda söylediğimiz gibi, bir muallim pedagoji ve metodu ne kadar iyi bilirse, ilmini o kadar kolaylıkla öğretir. Mürşid sıfatını hâiz olan bir rehber de ilm-i ahvâli ve rûhu, yani yeni tabirle psikolojiyi ne kadar iyi bilirse, ne kadar açık görüşlü ve keskin zekâlı ise, sülûka girmiş olan müridi o kadar kolaylıkla rûhen ve mânen yükseltebilir.

Şüht de, halvet de, riyazet de, telkin de, evrâd da, ezkâr vazifesi de ayât-ı kerîmeye yapılacak rabıta da ferdî, şahsîdir. Her müride hepsi aynı zamanda verilmez. Sâlikin umûmî durumu, istidâdı ve mürşidin görüşüyle sülûk terbiyesinin merhalelerini tayin eder.

Biz, tasavvufu icmâlen beyan etmiş olduk. Husûsi merakı olanlar, yukarıda açıklanan prensiplerden ayrılmadan, meşâhir-i sôfiyyenin ana kaynak kitaplarını tetkik edebilirler.

VAHDET-İ VÜCUT

Biraz da fikriyat kısmını hülâsaya çalışalım:

Takva sahibi tasavvuf erbabı arasında bu fikrin de menşei, hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Tasavvufun fikriyat cephesi, «İslâm Felsefesi» demektir. Çünkü nusûs-ı mücmeleyi, akâid-i asliyyeye halel gelmeden tefsir ve izah ve muhtelif manâlarla tafsil etmek ve hikmet-i teşri'i aramak sebeb ve müsebbibi, vücut ve gaye illetlerini taharri gibi bir nevi meta-fizik doktrini olarak kabul edilirse, tasavvufa İslâm Felsefesi demekte bir mahzur görülemez. Bu hususların ta'mîki, feylesoflarla kelâm ülemasını, **Farabi'yi, İbni Rüşt'ü, İbni Sîna'yı, İmam Gazzâli'yi** etraflı tetkik etmekle mümkündür.

Biz, Kur'ân-ı Kerîm'e dayanan vahdet-i vücut fikrini özetliyelim:

Kur'ân-ı Kerîm'i iyi anlamak ve onun bütün inceliklerine vukûf peyda etmek için, onu ilgilendiren birçok ulûmu önce tahsil etmek lâzımdır. Onlar tamamlandıktan sonra, müsbet fenleri de kökleri itibariyle araştırmak ve tarihi seyrini bilmek iktiza eder.

Ülemâ ve müfessirler kendi zamanlarında ilm-i heyet dedikleri kozmoğrafya, astronomi gibi ilimleri tahsil ve tetkik etmişler, ona göre dirayet tefsirlerinde bulunmuşlardır. Sonra gelen ülemâ, esastan değişmiş olan bu fenleri tetkike lüzum görmeden, eskiyi nakletmişler ve bu suretle hataya düşmüşlerdir.

Galile'den ve **Nevton**'dan evvelki astronomi bugün tamamiyle değişmiş olduğu ve diğer bütün fenler her zaman yeni yeni eserler ve neticeler vermekte bulunduğu daima göz önünde tutulacaktır.»

Onun içindir ki her vesile ile söylediğimiz gibi, ilim ancak tahkîk ile elde edilebilir. Onun dışındaki bilgi, ancak nakilden ibarettir. Tabii nusûs-ı Sarîha ve kâtıa söz konusu değildir.

« Biz keşif tarikıyla vuku' bulan bilgiyi de ehline bırakalım. O hiçbir zaman umûma senet olamaz. Ancak kâşif-i mâneviyi irşad eder. Bununla beraber keşfi, sarih nassa muhalif ise, şahsen ve ihtiyaten onu kendine senet dahi ittihaz edemez.»

Bu hususta pek çok kitap yazılmış ve büyük münazara ve münakaşalar yapılmıştır. Bilhassa **Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî**'nin Fütühâtı Mekkiyye ve Fusûsu'l-Hikem adlı eserleri üzerinde fukahâdan ve muhaddislerden birçoklarının müsbet yöndeki reyleri, bunları iyi tetkik etmeyen sathî nazar erbabının dil uzatmamasını âmirdir.

Meselâ, büyük sôfi şeyh **Abdülkerim Ceylî** «el-İnsânu'l-Kâmil» adlı eserinin baş tarafında: «Kitap ve sünnetin teyid etmediği bilgi insanı dalâlete sevkeder» demesinden de anlıyoruz ki, kitabın münderecatında bu hükme aykırı görülen husûsâtın te'viline dikkati çekmektedir.

(Şeyh **Muhyiddin İbnü'l-Arabî**'nin Fütühâtı Mekkiyye'si dikkatle okunacak olursa, vahdet-i vücut nazariyyesindeki esas fikirleri, eşyâ, esmâ ve sıfâtın tecelliyâtıdır; yoksa Allah mahall-i havâdis değildir. Ne O eşyaya, ne de eşya O'na hulûl edemez ve eşya ile ittihadı mümteni'dir. Çünkü kadim, hâdise mahal olmaz. İttihadı ancak ehl-i ilhâd kabul eder. Âlem, Hakk'ın aynı değildir; Hakk da o âleme hulûl etmiş değildir. Bu, en büyük mutasavvıflardan biri olan **Muhyiddin İbnü'l-Arabî**'nin lisanında böyle

olduğu gibi; ülemâdan, meselâ **Allâme Celâlüddin Suyûti** «el-Hâvi li'l-Fetâvâ» adlı eserinde bunu aynen teyid ederek der ki :

«Bazı muhakkikîn-i sôfiyyenin sözleri arasında ittihad kelimesine tesadüf edersiniz. Buradaki ittihad lafzı, hakîkat-ı tevhide işarettir. Tevhitde mubalâğadır. Esasen tevhid, vâhidi, ahadi bilmektir. Sapanlar, bu manâyı anlamayanlardır. İttihadı hulûl manâsına alanların fikri, aklen, şer'an, örfen merdûd olduğu kadar; enbiyânın, evliyânın ve meşâyih-i sôfiyyenin vesâir ülemânın icma'ıyla da merdûddur. Bu merdûd söz, ancak gulât tâifesinin, yani ilme istinad etmeyen ve Vâcib Taâlâ hakkında kâmil bir fikri olmayan, körü körüne bildiğinde ısrar eden bir tâifenin, hakikat-ı ilmiyye karşısında bir kıymet ifade etmeyen sözlerinden ibarettir.»

Kitabımızın ikinci cildine, Mesnevi derslerinde karşılaşacağımız vahdet-i vücut fikrinin menşe'ini Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine irca' ile izaha çalışacağız. Ancak pek meşhur olan ve kibâr-ı evliyaullahdan sayılan **Bayezidi Bistâmi**'ye isnad edilen:

«سُبْحَانِي مَا أَعْظَمَ شَانِي»

yani, «kendimi tesbih ederim, şânım ne kadar yücedir» meâlindeki söz, kendisinin vecd ve murakaba halinde Hakk'ı tefekkür ederken, Hakk lisanından söylemiş olmasıdır. Evliyâdan birine, bunun aksini tevcih etmek, bilmem aklen ne kadar doğru olur?

Bu hususta sözü burada keserek, vahdet-i vücut mesâiliyle ilgili bir çok mefhumların, irâde-i külliyyenin, fe-

nânın, bakânın izahları, yeri geldikçe yapılacaktır. Maamafih meselâ, önce :

28 وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللّٰهَ رَمَىٰ

29 إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ

30 وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ

31 وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

gibi ayât-ı celîle sıralandıktan sonra, karşılaştığımız metinleri, onlara irca' ederek izaha çalışacağız. Meselâ adı, büyük mutasavvıflar arasında geçen **İbni Fârız**'ın:

ولقد خلوت مع الحبيب وبيننا سر ارق من النسيم اذا سرى

«Ben yârimle o kadar halvet-i mahzaya mazhar oldu

---

28) Enf'al 17
29) Fussılet 54
30) Hadid 4
31) Kâf 16

ki, aramızda hâil olarak esen rüzgârdan daha ince bir sır vardı.» meâli, insanı bir bakışta hulûl ve ittihada götürebilir. İşte bunun gibi iyi izah edilmezse mezlaka-i akdâm olarak birçok eserlere tesadüf olunabilir. Onun için, önce âyât-ı Kur'âniyyeyi iyi anlamak lâzımdır.

Sözümüze son verirken, ilmimizin noksanından, hissimizin galebesinden, beşeri gafletimizden bu küçük kitabımızda vuku'a gelmiş hataların, sehvlerin bildirilmesini erbâb-ı yakînden niyâz ederken, bütün kusurlarımdan Cenab-ı Hakk'a istiğfar eder, afvımı tazarru' eylerim.

ÖNEMLİ TARİKATLAR, ŞU'BELERİ VE KURUCULARINI GÖSTERİR KRONOLOJİK LİSTE

Üveysiyye	Tarikatı :	Veysel karani	
Kümmeliyye	»	Kümeyl b. Ziyâd	(82/701)
Sôfiyye	»	Ebu Haşim es-Sôfi el-Kûfi	(150/767)
Edhemiyye	»	Ebu İshak İbrahim b. Edhem	(161/778)
Muhasibiyye	»	Ebu Abdillah Hâris b. Esedi'l - Muhasibi	(243/857)
Tayfûriyye	»	Ebu Yezid Tayfur b. İsa el-Bistami	(261/875)
Melâmiyye	»	Ebu Sâlih Hamdun Kassar	(271/884)
Sehliyye	»	Ebu Muhammed Sehl b. Abdillah et-Tüsteri	(284/897)
Harraziye	»	Ebu Saîd Ahmed b. İsa el-Harrâz	(286/899)
	Harraziye tarikatının şu'besi:		
Ukayliyye	Tarikatı :	Ukayl b. Şıhâbüddin Ahmed	(540/1145)
Nûriyye	»	Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed en-Nûri	(286/899)

Cüneydiyye	**Tarikatı :**	Ebu'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el Harraz	(298/910)
Hafifiyye	»	Ebu Abdillah Muhammed b. Ḥafif	(331/942)
Seyyariyye	»	Ebu'l-Abbas Kasım b. Kasım b. el-Mehdi	(342/953)
Çeştiyye	»	Ebu Ahmed Abdâl el-Ceştî	(355/966)
Hereviyye	»	Ebu İsmail Abdillah b. Ebi Mansur Muhammed el-Ensarî el-Herevî	(396/1006)
İshakiyye	»	Ebu'l-İshak İbrahim el-Kâzrunî	(426/1035)
Kureyşiyye	»	Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Kuşeyrî	(465/1073)
Gazzaliyye	»	Ebu Hâmid Zeynüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâli	(505/1111)
Arifiyye	»	Ebu'l-Abbas Ahmed b. Atâullah (Arîf Endelûsî diye bilinir)	(537/1142)
Kadiriyye	»	Ebu Sâlih es-Seyyid Şeyh Muhyiddin Abdi'l-Kâdir Gîlânî	(561/1166)

Kadiriyye Tarikatı şu'beleri:

Esediyye	**Tarikatı :**	Ebu Muhammed Abdullah b. Ali el -Esedî	(VI/XII.)
Ekberiyye	»	Muhyiddin İbnü'l-Arabî el-Endelûsî	(638/1240)
Garibiyye	»	Muhammed Garibullah el-Hindî	(731/1331)
Yâfiiyye	»	Afifüddin Abdullah b. Es'ad b. Ali el -Yâfii	(756/1355)
Cebertiyye	»	Şerefüddin ebi'l-Ma'rûf İsmail b. İbrahim b. Abdi's -Samed el-Cebertî	(806/1403)
Eşrefiyye	»	Abdullah b. Eşref b. Muhammed Rûmî	(874/1469)
Rûmiyye	»	İsmail Rûmi b. Ali et-Tûsî	(1053/1643
Hilâliyye	»	Muhammed Hilâl b. Ömer Hemedanî	(1147/1734)
Yeseviyye	»	Ahmed Yesevî	(562/1166)

Yeseviyye Tarikatı şu'besi:

İkâniyye	**Tarikatı :**	Şeyh Kemâl İkânî	(974/1566)
Ebheriyye	»	Ebubekr b. Ahmed b. Muhammed	(572/1176)

Ebheriyye Tarikatı şu'besi:

Zâhidiyye	**Tarikatı :**	Tâcüddin İbrahim b. ez-Zâhid el-Gîlânî	(690/1291)

Rıfâiyye	**Tarîkatı :**	Ebu'l-Abbas Seyyid Ahmed Rıfâî	(578/1182)

Rıfâiyye Tarîkatı şu'beleri :

Azîziyye	**Tarîkatı :**	İzzüddin Abdu'l-Aziz b. Ahmed Rıfâî	(600/1203)
Harîriyye	»	Eb'ul-Hasan Ali el Harîri	(645/1247)
Sayyâdiyye	»	İzzüddin Ahmed es-Sayyâd	(670/1271)
Keyyâliyye	»	İsmâil Keyyâli er-Rıfâî	(900/1495)
Kutnâniyye	»	Hasan Kutnânî	(1004/1595)
Fadliyye	»	Cemâlüddin Muhammed b. Fadlillah Hindî	(1029/1620)
Nûriyye	»	Nûriddin Habibullah	(1264/1848)
Medyeniyye	»	Ebu'l-Medyen Şuayb b. el-Hüseyn (Hasan) el-Mağribî	(590/1194)

Medyeniyye Tarîkatı şu'beleri :

Mehdeviyye	**Tarîkatı :**	Muhammed b. Abdi'l-Aziz el-Mehdevî	(600/1203)
Abbâsiyye	»	Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Abdi'r-Rahman b. Ebibekr el-Ensârî	(623/1226)
Hüccâciyye	»	Ebu'l-Hüccâc Yusuf b. Abdi'r-Rahîm el-Mağribî	(642/1244)

Meymûniyye	**Tarîkatı :**	Ebu'l-Hasan Ali b. Meymûn el-Mağribî	(917/1511)
Decaniyye	»	Şıhâbüddin es-Seyyid Ahmed ed-Decanî	(987/1579)
Tâziyye	»	Ebu Sâlim İbrahim et-Tâzî	(1205/1790)
Aşkıyye	»	Ebu Yezîd el-Aşkî	(VI./XII.)

Aşkıyye Tarîkatı şu'beleri

Şattâriyye	**Tarîkatı :**	Abdullah eş-Şattârî	(VII./XIII.)
Gavsiyye	»	Hamîdullah Ebi'l-Müeyyed es-Seyyid Muhammed (Gavsü'l-Hindî) el-Hüseynî	(1015/1606)
Vefâiyye	»	Ebu'l-Vefâ Muhammed el-Kürdî	(603/1206)
Hâcegâniyye	»	Hâce Hâlik Gucdüvânî	(617/1220)
Nakşîbendiyye	»	Bahâüddin Muhammed b. Muhammed el-Buhârî Nakşîbendî)	(791/1389)

Nakşibendiyye Tarîkatı şu'beleri

Ahrariyye	**Tarîkatı :**	Hâce Übeydullah b. Mahmud b. Şıhâbüddin (Ahrâr) el-Hüseynî et-Taşkendî	(895/1490)
Kâsâniyye	»	Şemsüddin Ahmed el-Kâsânî	(949-1542)

Müceddidiyye	**Tarîkatı :**	İmam Rabbânî Ahmed b. Abdi'l-Ahad el-Fârûkî (Müceddidü'l-elfi's-sâni)	(1034/1624)
Muradiyye	»	Muhammed Murad b. Ali b. Davud b. Kemâlüddin el-Hanefi el-Bahârî el-Hüseynî	(1132/1720)
Mazhariyye	»	Habibullah Mazhar ed-Dehlevî el-Hindî	(1195/1781)
Halidiyye	»	Mevlânâ Hâlid	(1242/1826)
Ehdeliyye	»	Es-Seyyid ebi'l-Hasan Ali el-Ehdelî	(VII./XIII.)

Ehdeliyye Tarîkatı şu'besi

Gaysiyye	**Tarîkatı :**	Ebu'l-Gays b. Cemîl	(VII./XIII.)
Kübreviyye	»	Ahmed b. Ömer (Necmüddini'l-Kübrâ)	(618/1221)

Kübreviyye Tarîkatı şu'beleri :

Nûriyye	**Tarîkatı :**	Nûriddin Abdurrahman el-Esferâinî	(695/1296)
Firdevsiyye	»	Rüknüddin el-Firdevsî	(724/1324)
Rükniyye	»	Rüknüddin Alâu'd-Devle Ahmed b. Muhammed b. es-Simnânî	(736/1335)

Halvetiyye	**Tarîkatı :**	Muhammed Cemâlüddin el-Halvetî	(750/800)
Nurbahşiyye	»	Muhammed Nurbahşî el-Buharî	(846/1442)
Meşişiyye	»	Ebu Muhammed Abdüsselâm b. Meşîş	(625/1228)
Sühreverdiyye	»	Şıhâbüddin Ebi Hafs Ömer es-Sühreverdi el-Bağdâdî	(632/1235)

Sühreverdiyye Tarîkatı şu'beleri:

Zeyniyye	**Tarîkatı :**	Zeynü'l-Âbidin Ebubekr	(838/1434)
Bedriyye	»	Ebu Ömer Bedrüddin Muhammed b. Mekkî	(1044/1634)
Suûdiyye	»	Ebu's-Suûd b. Şa'bân b. et-Tayyib	(644/1246)
Şâzeliyye	»	Şeyh Ebu'l-Hasan el-Mağribi eş-Şazelî	(654/1256)

Şazeliyye Tarîkatı şu'beleri:

Neveviyye	**Tarîkatı :**	Muhyiddin Ebi Zekeriyya Yahya b. Şerefüddin en-Nevevî	(670/1271)
Vefâiyye	»	Muhammed Vefa b. Muhammed b. Necmüddin el-Mağribi el-İskenderî (sonra Mısrî)	(765/1364)

Hanefiyye	**Tarîkatı :**	Şemsüddin Muhammed el-Hanefî	(847/1443)
İlmiyye	»	Ebu Muhammed Abdullah eş-Şerîf b. İbrahim el-İlmî	(XII/XVIII)
İseviyye	»	Muhammed b. İsa el-Mağribi	(1286/1869)
Mevleviyye	»	Mevlânâ Celâlüddin er-Rûmî	(672/1273)

Mevleviyye Tarîkatı şu'besi :

Kalenderiyye	**Tarîkatı :**	Sultan Muhammed ed-Divânî	(936/1529)
Ahmediyye	»	Ebu'l-Ferhat Ahmed b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî el-Bedevî[1]	(675/1276)

Ahmediyye Tarîkatı şu'beleri

Şenaviyye	**Tarîkatı :**	Ömer eş-Şenâvi el-Eşas	(VII/XIII)
Halebiyye	»	Ahmed b. İbrahim el-Halebi eş-Şafiî	(1010/1601)
Burhaniyye	»	Burhanüddin İbrahim b. Ebi'l-Mecid ed-Düssûki[2]	(676/1277)

Burhaniyye Tarîkatı şu'beleri:

Aşûriyye	**Tarîkatı :**	Salih Âşur el-Mağribi et-Tunûsî	(VII/XIII)

---

1) Bedeviyye Tarikatı da denir.

2) Düssûkiyye Tarikatı da denir.
Harîrî - Zâde Muhammed Kemâleddin Tıbyanü'l - Vesâil...
Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Ef. No: 430-432

Şernûbiyye	**Tarîkatı :**	Şıhâbüddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Osman eş-Şernûbi	(X/XVI)
Şeybaniyye	»	Muhammed Yûnus b. Yusuf eş-Şeybâni	(VII/XIII)

Şeybâniyye Tarîkatı şu'besi

Sa'diyye	**Tarîkatı :**	Ebu'l-Fütûh Sa'düddin Muhammed el-Cebbâvî b. Yunus	(700/1301)
Halvetiyye	»	Ebu Abdullah Sırâcüddin Ömer b. Ekmelüddin el-Gîlâni el-Halveti	(750-800/ 1349-1397)

Halvetiyye Tarîkatı şu'beleri :

Cemâliyye	**Tarîkatı :**	Muhammed Hamîdüddin el-Cemâli el-Bekrî (Çelebi Halife Aksarayî)	(900-912/ 1495-1506)
Şemsiyye	»	Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ârif	(926/1520)
Demirdâşiyye	»	Muhammed Demirdâşî el-Halvetî	(935/1529)
Sünbüliyye	»	Yusuf Sinânüddin (Sünbül Sinan)	(936/1529)
Gülşeniyye	»	İbrahim Gülşeni	(940/1533)
Sinâniyye	»	İbrahim b. Halvetî	(958-976/ 1551-1568)
Şa'bâniyye	»	Şa'ban Veli (Kastamonulu)	(976/1568)

Uşşâkiyye	**Tarîkatı :**	Hüsamüddin Hasan el-Buhâri (Uşşâkî)	(1001/1593)
Nusûsiyye	»	Muhammed en -Nusûs	(1058-1063/ 1648-1653)
Bahşiyye	»	Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (Bahşî)	(1098/1687)
Karabâşiyye	»	Alâuddin Ali	(1098/1687)
Bekriyye	»	Şeyh Mustafa Bekrî	(1099/1688)
Muslihiyye	»	Muslihuddin Mustafa et-Tekfûr (Muslih)	(1099/1788)
Mısrıyye	»	Niyazî Muhammed Mısrî	(1105/1693)
Sezâiyye	»	Hasan Sezâî Ali Rûmi (Edirnevî)	(1151/1738)
Zehriyye	»	Ahmed Zehrî el -Kaysarî	(1157/1744)
Cerrâhiyye	»	Nûriddin Muhammed b. Abdillah er -Rûmî (İstanbulî el -Cerrâhî)	(1160/1747)
Hufniyye	»	Şemsüddin Muhammed b. Sâlim el -Hufnî	(1181/1767)
Semâniyye	»	Ebu Abdilkerim Muhammed b. Abdilkerim el-Medenî es-Semânî	(1189/1775)

Salâhiyye	Tarîkatı :	Abdullah Salâhuddin er-Rûmi (Balıkesirli)	(1197/1783)
Dırdîriyye	»	Şıhâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Dırdır	(1201/1787)
Sâviyye	»	Ahmed b. Muhammed el-Mâliki es-Sâvî	(1241/1825)
Fevziyye	»	Feyzüddin Hüseyn Ebu'l-Feyz el-Mısrî	(1309/1891)
Medâriyye	»	Bediüddin Şah Medar	(840/1436)
Zil'iyye	»	Safiyyüddin Ahmed b. Ömer Zil'î	(1071/1660)